

Zemljopis

za

niže gimnazije i realke.

Spisao

Petar Zoričić,

učitelj na kralj. velikoj realki u Zagrebu.

Zagreb 1865.

Narodna tiskarna dra. Ljudevita Gaja.

Predgovor.

Knjiga ova, napisana po nalogu visoke vlade naše, naměnjena je nižim razredom srednjih naših učionah, najpače III. razredu realkah; s toga je iz nje izpuštena carevina Austrija, koja se u II. razredu realkah uz posebnu knjigu predaje. I jer joj je predmetom opis svih zemaljah cěloga světa izim austrijske carevine, činjaše se spisatelju od potrebe, da obće česti, a osobito oro- i hidrografičku stran něšto obširnije izradi, jedno zato, da si učeća mladež steče uz opetovanje onih iz zemljopisne Početnice poznatih joj stvarih tolik obseg novih zemljopisnih pojmovah, koliko joj je toga za dalji nauk potrebno, a drugo zato, što će knjiga ova, buduć do sada po struci svojoj u nas jedina, za razširenje zemljopisnoga znanja pružiti dovoljno učivo onim, koji već iz nižih razredah ostave učionu, te se dadu na tèrgovinu, obèrt ili inu koju struku praktičnoga života.

Spomenuti mi je ovdě, da sam malom proměnom sve pověstničke cèrtice uzeo iz Zappovoga zemljopisa, a ostale strane zemljopisa izradio po najnovijih knjigah ove struke.

Kod broja stanovničtva pojedinih gradovah stavio sam, da pokratim, gole tisućke.

U Zagrebu, dne 28. rujna 1865.

Spisatelj.

Pèrvi dio.

Europa.

§. 1. Obći pregled.

Europa siže iztočnom dužinom od 8° do 81° (èrt la Rocca, pak uštje rěke Kura = 750 milj.), a sěvernom širinom od 36° do 71° (La Punta del Europa i sěverni Kin = 522 milj.). Svega kopna europejske povèršine broji se do 170,000 □milj.; na otoke odpada 7890 □milj.

Europi je na iztoku Azija; uz nju medje na krajnom sěveru rěka Kura, zatim Ural-gora i rěka, pak hvalinsko (kaspičko) more; napokon s juga slěme kavkazkih gorah. — Sěver, zapad i jug europejski, pak dobar dio iztočnoga kopna obliti su morem, a mnogobrojni morski zalěvi, zatoci i drage uviru daleko u kopno, praveć množinu manjih i većih poluotokah i zaklisakah, i tako su okrajine europejske više članate, nego ikoje drugih dělah světa.

Obzirom na položaj děli se Europa na zapadnu te iztočnu polovinu, a ovim bi polam bile medje slědeće: rěke Tana (u Lapplandiji), zatim Tornea i Njemen, pak srědotočje Visle sa pokrajnicom Sanom, napokon Dnjester. Zapadna se polovina opet děli na sěverni, srědišnji i južni dio. Na sěvernoj je strani škandinavski poluotok, Danska, pak velika Britanija; na srědišnjoj: Austrija, Němačka, Švajcarska, Francuzka, Belgija i Nizozemska; a na južnoj pyrenejski poluotok ili Španjolska i Portugalska, Italija, jonski otoci, napokon jugo-iztočni poluotok. Na iztočnoj polovini Europe leži Rusija sa Poljskom.

§. 2. More,

kako oblěva europejske okrajine kopna i otoke.

I. Sěverno ledeno more.

Ono okružuje sěverno stožerište, a tiče se sěvernih krajevah Europe, Azije i Amerike. Od ovoga mora spadaju na Europu slědeće česti:

Karsko more, sa karskim i vajgačkim zalěvom. Otoci: Vajgač i Novaja zemlja; jungursko pak karsko těsno. — Rusko more, ovdě zalěv Českaja guba. Poluotok Kanin; otok Kalgujev, èrt Kanin. — Bělo more sa četiri velike drage po imenu: Mesen, Dvina, Onega i Kandalaskaja. Poluotok: Kola, èrt Sveti nos. — Lapsko more, u njem veliko množtvo dragah, zaklisakah i poluotokah. Èrtovi Kin i sěverni èrt. Sěvero-zapadno od lapskoga leži u ledenom moru otočje Spitzbergah, najsěvernije kopno na cěloj zemlji. Na zapadnoj strani lapskoga mora otočje Lofoti.

II. Atlantsko more.

Ovo je more iznad sěvero-polarnoga kolobara slito sa sěvero-ledenim morem; tiče se Amerike i Afrike, a oblěva množinom svojih zalěvah cěli zapad, pak posrědno i jug, te dobru stran iztoka Europe; glavni bo članovi toga mora uviru sutečno sa uzporednici daleko u europejsko kopno, gdě se granaju na više većih i manjih zalěvah, s mnogimi poluotoci.

A. Sěverne česti atlantskoga mora:

Škandinavsko more medju Islandijom, Norvežkom i velikom Britanijom. Otok Islandija, otočje Färöer, Shetland, Orkney (Orkadi). — Kaledonsko more na sěvero-zapadnom kraju velike Britanije. Otočje Hebridah. — Irsko more, medju Irskom i velikom Britanijom, spojeno je na sěvernoj i južnoj strani s atlantskim oceanom po sěvernom i sv. Jurja kanalu. Otoci Man i Anglesea. U jugozapadu velike Britanije èrt Landsend. — Kanal la Manche med Englezkom i Francuzkom; spaja atlantsko sa sěvernim morem; těsno Calais. Otok Wight i otočje normansko; poluotoci Normandije i Bretagne. — Sěverno (němačko) more medju europejskim kopnom i velikom Britanijom; spojeno je s južne strane kanalom, a sa sěverne neposrědno atlantskim morem. Česti sěvernoga mora: zalěv zuiderski pak dolarska draga. Otoci neznatne su veličine: Texel, Helgoland, Sylt itd. Sa sěvernoga mora pruža se iztočno i to izmedj Norvežke i Jütlandske morska užina Skagerak do těsna Kategat, a ovaj, dužeć se južno, razpada napokon na tri morska těsna: Sund, veliki i mali Belt, čim je sěverno more sa baltičkim spojeno. Otoci Kategata: Seeland, Fünen, Laland i Falster.

Baltičko ili iztočno more, okruženo kopnom Němačke, Rusije i Švedske. Zalěvi mu: botnički sa alandskim otočjem; Čudski (Finski) sa neznatnimi otoci; Rižki, komu leže na očelju otoci Dagö, Oesel. Izim tih zalěvah još su tu dvě drage, kano: gdanska i stětinska, pak dva uvora morska: frižki i kurski s istoimenimi zaklisci. Otoci baltičkoga mora: Rujana (Rügen), Bornholm, Oeland i Gottland. Sěverno i baltičko more čine škandinavski poluotok. — Biskajski zalěv na sěveru Španjolske i zapadu Francuzke. Èrt Finis terrae.

B. Sredozemno more,

takodjer član atlantskoga, slito je s ovim po těsnu gibraltarskom, koje je do dvě milje uzko a 7 milj. dugo; tiče se Afrike, Azije i južne Europe, a pruža se od zapada u iztok 515 milj.; razlěva se preko 47,500 □milj. Neima mora na svoj zemlji, koje bi toli članato, a potom toli važno bilo, ko što je ovo more.

U glavnoj strani mora toga leže slědeći otoci većega obsega: Sardinija i Korsika sa těsnom Bonifacija, zatim otok Sicilija sa těsnom mesinskim; nadalje Malta, pak Kandija i Cipar; napokon otočje Pithyuzah i Balearah. Najveći poluotoci sredozemnoga mora jesu: španjolsko-portugalski, gdě su na zapadnoj strani èrtovi: Finis terrae, la Rocca i èrt sv. Vincenta; zatim Italija, Istra i napokon jugo-iztočni (ilirski) poluotok.

Zalěvi sredozemnoga mora: lionski, pak ligursko more ili zalěv Genue; tyrrhensko (toskansko) more medju Italijom i Sicilijom; draga napuljska. Otok Elba, otočje Liparah i Aegadah. — Zalěv Tarent, poluotoci Kalabrija i Apulija. — Jadransko more (3000 □milj.) nastaje užinom morskom od Otranta, zalěvi mu: manfredonski, mlětački, tèrstski, pak hèrvatski (tako zvani Kvarnero), napokon kotorski; osim toga ima na dalmatinskih obalah mnogobrojnih dragah i uvorah. Hèrvatsko-dalmatinsko primorje prekrito je znatnim brojem otokah; najznamenitiji su: Kèrk (Veglia), Čres (Cherso), Osor (Osero), Lušinj mali (Lossin piccolo), Rab (Arbe), Pag, Uljan, Brač (Brazza), Hvar (Lessina), Vis (Lissa), Korčula, Lastovo, Mlět (Meleda); poluotok Pelješac (Sabioncello), pak više primorskih zaklisakah. — Jonsko more, uvire u iztočne obale gèrčke sa više zalěvah i množinom zatokah i dragah; zalěvi: Arte, Patras (Lepanto, Korint), zatim

Koron i Maratonisa. Èrt Matapan i Malia. Duž jonskoga mora reda se sedam većih i više manjih otokah, a to su jonski otoci. Najveći: Kèrf (Korfù), Kefalonia, St. Maura, Zante, Cerigo, Thiaki itd. — Aegejsko more (Archipelag), odlikuje se velikim brojem većih i manjih zalěvah, a još bolje množtvom svojih otokah, poluotokah i zaklisakah. Zalěvi po imenu: Nauplija, Aegina, Talanto, Egrippos, Trikeri, nadalje draga Zeituni, pak zalěvi Volo, Saloniki (zal. solunski), Kassandra, sv. bèrdo (Monte Santo). Poluotok Hellas, morsko těsno Egrippos, napokon korintska prevlaka, pak otoci: Negroponte (Euböa), Hios, Lemnos, Andros, Naxos, Skyros, Milo itd. Iztočna stran aegejskoga mora spada na Aziju.

C. Cèrno more.

Iz aegejskoga mora vodi morsko těsno (10 milj. dugo, a městimice samo $^1/_4$ milje široko) po imenu Dardanelli (Hellespont) u Marmoru, iz koga opet Bospor ili carigradsko těsno (4 m. dugo i $^1/_4$ milje široko) u cèrno more, koje je 8700 □milj. prostrano; ono je samo na sěvernoj strani něšto članato, tu je zalěv Odese, pak gnjilo more, zatim těsno Kèrča, kojim se ulazi u Azovsko more, a medju ovim i tako zvanim mèrtvim morem pruža se dug zaklisak po imenu Kosa. Prekopska prevlaka, koja spaja poluotok Krim s kopnom.

§. 3. Povèršje europejsko.

Gledeć na povèršje, děli se Europa na jugo-zapadnu pak sěvero-iztočnu stran. Jugo-zapadna polovina vèrlo je gorovita, a sěvero-iztočna ravna i nizka, te samo městimice prekrita hèrbtovi i uzvisci neznatnih gorah. Ove polovine razpadaju prugom, koja se pomisliti dade od uštja Rajne, pak do utoka Dnjestra. Nižinasti preděli zauzimlju prostor od 115,000 □milj., goroviti pako samo 53,000 □milj. Tavanastih preděla h i uzvisitih ravninah ima u Europi manje nego u drugom kojem dělu světa.

§. 4. Gore.

Europu prekriva jedanajstero gorje, i to: 1. Alpe, 2. Kraš (Karst), 3. Jura, 4. Apenini, 5. gore jugo-iztočnoga poluotoka, 6. karpatske gore, 7. europejsko sredo-

gorje, 8. francuzke gore, 9. Pyreneji, 10. škandinavske gore, 11. Ural, a izim toga samotne gore: britanske pak taurične gore.

I Alpe.

Gorje ovo sastoji se iz mnogo planinastih gorah, od kojih se někoje na daleko steru; sve su ove gore, akoprem se raznim pravcem uzduž i poprěk šire, ipak po ustroju svom jednolike, te po mnogih sklopovih u něku cělovitost spojene. Alpe protežu se pravcem od zapada na iztok do 150 milj., i to počam od uštja i srědotočja Rhone, pak sve do stečišta Save sa Dunavom, a od juga na sěver širinom od 20 do 50 milj., to jest od južnoga podgorja kraj genuezkoga zalěva, pak od ravnine na Padu (Po) sve do brěgovah dunavskih. Ukupni prostor, što ga te planine prekrivaju, broji prěko 4500 □milj. Alpinske planine nadvisuju sve ine europejske gore. Planinam alpinskim, koje premašuju visinu od 8000′, prekriti su vèrsi i slěmena věčitim sněgom i ledom.

Po tom, kako se Alpe granaju, děle se na zapadne i na iztočne.

A. Zapadne Alpe.

Ovamo spada samo omanja čest alpinskoga gorja, koja se pruža od genuezkoga zalěva (t. j. od klanjca Bocchetto blizu Genue) i rěke Pada, pak do rhonske doline i do mont-blankske visočine. Čim se dalje granaju planine ove pram sěveru, tim većma postaju vèrletnije; ogranci jim se povlače ponajviše od zapada pram iztoku; oni su okratki a vèrsi jim većom stranom oštèrljasti.

U ovom gorju troje su planine:

1. Morske Alpe od klanjca Bocchetto pak do vrělišta Pada; M. Viso (11,800′). Ovdě vrělište Pada i Tanare; klanjac Ormea i Tenda (cesta od Nizze pram Coni).

2. Kotske Alpe pružaju se daleko pram zapadu, sěverno pako od gore Viso do g. Cenisa. M. Cenis 8670′. M. Genevre (11,000′); vrělište Durance, klanjac m. Cenisa. Cesta preko i prokop izpod g. Cenis.

3. Grajske Alpe, okružene su dolinom Rhône, zatim genfskim jezerom, pak gorom sv. Bernharda i dolinom Dora Balteje, visočina M. Blanka sa istoimenim vèrhom 14,800′; bèrdina M. Iseran 12,400′. Cesta preko maloga Bernharda.

B. Iztočne Alpe.

Gorje iztočnih Alpah pruža se mnogokrako někom medjusobnom uzporedicom daleko pram iztoku, a čim se više od zapada oddaljuje, tim većma gubi od svoje visine, tim više mu nestaje planinskoga obličja. Kano koren iztočnih Alpah smatraju se planine, koje no se redaju srědinom ovoga gorja, zato se zovu „srědnje (centralne) Alpe". Ove su planine u veliko kèršovite i vèrletne; njih slěmena i strane veoma su razrovane, a vèrsi šiljasti; visinom svojom daleko premašuju sněžni pojas, puni su dakle sněžnjakah i ledenjakah. Na sěvernoj i južnoj strani srědnjih Alpah prostiru se ovim uzporedno drugotni redovi planinah, s toga se zovu jedne sěverne, druge južne Alpe.

a) Srědnje ili švajcarske i tirolske Alpe.

Simo spadaju:

1. Peninske, kojim na sěvernoj strani vališke, na iztočnoj lepontinske (adalurske) Alpe, pružaju se od sedla velikoga Bernharda s jedne i Simplona s druge strane, sve do lombardezke ravnine. Ove su Alpe izmedj svih inih najveličanstvenije. Bèrdine: M. Rosa 14,000′, M. Cervin 13,870′. Čuvena cesta preko simplonskoga klanjca; priběžište na sedlu vel. Bernharda izmedj Martigni i Aosta 7548′ vis.

2. Sěvero-iztočni dio od peninskih planinah adularske Alpe. Na ovih daleko razvitih gorah začimlju se rěke Rhôna i Rajna pak Reuss i Tessin. Simplonski klanjac, splügensko sedlo; južni ogranci upadaju medj jezera Maggiore, Lugano i Como.

3. Bernske Alpe izmedj dolinah Aare i Rhône, znatne su dužine, uzporedne su peninskim planinam koliko pravcem, toliko lěpotom obličja. Finsteraarhorn 13,160′, Jungfrau 12,800′.

4. Glanerske, schwyzske i urnerske Alpe iztočno od bernskih planinah; vrělište rěke Jina. Ovim na zapadu:

5. Vierwaldstätterske Alpe medj Aarom i Reussom.

6. Thurske Alpe, omedjašene bodenskim i wallenstätterskim jezerom, zatim rěkom Rajnom.

7. Rhätske Alpe od splügenskoga klanjca do tirolskih Alpah. Ovamo spadaju dvoje planine: a) septimerske A. (graubündske) s lěve strane rěke Jina. Preko ove planine izvedena cesta (pravi umotvor); b) berninajske planine medju Jinom i Addom sižu sve do wormskoga sedla; berninajski klanjac,

Na jugu Veltlinske planine, duž lèvoga brěga Adde, prestaju kod komoskoga jezera.

8. Tirolske Alpe medj Jinom, Ečavom i Eisachom; nje označuju golemi lednjaci, velike stèrmine i duboki klanjci. Gore: Weisskogel 11,800′, Wildspitze 11,900′, Oetzthalerski vèrh 11,700′, Similaunspitz 11,400′, hoher Fürst 10,700′ itd.

9. Ortlerske Alpe pružaju se iztočno od wormskoga sedla izmedj Adde i Ečave; golemi lednjaci. Bèrdine: Ortlerspitze 12,350′, Zebru 12,200′, Adamello 11,250′ itd.

10. Iztočno od dolnje doline Jina, pak Vipe i brennerskoga klanjca nastaju Zillerski lednjaci i visoki Tauri, koji, děleć se na više hèrpah, tja do vrělišta Mure i Aniže (Enns) dopiru; golemi su jim vèrsi prekriti ledom i sněgom. Dreiherrnspitze 9500′, Venediger 11,600′ Hochnarr, Ankogel, Grossglockner 12,000′, Weissbachhorn 11,300′; Zillerska dolina.

11. Kod klanjca Katschberga i vrělišta Mure nastaju tako zvani nizki Tauri (radstätterski, rottenmannerski Tauri); razviti su medj Murom i Anižom, prestaju kao litavske gore. Hochgolling 9000′. Preděli medju Murom i Dravom prepleteni su onizkimi bèrdinami raznoga pravca i naziva, kanoti: Stub-, San-, Kov- i Schwab-planina, zatim Posruk, Podgorje (Bacherska gora); napokon slovinske gorice, koje u Medjumurju, t. j. u razsovi Mure i Drave prestaju.

b) Sěverne Alpe.

Sěverne Alpe granaju se od bodenskoga jezera i doline rajnske, pak sve do dunavskoga jarka kod Beča; one su s južne strane veoma stèrme; poprěčne doline i pokrajnice dunavske děle ih na više planinskih hèrpah. Ovamo spadaju:

1. Algauske Alpe, medju Austrijom i Bavarskom, nastaju pri bodenskom jezeru, a pružaju se sve do kufšteinskoga klanjca. Na sěvernoj strani prelaze u visočinu bavarsku, s juga pako, t. j. prama Jinu padaju velikom stèrminom. Bèrdine: Rothe Wand 8500′, Hochkogel 8200′, Sollstein 9000′, Martinswand 8000′, Zugspitz 9300′; u svom produženju berchtesgadne gore medju Saalom i Salzom, Kameno more; Uebergossene Alm, Schneeberg 9250′, Watzmann. — Iztočno od Salze tännenske gore.

2. Dachsteinske planine sižu sěverno sve do ischelske doline, a od ovud dalje prama sěveru medju mond-, traun- i

wolfgangskim jezerom; Schafberg, Höllengebirge, Hausruck, gora Dachstein 9400′.

3. Nuz dachsteinske gore redaju se na iztočnoj strani prielske gore, iz kojih nastaje několiko omanjih visočinah i gorskih ogranakah raznoga naziva; Priel 7940′.

4. Hridovita visočina Hochschwaba siže iztočno svojimi okrajci do Aniže, Mure i Murice. Gora Hochschwab 7100′. S ovom gorom stoje u savezu Veitsch-, Schnee- i Rax-Alpe. Schneeberg 6566′. Dalji ogranci ove góre bivaju sve to manji a prestaju gorom „Wiener Wald“; na desnom brěgu Dunave Kahlenberg.

c) *Južne Alpe.*

Južne su Alpe vapnenasta ustroja, one nastaju kod jezera Maggiore a prestaju tja kod utoka Save u Dunav. Ovamo se broje:

1. Lombardske planine; pružaju se iztočnim pravcem višekrako duž gorah srědišnjih Alpah i lombardske ravnine sve do rěke Ečave. Gore ove, razkomadane i pune koritastih dolinah, u koje se mnoga jezera stiču, prelaze onizkim i brežuljastim podgorjem u spomenutu ravninu. Gora Baldo.

2. Mlětačke (trientske), i cadorske Alpe izmedju rěkah Ečave, Piave i Tagliamenta, u sěveru tja do pustarske doline, a pram jugu do talijanske ravnine. Rocca Marmolode 10,200′, Antelao 12,000′.

3. Koruške (karnske) gore pružaju se iztočnim pravcem vrělišta Drave (pusterska dolina) do utoka Cile (Gail) u Dravu. U razsovi Cile i Drave leži i gora, tako zvana planina; najiztočnija joj se stran zove Drobač 6800′.

4. Iztočno od utoka Cile dižu se gore Karavanke medj dolinami Drave i Save a kroz Korušku, Kranjsku, Štajersku, Hèrvatsku i Slavoniju sve do blizu stečišta Save sa Dunavom. Svaki pojedini ogranak Karavankah ima svoje ime. Medju ostalimi Ljubel (Loibl) na medji Koruške i Kranjske, zatim Košuta, Kočna pak Grintavci (Stein-Alpen), Maceljske i Varaždinske gore, Željeznica, Očura, Ivančica, Kalnik, samotna moslavačka gora, Papuk, fruška gora itd. Cěla povorka gorah ovih neprevaljuje nigděr u Hèrvatskoj i Slavoniji visine od 4000′.

5. S južne strane karnskih Alpah i to od rěke Tagliamenta do pèrve razsove u vrělištu savskom uzdižu se silna dva alpinska

kraka, pèrvi M. Canino, koji dopire u iztočnoj strani do Soče (Isonzo) a drugi, visinaste gore Triglava od Soče do vrělišta Save. M. Canino 7200′, Triglav 9000′, Klanac po imenu Predil u Caninskih gorah.

II. Kraš.

Gore Kraša, pogotovo sve same vèrletne golěti i visočine, pune koritastih dolinah i kotlastih dolacah, dubokih jamah i podzemnih pećinah, u koje se gube potoci i rěke, neimajuć kuda da odtiču. Vapnenasto ovo gorje nastaje pod Triglavom; pruža se iz Kranjske stranom južnim, stranom jugo-iztočnim pravcem, děleć se na mnoge goleme krake, koji se granaju po Kranjskoj, Koruškoj, Istri, Hèrvatskoj i inih zapadnih stranah jugo-iztočnoga poluotoka, a otoci istarskoga, hèrvatskoga i dalmatinskoga primorja, česti su kraškoga gorja. Pojedine gore:

1. Tarnovanska šuma medju Sočom, Idricom i Vipavom u Kranjskoj i Koruškoj. — 2. Tavanasti Kraš, on nastaje u Koruškoj tamo, gdě utiče Vipava u Soču; pretvara se u Istri na tavanastu Čičku zemlju, koja pod imenom Kastavska gora prestaje na medji hèrvatskoj. — 3. Hruškovica (Birnbaumer Wald) s gorom Nanos u Kranjskoj. — 4. Lazki sněžnjak u južnoj Kranjskoj. — 5. Velika i mala Kapela, dvě povisoke gore istoga pravca u zapadnoj Hèrvatskoj. Na maloj Kapeli gora Plěšivica 5160′ (po Torbaru), na velikoj: Klek 3807′ (po Torbaru), Bělolasica do 5000′. — 6. Velebit, kano rub duž hèrvatskoga primorja, zapadne mu bočine stèrme; iztočno zagorje pako razvito je na znatnu visočinu. Sveto bèrdo 5000′. Od doline rěke Kèrke u Dalmaciji, gdě Velebit prestaje, nastaju 7. Dinarske planine, one prekrivaju dalmatinsko zagorje, pak hèrcegovačku i cèrnogorsku visočinu, a dopiru po gori Žlěb pak Srebèrnici (Argentaro) tja do sklopa Šar-planine. Prolog-, Kom-, Viduš-planina itd. Najznamenitiji vèrsi na Dinari jesu: Dinara 5740′, Orjen 6000′, Lovčen 7000′, Durmitor 8000′.

III. Jura.

Jursko gorje, samotno i bez kakvoga saveza s Alpami, pruža se od desnoga brěga Rhône, sěvero-iztočnim pravcem kroz Francuzku i zapadnu Švajcarsku, prelazi napokon u Němačku, gdě se zove švabska i franačka Jura. Južna stran Jure razvita je na razne

kose, a sěverna na tavanaste preděle. Cělo je ovo gorje onizko; najviši mu vèrsi dopiru do 5000′ visine.

IV. Apenini.

Apeninsko gorje nastaje iznad genuezkoga zalěva; pruža se jugo-iztočnim pravcem poput grebenice prěko apeninskoga poluotoka, a prestaje s jedne strane tek u Siciliji pod imenom Madonia ili nebrodskih gorah, a s druge u poluotoku Apuliji. Iz apeninskoga grebena granaju se lěvo i desno mnogobrojne gore, sve do morskoga žala tako, da se na cělom poluotoku malo ovećih ravninah nalazi.

Najobičnije razredjenje Apeninah jest slědeće:

1. Ligurski ili sěverni Apenini od svoga postanka pak do gore Cimone 6160′, a odavud etrurski Apenini, koji dopiru do vrělišta Tibre. — 2. Rimski ili srědišnji Apenini od tiberskoga do vrělišta Volturna, a visočina Abruzzah do jezera Celano. — 3. Napujski ili južni, koji se děle: na apuljske u apuljskom poluotoku i okol zalěva tarantskoga, zatim na kalabrijske, koji dopiru prěko istoimenoga poluotoka do těsna mesinskoga. U kampanjskoj ravnini uzdiže se vulkan Vezuv. Kano produženje Apeninah smatraju se sicilijanske planine po imenu pelorske i nebrodske gore, koje se duž sěverne obale morske pružaju. Južna stran Sicilije tavanasta je visočina, a na iztočnoj je strani ravnina Cataneanska, iz koje se Vulkan Aetna (monte Gibello) do visine věčitoga sněga uzdiže. — Gore Gran Sasso 8000′, Vezuv 3560′, Aetna 10,244′. Kao produženje hèrbtovah apeninskoga gorja smatraju se otoci Sardinija, Korsika i ostali otoci oko talijanskoga poluotoka.

V. Gore jugo-iztočnoga poluotoka.

Poluotok balkanski inače i ilirski zvan, broji se medju najveće visočine u Europi, a nizinah povećega obsega ovdě neima, osim jedine podunavske. Gore pako, akoprem po cělom poluotoku razmetane, dadu se ipak po svom pravcu, koga slěde, na tri reda razděliti, i to na:

1. Balkan; on se pruža od iztoka prama zapadu, i to od obalah cèrnoga mora, pa do vrělišta Marice; tu je sklop od više gorah; tako: kosa Rhodope (Despot-gora), koja se grana med rěkom Maricom i egejsk. morem; sěvero-zapadnim pravcem Star-,

pak Suha planina, zatim Jastrebac i Lepenac-planina, iz kojih se kroz Sèrbiju i Bosnu mnoge gore, kano: Mosna-, dalje rudnička pak Javornik-gora granaju. — Kosovo polje. — Od vrělišta Marice zapadno iznad vrělišta Vardara diže se Orbel pak Šar-planina (Skardus), odovud kosa Argentaro, koja se po Žlěb-planini spaja sa dinarskimi gorami. Balkan i Šar-planina čine razvodicu medju cèrnim i egejskim morem, kano što děle gore dalmatinske, cèrnogorsko-albanske i gèrčke vodotečinu jadranskoga od vodotečine cèrnoga i egejskoga mora.

2. Tamo, gdě na jugo-zapadu Šar planina prestaje, dižu se gore južnoga pravca: Bora-dag, Gramos i Pindus; s ovimi je skopčana gora Olymp. Zadnja ova gora dosiže južnim produženjem svojim do blizu korintskoga zalěva, gdě se mnogokrako razpada i u onizke brežuljke pretvara. Ove gore sa svojimi ogranci zauzimlju Epir, Albaniju, Macedoniju, Tessaliju i Livadiju. Gore na poluotoku Moreji predstavljajuće oblik gèrčkoga π, zovu se Taygetos. Tu je znamenita arkadska visočina.

VI. Karpatske gore.

Na lěvoj strani Dunava, u ravnini rěke Morave, nastaju Karpatske gore (Tatre); one se šire u slici luka, daleko pram iztoku i jugo-iztoku i děle sěvero-slověnsku ravninu od nizine ugarske i vlaške; gorje to prekriva prostor od 3000 □milj. Sěverne strane vèrlo su stèrme, južne pako bočine vèrlo granate. Dolinom rěke Poprada luče se karpatske gore na zapadne i iztočne. U zapadnih Karpatah gore slědeće:

a) Mali Karpati, medju Moravom i Vagom, do vrělišta Bečve pružaju se po sěvero-zapadnoj strani Ugarske i iztoku Moravske. Odovud pram sěvero-iztoku povlače se

b) Beskidi s jablanskim klanjcem; oni se granaju po sěveru Ugarske, zatim po Šlezkoj i Galiciji, a slědeć iztočni pravac, prestaju kod Babje gore 5500′, gdě tek nastaje glavni korěn karpatskoga gorja po imenu:

c) Tatre (Central-Karpaten). Ove su gore vèrlo kèršovite, stèrme i puste, a nadvisuju sve ine planine karpatskoga gorja; iz njih se granaju mnogobrojni kraci po sěvernoj Ugarskoj, tako: 1. Visoke Tatre, na njih bèrdine Gerstdorfski oštèrc 8350′, Lomnički oštèrc 8300′, Eisthallerski oštèrc 8100′, Krivan 7800′ itd.; 2. na jugu visokih Karpatah redaju se Liptavske gore srědnje

visine od 6000′; iz njih se snuju pram iztoku i zapadu mnogi ogranci.

d) Karpatsko podgorje, koje se prama Dunavu i velikoj ugarskoj ravnini tavanasto širi, razpada na slědeće gore: nizke Karpate (Kralova hora) izpod Liptavskih gorah, zatim nitranske gore, iztočni jim se ogranak zove mala Tatra; — ugarsko-rudne gore (fatra) na iztoku rěke Nitre, pak novogradske i čerhatske gore. Ove zadnje gore zovu se Matra, kojoj na iztoku pram Tisi tokajski brěžuljci (Hegyallya).

Iztočni Karpati, zvani takodjer iztočni Beskidi i šumate gore karpatske. Ove su gore s početka onizke i jednokrake (klanjac Dukla), pram iztoku granaju se sve to jače, i postaju to više kod klanjca Viso; gděno se s erdeljskimi planinami sklapaju, nastaje znatna visočina erdeljska, iz koje se granaju po Erdelju, Bukovini, Moldavi i Vlaškoj razne gore, medju kojimi su najznamenitije: gore boršečke na iztoku Erdelja sa klanjcem Borgo, zatim erdeljske (transilvanske), koje se na mnogobrojne ogranke cěpaju; njih slěmenje děli Erdelj od Vlaške. Ovdě bèrdine: ruska poljana, Sulu, Büdeš, Buceč 7900′, pak klanjci Rother Thurm i Vulkan. Sěverno od vulkanskoga klanjca a na zapadnoj strani Erdelja razvito je mnogotrako gorje, pod obćenitim imenom erdeljske rudne gore.

VII. Europejsko srědogorje.

Ovo gorje širi se od sěvernoga kraja Alpah pak sve do němačke nizine. Po ustroju svom dade se na tri gorska reda razděliti, i to na:

1. Južno-němačke gore; u južnoj su jim strani Alpe i rěka Rajna, u zapadu jim gornjo-rajnska ravnina, u sěveru rěka Majna i Ogra (Eger), a u iztoku rěka Vltava (Moldau). Iz gornjo-rajnske ravnine dižu se onizke gore Schwarzwalda, kao zapadni ogranci němačke visočine; ovim goram na sěveru Nekarwald, još dalje Odenwald, koji sěvernim pravcem sve do Majne dopire. Od Rajne pak do rěke Altmühla povlači se s Dunavom uzporedno gorski věnac po imenu Rauhe Alp ili švabska Jura, a od Altmühla sěverno do Majne franačka Jura, zatim iztočno od Altmühla bavarska šuma, koja je podgorjem Smrěkovnjaku (Fichtel-Gebirge), ovaj Ogri i Majni vrělištem. Odavud južno-iztočnim pravcem tja do Dunava, pruža se Šumava (Böhmerwald).

2. Sěverno-němačke gore sižu zapadno do Rajne, južno do Majne i Ogre, a iztočno do Labe (Elbe). Skoro u srědini tih gorah diže se Smrěkovnjak, od kuda se reda sěvero-iztočnim pravcem Krušna gora (Erzgebirge). Južni su boci krušne gore stèrmi, a sěverni pretvaraju se u Saskoj na brežuljaste prediele. Sěvero-zapadno od Smrěkovnjaka medju vrělištem běle Elstre i Vesre pruža se Frankenwald, a duž Vesre durinžka šuma (Thüringerwald). Na sěveru ove gore Harz; njemu sěvero-zapadno veserske gore, a još dalje pram sěveru teutoburžka gora. U ovu hèrpu gorah spada još Hohe Rhön-, pak Spessart- i Vogelsberg. S obě strane Rajne diže se Schiefergebirge, komu se ogranci zovu: a) Taunus; b) Westerwald, Siebengebirge; c) visočina Sauerland; d) gora Haarstrang. Medju Haarstrangom i teutoburžkom gorom leži westfalska ravnina, koja se u dolnjo-rajnsku nizinu spušta. — Zapadna stran schieferskih gorah dopire tja do gorah francuzkih; ovamo spadaju gore: Hardt, sěverni, krajni ogranak Vogezah; Hundsrück, visočina od 1500′, pak visoka ravan Eifel, napokon visočina Hohe Veen.

3. Sudetske gore granaju se medju Odrom i Labom; sěvero-iztočne strane gube se u ravninu, s protivne strane prelaze te gore u česko-moravsko humlje. Grane sudetskih gorah jesu: Sležko-moravske gore; one se pružaju sve do vrělišta Morave (Altvater 4580′). — Izarske gore i Kèrkonoše (Riesengebirge, Schneekoppe 5000′). — Lužički (Lausitzer) gorski preděli i napokon kladska (Glatzer) visočina.

VIII. Francuzke gore

osrednje su visine, nespadaju nit na gorje Alpah, nit na gorski věnac Jure, a nit na gore hesperskoga poluotoka.

Te su: 1. Cevenne; ove se dižu na zapadnoj strani rhonske doline u slici velike tavanaste visočine, iz koje se pram sěveru troji uzporedni gorski věnci granaju: a) gore Auvergne kao zapadna grana; b) gore Charlois i Lyonais; c) gore Forez sredinom pèrvašnjih gorah.

2. Iz sěvero-lyonaiskih gorah šire se gore Côte d'Or prelazeć u visočinu Langres.

3. Na iztoku visočine ove a duž lěvoga brěga Rajne pružaju se gore Vogezi, koji tja do němačkih gorah dopiru. Na zapadnom kraju Vogezah granaju se gore argonske, a sěverno

od ovih Ardenni, koji izza francuzke sěverne medje tek u Belgiji i Němačkoj prestaju.

Gorski prediěli Bretagne i Normandije prepleteni su onizkimi, tako zvanimi normanskimi gorami, koje se netiču ni koje od navedenih gorah.

IX. Pyreneji.

Od svih gorah pyrenejskoga poluotoka samo su dvoje planinaste visine, a to su Pyreneji i granadske gore, koje su srednjom svojom visinom alpinskim goram ravne (8000').

1. Pyrenejsko gorje, medju nizinom južne Francuzke i dolinom Ebra, pruža se od iztoka (èrt Creux) pram zapadu dvostruko: južni t. j. španjolski, i sěverni t. j. francuzki Pyreneji. Španjolska stran Pyrenejah stiče se na zapadu s kantabrijskimi, a ove s asturskimi pa galičkimi gorami (èrt finis terrae). Najviši vèrsi Pyrenejah: Pik Neton 10,700' i Mont Perdu 10,400'.

2. Granadske gore na južnom kraju poluotoka, a tik ovih gore Nevada, koje se nuz obalu srědozemnoga mora povlače. Najviši vèrh: Caro de Mulhacen 11,000'.

Po sredini, t. j. medju Pyreneji i granadskimi gorami redaju se iztočno-zapadnim směrom još dvoje gore vèrlo granate, naime: kastilijske, dopiruć do mora èrtom sv. Roka, pak andaluzke do èrta St. Vincenta; obě su kao okrajci znatnih visočinah; pèrva se tiče staro-kastilske i leonske, a druga novokastilske i estremadurske visočine. Još valja spomenuti iberske gore, koje se od sěvera k jugu duž iztočne obale mnogokrako pružaju.

Od ovećih nizinah ima na cělom poluotoku samo jedna i ta je na uštju Ebra po imenu aragonska, i druga manja medju gorami Morenom i Nevadom.

X. Skandinavske gore.

Sěver i zapad skandinavskoga poluotoka spada u red visočinah; duž cěloga poluotoka pružaju se gorski věnci, od kojih su mnogobrojni ogranci prama jugu i iztoku razviti, te u švedskoj ravnini izčezavaju. Gorski parožci pako sa sěvernoga kraja, te iz zapadnoga boka ruše se velikom stèrminom, iz kojih uviru u more nebrojeni grebeni i oštèrljasti zaklisci uz golem broj otokah,

morskih dragah i uzkih te razrovanih zatonah (Fiordi). — Slěmena su ovim goram grebenasta i vele kèrševita; iz njih se dižu vèrsi (Tind), koji su, akoprem male visine, ipak radi svoga sěvernoga položaja věčitim sněgom pokriti. Tako leži věčiti sněg u južnoj polovici poluotoka već nad visinom od 5000′, a na gorah Laplandije sa 2500′ visine neotapa se sněg niti lěti.

Skandinavsko gorje děli se: na gore laplandske, koje kod 67° sěverne širine prestaju; njim na jugu Kiöli do 63° sěv. šir.; a od ovud opet pram jugu tako zvane Longfjeld, a na jugo-zapadu Dovjefjeld. Někoji vèrsi ovih gorah dižu se 6000′ do 7000′ visoko. Poluotok danski i otoci iztočnoga mora spadaju na ovaj gorski sustav.

XI. Ural.

Na medji Europe i Azije razvilo se od krajnoga sěvera, pa južno tja do hvalinskoga mora gorje Ural, razstavljajuć dvě ogromne nizine (sarmatičku i sibirsku).

Ural děle na tri strane, t. j. 1. sěverni Ural, koji je pust i plěšiv, i siže tja do vrělišta Pečore. — 2. središnji Ural po imenu Vèrhoturje; ovaj se odlikuje velikim izobiljem raznih rudah; vèrsi mu se dižu do 6400′ (Pavlinskoj), a dopire južno do klanjca jekatorinoburžkoga. — 3. južni Ural, koji se odlikuje gustimi šumami, grana se na tri uzporedne kose, koje prelaze napokon u tavanaste poljane pak u puste stepe.

Samotne gore.

Osim ovih opisanih europejskih gorah spomenuti valja još i gore veliko-britanskoga otoka, napokon tauričke gore. — Iztočna strana veliko-britanskoga otoka malom je iznimkom nizka ravnina; zapad je prekrit znatnimi visočinami, medju koje kano da su urinute někoje nizine i ravnine tavanasta oblika. Tako su britanske gore razděljene na više hèrpah, od kojih su najznamenitije: Devonshirske i Kronwallske gore; s južne strane od prěkopa bristolskoga, visočina Wales. — Kumberlandske i Peak gore, medju Englezkom i Škotskom gore Cheviot; — napokon škotska visočina tavanasta oblika, pusta, razrovana i kèrševita, a razsovljena na sěvero-iztoku od zalěva Muray-a; južna strana ove razsove gorske zove se Grampian, a naproti njoj sěverno-kaledonske gore. Na škotskoj visočini ima vèrhovah do preko

4000′ visokih. — Nuzkrajno otočje Hebridah, pak Orkadah i Shetlandije istoga su povèršja, kojeg i gorovita Škotska. — Irska je samo duž obalah bregovita, morska je obala kamenita i pećinasta, po sredini pako nizka ravan.

Gore taurske kano da su parožak, odcěpljen od gorja kavkazkoga, dižu se po južnoj strani krimskoga poluotoka, odkud se prama sěveru tavanastim oblikom u pustu golět spuštaju. Južni su spusti vele stèrmi.

§. 5. Europejske nizine.

Sěvero-iztok europejski sama je nizina prostèrta preko 100,000 □milj.; nju okružuje ledeno, pak sěverno, iztočno i cèrno more, zatim gore: Ural, Karpati i Balkan, napokon gore němačke. Veći dio ove ravnine, i to čest ona, što je rěki Visli na iztoku, zove se sarmatskom ili slovjenskom nizinom, preko koje se pružaju po srědini brežuljasti uzvisci volhonski i valdajski, nesmetajuć ipak obći oblik ravnine; oni bo su, akoprem razgranjeni na daleko, neznatne visine. Od Visle zapadno razvita je němačka nizina, koja se stiče na jugo-zapadu s francuzkom, t. j. ravninom medj Kanalom, bretanjskimi brěgovi, biskajskim zalěvom i središnjimi gorami Francuzke. — Kao najjužnija čest velike sěvero-iztočne nizine prostire se medj gorami Karpatah i Balkana: dolnjo-dunavska ili vlaška nizina. — Posebne nizine jesu obě ugarske, okružene od gorah alpinskih i karpatskih s obě strane Dunava i Tise; svim inim ima povèršine samo 1800 □milj., medju kojimi hèrvatsko-slavonska nuz Savu, zatim provençalska (provansalska) ravan, što nastaje kod Cevennah i Alpah južnih, pak se širi do obalah sredozemnoga mora; — andaluzka nizina na pirenejskom poluotoku medj gorami Sierra Morena i Sierra Nevada, pak atlantskim morem. — Lombardska nizina, koja se od južno-alpinskih ogranakah preko rěke Pada proteže. Osim ovih imade jih još několiko, nu sve su neznatna obsega.

§. 6. Rěke.

Europejske rěke utiču il' u sěvero-ledeno more, il' u atlantsko i njegove zalěve, il' pako u hvalinsko jezero.

I. Rěke mora ledenoga.

1. Kara u najskrajnijem sěveru, děli Europu od Azije, inače neznatna.

2. Pečora, izvire na Uralu, teče sěverno; dosta je plovna, uštje joj u pečorskom zalěvu oblikom limanskim; Usa i Išma pokrajnice.

3. Mesen, brodonosna korita, teče sěverno, utiče u mesenski zalěv.

4. Dvina (sěverna Düna) nastaje iz rěkah Suhone i Juga, daleko je plovna, utiče kod Arhangela u dvinski zalěv. Pokrajnica Vičegda.

5. Onega, nastaje iz jezera Voše, protiče kroz jezero Lača; tu postaje plovna, uštje joj u onegajskom zalěvu.

II. Rěke mora atlantskoga.

a) U baltičko more.

1. Neva, ova otiče iz ladožkoga jezera u čuhonski zalěv; plovna je, a teče zapadno.

2. Narova spaja jezero Pajpus sa čuhonskim zalěvom, nosi brodove, a teče sěverno.

3. Dvina (zapadna Düna) nastaje iz močvarah na podancu volhonskih brežuljakah, utiče plovna u rižki zalěv.

Sve dojakošnje rěke teku samo kroz Rusku.

4. Němen, koga zovu blizu uštja Memel, postaje plovan već kod Grodna grada, upada deltastim uštjem u Haff; teče kroz Rusku i Prusku.

5. Pregel, vir mu je na pruskih brežuljcih, nosi brodove, utiče izpod Kraljevca (Königsberg) u frižki Haff.

6. Visla, vrělište joj na Beskidah, postaje plovna već kod Krakova, teče sěverno kroz Austriju, Rusku i Prusku; cěpa se kod uštja svoga na tri kraka, od kojih Nogat i stara Visla u frižki Haff, a gdanska Visla u gdansku dragu utiče. U nju se izlěva pokrajnica Braha, po kojoj je Visla s Odrom kroz bromberžki prokop spojena, zatim Dunajec, San i napokon Bug.

7. Odra, vrělište joj na moravskih Sudetah; teče dužinom od 120 milj. kroz Austriju i Prusku, plovna je od Ratibora počam za velike brodove; izlěva se u stětinski zaton. U lěvi bok Odre upadaju rěke: Opa, Kladska (Glatzer), Nisa a u desni bok Varta, koja Necom kao svojim pritokom, pak bromberžkim prokopom i Brahom sa Vislom u savezu stoji.

8. Travna (Trave), rěka mala, spojena je s Labom, upada u luku kod Bukovca (Lübeck).

9. Od množine rěkah, što no sa skandinavskoga poluotoka u baltičko more utiču, skoro sve su plahovite i zato neplovne. Najznamenitije su: Tornea-, Lulea-, Pitea-, Umea-, Angermana- i Dala-Elf.

b) U sěverno more.

1. Göta-Elf, iz venerskoga jezera upada u Kategat.

2. Glomen u Skager-Rak.

3. Eider potiče u Holsteinu iz više manjih jezerah; prěkop ju jedan spaja s baltskim morem.

4. Laba; vrělište joj na Kèrkonošah; postaje već kod Melnika plovna; teče s. z. kroz Austriju i němačke zemlje; uštje joj pod Hamburgom; u nju utiču s lěva boka: Vltava (Moldau), njoj virje na Šumavi, biva plovna već kod Buděrjovicah (Budweis); Ogra izvire na Smrěkovnjaku, utiče kod Theresienstadta; Mulda, virje joj na zapadnoj strani Kèrkonošah, utiče izpod Desave; zatim Sala, pak Ilm sa bělom Elstrom i Pleisom, napokon Unstrut. Pokrajnice s desne strane: Izera, s vrělištem na Kèrkonošah; cèrna Elstra, koja postaje na lužičkh gorah; Havela, iztičuć iz više meklenburžkih jezerah, spojena je S.previ o m (Spree).

5. Vezra nastaje iz dva potoka: Fulda i Vezra, ima počam od sjedinjenja plovno korito; utiče nedaleko od grada Breme. U nju utiče Allera.

6. Emsa, iztiče s južne strane teutoburžkoga podnožja; teče sěverno, uštje kod Emden grada.

7. Rajna, nastaje iz više potokah u srědini Švajcarske blizu sv. Gotharda, protiče bodensko jezero, odkud teče najprije zapadno, zatim sěverno, t. j. kroz Švajcarsku i němačke zemlje; ima velik slap blizu grada Schaffhausena; uštje joj je mnogotrako. Jedan trak: Waal, š njim je spojena Maasa; drugi od ovoga sěverno po imenu Rajna; on se cěpa na dva mlaza, od kojih se desni Ysel zove i u zuidersko jezero utiče; lěvi pako, po imenu Leck, cěpa se takodjer, ali u više mlazovah, od kojih Vechte i Amstel u jezero zuidersko, a stara Rajna u sěverno more utiče. U rajnsko korito utiču pokrajnice s lěva: Thur, Aar, Ill, Nahe i Mosela, koja na Vogezah izvire i kod Koblenca utiče; s desna: Nekar, pak Majna s vrělištem na Smrěkovnjaku, sa Regnicom, Tauberom i franačkom Salom, zatim Lana, Siega, Ruhra, napokon Lipa.

8. Moza (Maas) ima svoje vrělište u iztočnoj Francuzkoj; směr joj je săverni; protiče Belgiju i Nizozemsku, stiče se s Vaalom, najjužnijim mlazom rajnskoga uštja.

9. Schelda, vrělište joj na zapadnih ograncih Ardenah, postaje plovna tek kod Antwerpen grada; utiče južno od uštja Rajne sa dva traka, koja se zovu Schelda iztočna i zapadna.

10. Themsa, postaje iz dvě izvorne rěke, teče iztočno kroz Englezku; po njoj plovi do iznad Londona veliko morsko brodovlje.

c) U kanal la Manche.

1. Somma, rěka mala, teče kroz Francuzku.

2. Seina (Sena) sa vrělištem na gorah Côte d' Or, postaje već kod grada Troyes plovna, teče săvero-zapadno; uštje joj je kod grada Havre de Grace. Pokrajnice Yonne (Jon), Aube (Ob), Marne (Marn) i Oise (Oas).

d) U atlantski ocean.

1. Loire (Loara), najveća francuzka rěka, ima virje svoje na Cevennah, teče najprije săvero-zapadno, zatim zapadno; plovna je za veće brodove počam od Orleansa; uštje joj je izpod grada Nantes. U nju se izlěvaju rěke: Allier (Allié), Cher (Šer) i Vienne (Vien).

2. Charente, primorska rěka, utiče kod grada Rochefort.

3. Garonne (Garona) ima vrělište na Pyrenejih, teče zapadno kroz južnu stranu Francuzke; ima već od srědotočja svoga korito plovno, a tamo gdě se stiče sa Dordognom, gubi pèrvobitno ime svoje i zove se Gironde (Žirond), po kojoj plove veliki morski brodovi. Pokrajnice: Tarn, Lot i Dordogne.

4. Adour (Adura) na zapadnoj strani južne Francuzke uštjem kod Bayonne grada.

5. Bidasoa, mala rěka na zapadnoj medji Francuzke i Španjolske.

6. Minho (Minjo) izvire na galičkih gorah u Španjolskoj, teče jugo-zapadno, izlěva se u more na portugezko-španjolskoj medji kod grada Caminho.

7. Douro (Duero) ima vrělište na kastilskih gorah, teče zapadno kroz Španjolsku i Portugijsku, a cělim je svojim tekom velika bèrzica; uštje kod grada Oporto.

8. Tajo (Tedjo, Tejo) najveća rěka pyrenejskoga poluotoka; nastaje na podnožju kastilskih gorah; teče jugo-zapadno; plovna

je samo u dolnjem teku i to od grada Abrantes; izlěva se kod Lisabona u more.

9. Guadiana teče skoro jednakim pravcem sěverne joj Taje.

10. Quadalquivir, izvire na visočini andaluzkoj, teče jugozapadno, nastaje plovna već u srědotočju, utiče u zalěv Cadixa.

e) U srědozemno more.

1. Primorske rěke na pyrenejskom poluotoku po imenu Segura, Xukar i druge manje važne.

2. Ebro, vrělište mu je na kantabričkih gorah, teče jugoiztočno kroz Španjolsku; za plovbu ima samo krajno uštje něku važnost; uštje je deltasto.

3. Rhôna, izvire na zapadnoj strani gore Gottharda, protiče Švajcarsku, pak Genfsko (Ženefsko) jezero, napokon Francuzku, gdě je i za veće brodove plovna; ima uštje deltasto u lyonskom zalěvu. U nju utiče Saona sa Doubsom s desne, a Isera i Duranca s lěve strane.

4. Primorska rěka Var.

5. Arno ima vrělište na toskanskih Apeninih, a uštje izpod grada Pise.

6. Tiber (Tevere), izvire takodjer na toskanskih Apeninih, a postaje tek kod Rima plovna, izlěva se deltastim uštjem.

7. Garigliano i Volturno, primorske su rěke; obě, kao što i Tiber i Arno izlěvaju se u tyrrhensko more.

f) U jadransko more.

1. Ofanto, Marecchia (Marekia) i Montone, primorske rěke, izviruće na apeninskih gorah, najznamenitije su izmed inih rěkah primorčicah.

2. Pad (Po), najveća i najznamenitija rěka Italije, izvire na sěvernoj strani M. Visa, postaje već iznad Turina plovna. Městimice su joj brěgovi toli nizki, da su duž nje mnogi nasipi izvedeni, koji od poplave brane. Mnogobrojni prekopi spajaju Pad s njegovimi pokrajnicami. Blizu uštja bivaju česte povodnje, a u močvarnih predělih, kojih ovdě dosta ima, leže sela na umětnih uzviscih. Uštje je višetrako: Po grande, Po di Volano, dva najznamenitija traka. Pokrajne rěke Pada s lěva boka: Dora-Ripera, Dora-Baltea, Sessia, Ticin, Adda, koja protiče jezero Como, kao što Oglio jezero Izeo, a Mincio jezero gar-

dasko, s desna pako Tanaro, Trebia i mnogo drugih omanjih pokrajnicah.

3. Ečava (Adige, Etsch) izvire na ötzthalerskih gorah, teče Austrijom u jadransko more, a plovna je već počam od grada Botzena. Pokrajnica Eisach; zatim

4. Primorske rěke: Bacchiglione, Brenta, Piava, Tagliamento i Soča (Isonzo); sve ove upadaju u sěverozapadnu stran jadranskoga mora.

5. Dalmatinske primorske rěke: Zermanja, Kèrka, Cetinja i Neretva (Narenta).

6. Morača, izvire izpod gore Durmitora, teče Cèrnom gorom, stiče se u skadarsko blato (jezero), odkud se imenom Bojane u more izlěva.

7. Drin ima dvě izvorne rěke, jedan izvornik zove se běli a drugi cèrni Drin. Uštje je drinska draga kod grada Leša.

8. Primorske rěke Skom (Scombi) i Vajuša.

g) U egejsko se more izlěvaju.

1. Aspropotamos s vrělištem na Pindu, u zalěv Patrasa.

2. Vardar, izvire na Šar-planini, teče južno, uštje mu u zalěvu solunskom (salonskom).

3. Strumica (Strymon) ili Karasu, ima vrělište na Balkanu, teče južno, protiče kroz jezero, a izlěva se u dragu od Contessa. Pokrajnica rěka Bistrica.

4. Marica (Hebrus) ima virje na Balkanu, teče jugo-iztočno do Drinopolja grada (Adrianopel), gdě postaje plovna, odtud južnim pravcem u more.

h) U cèrno more.

1. Dunav, za Volgom najveća (dužina mu 380 milj.), ali inače najznamenitija europejska rěka, spaja zapad s iztokom; njegovo porěčje siže na daleko s lěva i s desna; duž tri četvèrtine cěloga toka svoga plovan je za parobrode i oveće brodove, al i po većoj strani pokrajnicah njegovih plove brodovi ovećih teretah. Dunav izvire na Schwarzwaldu, teče iztočno kroz němačke zemlje i Austriju, svija se kod Budima južno, zatim teče kroz Tursku iztočnim pravcem i izlěva se u more deltastim uštjem sa tri svoja kraka po imenu: Kilina, Sulina i sv. Gjorgja. Pokrajnice dunavske jesu s lěva: Altmühl, Naab, Regen, Morava, Waag, Gron (Gran), Eypel ili Ipola, Tisa (Theiss), sa pritočnicami;

Samoš, Köröš i Maroš, zatim Aluta, Seret, Prut. U desni bok Dunava utiču: Illera, Lech, Isar, Jin (Inn) sa pritočnicom Salzom, Aniža (Enns), Raba, Drava, koja se u pusterskoj dolini začimlje, te se kod Legrada s Murom spaja, izlěva se blizu Osěka; Sava, virje joj pod Triglavom; teče jugo-iztočno, a izlěva se kod Biograda u Dunav; njezine pritočnice s lěvoga boka: Bistrica, Savica, Sutla, Krapina, Lonja, Zelina, Ilova, Orljava i Bosut, a s desna: Zora, Ljubljanica, Kèrka, Kupa, Una, Vèrbas, Ukrina, Bosna i Drina; Morava, koja trakom jednim na Šar-planini, s drugim na gori Srebèrnici iztiče.

2. Dněster, izvire na karpatskih gorah u Galiciji; teče jugo-iztočno Austrijom i Rusijom.

3. Dněpar, izvor mu blizu vrělišta Drine, teče južnim pravcem kroz Rusiju, brodiv je već od Smolenska; on je spojen pomoćju mnogih rěkah i prekopah s baltičkim morem; utiče kod Chersona u more. Unj se slěvaju: Berezina i Pripec u desni, a rěka Desna u lěvi bok. U njegovo uštje utiče rěka Bug.

4. Kuban, nastaje na sěvernih bočinah Kavkaza, teče zapadno, a plovan je počam od sredine svoga toka.

5. Don, vrělište mu je u sredini Rusije, protiče jezero Ivanov, teče južno Rusijom u suružko more, unj utiče s desna Donec.

III. U hvalinsko more.

1. Volga, najveća rěka u Europi (cěla dužina 430 milj.), začimlje se na volhonskom vèrhu, teče Rusijom najprije iztočno, zatim južno, napokon južno-iztočno, a postaje plovna već kod grada Tvera. Volga je spojena pomoćju mnogobrojnih prekopah sa svakim pojedinim morem, koje se europejske Ruske tiče. Bregovi su ponajviše nizki, čega radi bivaju u poréčju njezinom česte poplave. Korito je kod Saratova do pol, a blizu uštja do 3 milje široko. Uštje je deltasto i cěpa se na trakove, kojih se do 70 broji. Volgi u bok utiče s lěva rěka Kama, a s desna Oka, s pritočnicom Moskvom i Upom.

2. Ural, izvire na južnih Ural-gorah, teče južno medjom Europe i Azije.

3. Terek, na kavkazkih gorah teče iztočno, ima deltasto uštje.

§. 6. Jezera.

Europa ima velik broj jezerah, koja su napram jezerom inih stranah světa neznatne veličine; hvalinsko bo (kaspičko) jezero, tičuć se zapadnom svojom obalom europejske medje, spada u red azijatskih jezerah. Veća jezera il' su protoci razvitih već rěkah, ili su pako stěcišta potočnih vrělah, iz kojih kano začetci rěkah iztiču.

Množina jezerah, raznoga obsega, nalazi se oko baltičkoga mora; od ovih se odlikuje jezero: Imandra, Enara, Saim, Onega, Ladoga, Ilmen, zatim jezero čudsko (Peipus), venersko, vettersko, mälarsko itd.

Veća jezera alpinskih dolinah jesu: Bodensko (Bodensee), züriško, vierwaldstädtsko, genfsko, neuenburžko, zatim veće jezero (Lago maggiore), komosko, izejsko, gardasko, napokon blatno, nezidersko, gmundsko, attersko, hallstädtersko, traunsko jezero itd.

Na jugo-iztočnom poluotoku: plitvička jezera, Vrano jezero kod dalmatinskoga Biograda (staroga Zadra), skadarsko blato, jezero ohridsko u Albaniji, i Kopais jezero u Gèrčkoj.

Na apeninskom poluotoku jezero: Peruggia, Bolsena i Celano.

§. 7. Podnebje europejsko.

Europa ima svojim podnebjem pram podnebju inih stranah světa veliko preimućtvo, jer neima nit prevelike studeni nit nesnosne sunčane žege, već tu vlada něka směs od kontinentalnoga i pomorskoga podnebja. Da je europejsko podnebje tako blago, tomu je uzrok: 1. što je ona samo neznatnom okrajinom od $4^1/_2{}^0$ širine u arktičkom pojasu; 2. što je cěla zapadna stran oblita atlantskim oceanom, koga grije struja, tekuća iz mora toploga pojasa (od mexikanskoga zatona); 3. što je Europa blizu tople Afrike; 4. što je zemljište europejsko u veliko obradjeno, a 5. što je Europa toli mnogočlanata. Iztočna je strana, kojoj manjka svaka člankovitost, hladnija od zapadne.

Akoprem se Europa blagim svojim podnebjem odlikuje, ipak ima medju raznimi preděli sěverne širine velikih klimatičkih razlikah, i tako se može europejsko podnebje na 4 pojasa razděliti, naime na:

1. Pojas topli, koji siže od 36° do 46° sěv. širine. Zrak je ovdě veoma blag, lěto dugo, zima kratka, južna je polovina ponajviše bez sněga; tu rastu južne plodine, a dèrveće je i zimi listnato i zeleno.

2. Pojas srědnji, pruža se od 46° do 56°. Ovdě je već pravilnija izměna godišnjih dobah, nu niti je lěto odviš vruće niti zima odviše žestoka. Ovaj je pojas najbogatiji žitnimi plodinami. Na južnoj strani raste najbolje vino, sočno voće, dud, riža, kukuruz.

3. Pojas studeni, prostire se kraj srědnjega pojasa do 66½° sěv. širine. Ovdě vlada duga zima, žestoka studen, neprijazno prolětje, ugodna jesen i kratko ali vèrlo toplo lěto, zato se usěvi bujno razvijaju i skoro zriju. U sěvernih predělih ovoga pojasa šume su pogotovo sve sama cèrnogorica; sredinom i na jugu ima šumah listnatoga dèrveća, od žita dospěva samo zob, jačmen i hèrž, a u južnijih krajevih i pšenica; sěnokoše su dosta bujne; u južnih samo stranah uspěva poněšto europejskoga voća.

4. Arktički pojas, od 66½° do sěvernoga kraja Europe, prekoměrno je studen, lěto mu je vele kratko, zima traje do 9 měsecih. Plodovah neima drugih osim plućnika, papradi, brěze i někih bobuljah.

Ovdě valja na um uzeti još i obća klimatička pravila, t. j. da toplota neide na manjak samo po sěvernoj širini, već da pada i uzrokom městnih kojih okolnostih, a te su: uzvisitost povèršja, vèrst i položaj gorah, struja větrovah, udaljenost od mora, manje obradjena zemlja, kakvoća povèršine a napokon veća geografička dužina. S toga biva, da nepadaju ova 4 europejska pojasa s uzporednici ravnom prugom, već da jedan ili drugi i po više stepenah u susědni pojas uvire.

Kako golemo děluju takovi městni uzroci na toplotu, a tim i na plodnost kojega prevěla, budi ovdě naveden samo jedan priměr. Na iztočnoj obali jadranskoga mora raste bez svake umětne njege smokva, uljika, mendula i veća strana jugo-europejskih plodinah; na visočini velebitskoj pako, koja je 3000 do 4000′ nad morem, nemože pod istom sěvernom širinom, samo 2 milje od mora oddaljeno, niti vinova loza prezimiti, a trešnja, koja je dolě u primorju već početkom svibnja sazrěla, dozrěva na toj visočini tek koncem sèrpnja, a na někih městih i sredinom kolovoza.

Položaj europejski i susědstvo mora čine, da je větar zapadnjak vlažan i kišovit, iztočnjak suh, sěver studen, a jug topao. Zapadnjak větar ublažuje dakle studen zimsku i toplinu lětnu, a

iztočnjak povisuje sad studen, sad vručinu. U južnoj su i zapadnoj strani Europe větrovi jug i zapadnjak vladajući, kano što su u iztočnih europejskih stranah větrovi sěvero-zapadnjak i bura (sěvero-iztočnjak).

Množ godišnje kiše i inih vodenih oborinah, ponajviše visi o morskoj blizini; s toga daždi u stranah primorskih mnogo više i češtje, nego li tamo, gdě vlada kontinentalno podnebje. Ali nit u primorskih krajevih nekiši posvud jednako. U Englezkoj pada svega lěta na zapadnoj obali do 35 palacah kiše, na iztočnoj pako samo 24 palca; u Francuzkoj i Hollandiji kiši kraj mora okol 25, a na kopnu, podalje od mora samo 24 palca. — Po němačkoj ravnini napada preko cěloga lěta kišnice do 20, a okolo Petrograda, Budima 17 palacah, u ravnini slovjenskoj pako manje od 15 palacah.

Visoke gore prěče oblakom prelaz u zagorske strane. Tim uzrokom daždi mnogo manje na južnih stranah Pyrenejah i Cevennah, pak po sěvernih predělih Alpah i u krajevih, ležećih sěvero-iztočno od skandinavskih gorah, nego li na protivnih stranah.

§. 8. Europejsko pučanstvo.

U Europi ima do 275 miliunah stanovnikah (1500 na 1 milju), koji su cělim prostorom vèrlo nejednako nastanjeni. Najrědje je stanovničtvo u stranah iztoka i krajnoga sěvera (u Rusiji 600, u Skandinaviji samo 375 dušah na □milji), a najvećma je napučen otok Velike Britanije, gdě na svaku □milju prěko 5000 dušah pripada.

Stanovničtvo europejsko dvojega je pokolěnja, a ponajviše indo-europejskoga, koje broji 261 mil. dušah, te napučuje skoro svu Europu; drugo, t. j. neindo-europejsko, jako je 14 mil. dušah. Obě polovice, koje se svaka na poseb kano etnografičke něke cělice smatraju, cěpaju se na više raznih plemenah, a plemena opet na narode.

Indo-europejsko kolěno u Europi děli se pravcem sěvero-iztoka prema jugo-zapadu ovako:

1. Slovjensko-litvansko pleme sa 80 mil., nastanjeno je medju jadranskim i cèrnim morem, pak na iztočnoj polovini Europe i oko baltičkoga mora; cěpa se na:

A) Slovjenska kolěna:

a) **Bugare** u Bugarskoj i još někih pokrajinah turskoga carstva.

b) Hèrvatsko-sèrbski narod u pokrajinah Austrije, naime: Hèrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, zatim u turskih pokrajinah, kano ti: kneževini sèrbskoj, Bosni, Hercegovini i Cèrnoj gori, napokon u Ugarskoj i dolnjoj Austriji.

c) Slovence u Krajnskoj, na Štajeru, u Koruškoj, Gorici i Istriji.

d) Čeho-Slovake u Moravskoj, Sleziji, Českoj, pak Slovaci u sěvernoj Ugarskoj.

e) Lužičke Sèrbe, koji se děle opet na dolnje i gornje.

f) Poljaci u Galiciji, Poljskoj i u Poznanju (Posen).

g) Rusi, koji se opet děle na Veliko-Ruse i Malo-Ruse (Rusine) po jugo-zapadnoj Ruskoj, zatim po Galiciji, Ugarskoj i Bukovini.

B) Litvansko kolěno, i to:

a) Litavce u sěverno-iztočnoj Pruskoj i na susědnoj granici Rusije.

b) Lete u Kurlandiji i Liflandiji.

2. Gèrčko-romansko pleme brojeće 90 mil., živi na tri južno-europejska poluotoka i njih se tičućih ravninah, t. j. na vlaškoj, lombardskoj i francuzkoj ravnini do těsna Calais-a, pak po središnjih preděllih Francuzke. Narodi ovoga plemena jesu: Gèrci, Talijani, Španjolci, Portugalci, Francuzi i Vlasi, tako zvani Rumunji.

3. Pleme germansko do 80 mil. jako, stanuje posrěd Europe, zatim na danskom i škandinavskom poluotoku, napokon u Englezkoj; razpada na tri glavna naroda, t. j.:

a) Na Němce u Němačkoj, Austriji, Pruskoj, Švajcarskoj i Elsasu, zatim manje naselbine medju slovjenskimi narodi, napokon u Hollandiji i Belgiji.

b) Skandinavce u Švedskoj i Norvežkoj, napokon u Daniji.

c) Engleze u Englezkoj, Škotskoj i Irskoj.

4. Pleme celtsko, kojega se ostanci nalaze u Irskoj, Škotskoj, u Valesu i Bretanji, pak neznatni ostanci plemena Baskah u zapadnih Pyrenejih.

5. Šćipetari (Arbanasi) smatraju se za potomke tračko-ilirskoga kolěna; bezdomci Cigani polaze iz Indije.

6. Od semitičkoga plemena: Židovi, koji su po svoj Europi razasuti (do 3 mil.).

Neindo-europejsko kolěno. Ovamo spadaju:

1. Turci, Osmanlije, mongolsko-tatarskoga kolěna.

2. **Magjari, Čudi i Lapljani finskoga kolěna.**

Po gotovo cělo pučanstvo europejsko kèrštjanske je věre. Svih kèrštjanah ima ukupno 262 mil. Glavne grane kèrštjanah broje dušah: katolici 137 mil., obred gèrčki do 65, pak obred protestantski do 60 mil., dakle oba obreda skupa nit iz daleka toliko, koliko katolici. Židovah ima 3 mil., Muhamedanacah 5 mil. Neznatan je broj poganah, a to su: Lapljani, Samojedi i još někoji mali narodi sěvera uz azijatsku okrajinu.

§. 9. Kako se je kultura u Europi razvila.

U staro doba življahu po Europi slědeći puci:

a) Na jugo-iztočnom poluotoku: tračko-ilirski i gèrčki narod.

b) U Italiji: Sabello-Itali, Etruski i južno-alpinski Galli.

c) Na pyrenejskom poluotoku Iberci i Kelti.

d) U Francuzkoj, Švajcarskoj, velikoj Britaniji i Irskoj Kelti, o kojih napomenuti valja, da su bili zvani u francuzkih stranah Galli.

e) U Němačkoj i Skandinaviji Germani.

f) Od Visle i sredotočja Dunava pram iztoku Slovjeni.

g) Još dalje izza njih Čudi (Fini).

Već u prastaro doba bijahu něki narodi Azije pak Egyptjani vèrlo naobraženi i vele moćni, ali kako je tada u Europi bivalo, o tom neima niti pričah, kamo li pověstničkih věstih. — Najstarija pověstnica Europejacah javlja nam samo toliko, da su bili Gèrci u Europi pèrvi pověstnički narod, koji imadjahu dobro uredjene dèržave. Još danas se čudimo mnogoj njihovoj lěpoj krěposti, pak umětnosti. Naselbine njihove duž obalah srědozemnoga mora razplodiše gèrčku kulturu. Najslavnija helenska ili gèrčka doba bijaše do Aleksandra velikoga. Za Gèrci stupiše na pověstnički obzor Rimljani, učenici Gèrkah, te utemeljiše novu ogromnu dèržavu, koja se prostiraše prěko cěloga poluotoka Italije pa južne polovine, i malo ne preko svega zapada Europe, napokon preko azijatskih i afrikanskih okrajinah duž srědozemnoga mora. Dospěv dèržava ova kao carstvo do najvećega vèrhunca slave i sile svoje, razděli se na dvoje, i to: na zapadno-rimsko, pa na iztočno-rimsko carstvo; pèrvomu bijaše središte u Rimu, a drugomu u Konstantinopolu. Skoro nakon diobe ove (400 god. poslě Is.) razpade se zapadno-rimsko carstvo; strani bo divji narodi razkomadaše dèr-

žavu, i podigoše nove, te postaviše temelj mnogim današnjim dèržavam, kanoti: Francuzkoj, Španjolskoj, Englezkoj i Němačkoj. — Iztočno-rimsko carstvo preživilo je za cělih tisuć godinah carstvo zapadno, al i njemu je snaga u město rasla, sve to više padala, jedno time, što su se Slovjeni, živući na séveru carevine, do samostalnosti popeli, te izvan gospodstva bizantinskoga više ili manje neodvisne dèržave podigli, a drugo po nevaljaloj nutèrnjoj upravi carstva. Ovim načinom oslabi bizantsko carstvo na toliko, da ga je strašna bujica turska lasno poplaviti i napokon uništiti mogla.

Padanjem i konačnim razorenjem jednoga i drugoga carstva, bi nanešena neizreciva šteta obrazovanosti europejskoj, a da nije razsvětlio duh kèrštjanstva narode, koji poslě palih Rimljanah zavladaše světom, ne samo da se nebi nigdar postigao bio sadašnji stepen kulture, već bi bilo više věkovah proteklo, dok bi se bilo samo do toliko obrazovanosti došlo, koliko je nje sa palimi narodi prepalo. Puci ukrotjeni svetim naukom kèrštjanstva, napredovahu od dana do dana to bolje u čověčnosti i narodnoj vèrlini; robstvo, strašna ta zaostavština surovih vremenah poganskih, bude skèršeno, a običaji stare dobe, grozni i bezčastni, stadoše se pretvarati u blažje; istom měrom nastajahu odnošaji družtvenoga i dèržavnoga života sveudilj prijazniji. Taj golemi napredak u životu narodah porodi potrebu obèrta, znanosti i umětnosti. — Sad slědjaše jedan izum za drugim, od kojih su někoji čudnovato dělovali na obću obrazovanost, kanoti: izum tiska, puščanoga praha, uporabe gvozdotežne igle na busolah, najpače obret Amerike itd.

Ali divni taj razvitak obrazovanosti bijaše sve do najnovije dobe stegnut samo na zapadnu stran Europe; narodi iztočne polovine i to narodi slovjenski moradoše se za svoj obstanak malo da ne uz punu tisuću godinah boriti proti bujici polu-divjih narodah (Mongolah, Tatarah, Turakah), koji, seleć se iz dalekih azijatskih stranah i pustarah i tražeć za se plodovitije preděle, céle su narode kano ovčja stada pred sobom těrali, pa sve, kud su dopirali, mačem i vatrom uništavali. — Ali čim je prestalo zlosretno to napadanje i okrutno ratovanje, umah je zavladala i ovdě divna težnja za napredkom, pa nastojanje za obćom obrazovanostju. I sbilja napreduje iztok orijaškimi koraci tako, da će se narodi, koji su kulturi pristupni, u bèrzo vrěme izjednačiti sa zapadnimi susědi, i postavit se š njimi na isti stupanj sveobćega izobraženja.

Europa ne samo da prednjači u svačem svim inoeuropejskim narodom, već ona i gospoduje tako rekuć cělim světom; Europejci

znadoše si posvojiti gotovo polovinu napučene povèršine zemaljske, pak i podložiti sebi malo da ne polovinu cělokupnoga pučanstva; njim bo pripada vlast nad 200 miliunah i više dušah inoeuropejskih, koje stanuju po raznih naselbinah u svih stranah světa.

O upravi europejskih dèržavah valja znati, da osim turskoga carstva, posvud monarkičko-ustavni način vlada. Iznimke su: Švajcarska, pak 4 slobodna grada Němačke i napokon Sv. Marino. Sve ove republike dèržave broje samo 2³/₄ mil. stanovnikah.

Političko razděljenje.

A. Europejske južne okrajine.

Ovamo spadaju poluotoci: Jugo-iztočni, Talijanski i Pirenejski.

§. 10. Jugo-iztočni poluotok.

Oblit članovi srědozemnoga mora, pruža se od èrta matapanskoga do 120 miljah pram sěveru. Poluotok ovaj, komu su obale vele verugast, ima množinu većih i manjih zalěvah i dragah, te poluotokah i zaklisakah.

Gore. Dinarske planine, Šar-planina, Balkan, Bora-dag, Gramos, Pindus itd. vidi na str. 12. Povèršje znatna visočina. Podunavska nizina.

Rěke. Dunav protiče vlaško-bugarsku nizinu (koje su mu ovdě pokrajnice rěke?); južnoga toka: Karasu i Marica; ine su kratka toka, same nuzmorke. Skadarsko blato.

Podnebje i prirodnine. Južna strana poluotoka pada u pojas topli. Zrak je u obće vele blag i ugodan, ali radi gorovita povèršja manje topao od talijanskoga. Ta pogoda zraka, te izvèrstnoća tla čine, da je poluotok gotovo posvud bujne plodovitosti. Ovdě uspěva osim žita, povèrtja i voća, takodjer veći dio južnih plodinah; stèrmeni i doline pune su mirisna bilja, dosta ima dakle paše za mnogobrojnu stoku i medonosne pčele; domaće životinje i razne lovine nalazi se u izobilju, isto tako i europejskih grabežljivacah. Gore su pune raznih kovinah, ali se izkapa samo něšto željeza i bakra. Na otocih ima izvèrstna mramora.

Stanovnici jugo-iztočnoga poluotoka razne su narodnosti. 1. Turci, Osmanlije, akoprem brojem najmanji (2 mil.), gospoduju većom stranom poluotoka. 2. Slovjeni, njih ima 8 mil., narečja bugarskoga i hèrvatsko-sèrbskoga. 3. Gèrci, brojem do 3 mil., potomci starih Helenah, ali znatno poměšani sa Slovjeni, koji se uz

vrěme naseliše po gèrčkih prědělih. 4. Šćipetari (Arnauti, Albanezci), potomci starih Trakah; njih ima $1^1/_2$ mil., a Rumunjah (Vlasi) 4 mil. Po cělom poluotoku živu raztrešeni Jermeni, Cigani i Židovi.

Dèržave na jugo-iztočnom poluotoku: 1. Gèrčka sa jonskimi otoci. 2. Carevina Turska i kneževine: a) Vlaškomoldavska, b) Sèrbija; napokon 3. kneževina Cèrna gora.

§. 11. Kraljevina Gèrčka.

Uměstno je, da se spomene najslavniji narod stare dobe, naime: Helleni (Gèrci).

Stara Gèrčka sizala je pram sěveru do Kambunskih gorah, koje se prostiru od Olimpa pram razvodici jonskoga i jadranskoga mora. Glavne zemlje něgdašnje Gèrčke bijahu:

1. Poluotok Peloponnes, gdě bijaše glavni grad Sparta uz potok Eurotas, a kraj visoke gore Tajgetos, zatim Argos i Mykene. Elis sa Olimpom tik Alpheusa, gdě stari Gèrci godimice svečane igre igrahu. Korinth na istoimenoj prevlaci medju zalěvom Korintha i Aegine. U srědini ove zemlje su visoke poljane Arkadija.

2. Srednji Hellas, prostire se od prevlake korintske pak èrta Aetium do termopilskoga klanca. Gradovi u Atiki: Atina (Athen), ovdě veličanstvena sgrada Akropolis; u pokrajini Böotiji Teba; u pokrajini Phokis Delphi, gdě bijaše vele glasoviti hram Apolov na podnožju Parnasa.

3. Sěverni Hellas. Ovamo spadaše pokrajina Tesalija; u njoj glasovita dolina Tempe i bojište Pharsalus; zatim pramá zapadu pokrajina Epir, gdě bijaše varoš Ambrakija (sadašnja Arta).

4. Otoci razasuti okolo Gèrčke i to: Korcyra (sadašnji Kèrf (Korfu), Kefalonia, Zakynthos (sadašnji Zante), mala Itaka (sada Teaki) i ini otoci zapada; Kythera (sadašnji Cerigo) južno od Peloponesa; Salamis (sad Koluri) i Aegina u zalěvu aeginskom; veliki otok Euböa (sad Negroponte) uz morsko těsno Euripos; ostèrvje Sporadah i Kykladah, u kojih najznamenitiji otoci: Naxos, Delos, Paros; pak otoci tik azijatske obale: Rhodus, Samos, Lesbos, a na jugu Gèrčke Kreta (današnja Kandija).

Osim toga posědovahu stari Gèrci još druga města i pokrajine na obalah srědozemnoga mora, gdě su širili i jezik svoj i običaje.

Najznamenitije gèrčke naselbine bijahu: Milet, Ephesus i Smyrna na zapadnoj obali male Azije; Byzantija u Traciji; zatim několiko gradovah na otoku Cipru, pak gradovi Tarent i Sybaris u dolnjoj Italiji, napokon Syrakus u Siciliji i Masilia u Galiji i. d. o.

Stari Heleni stekoše věkovitu slavu svojom obrazovnostju; oni bijahu učitelji kasnijih kulturnih narodah. Najslavniji njihovi muževi bijahu: Lykurg i Solon, zakonodavci; Homer, pěsnik; Herodot i Tukidides, pověstnici; Sophokles, Aeschylus, Euripides, dramatički pěsnici; Sokrates, Plato, Diogenes, filosofi; Aristoteles, prirodoslovac; Demosten, govornik; Plutarh, životopisac; Phidias, kipar; Apeles, slikar; Perikles, dèržavnik; Miltiades, Aristides, Themistokles, Kimon, Epaminondas, Pelopidas, vojvode i. o.

Kao što Macedonija, Tracija i Ilirija, tako postade tečajem vremena stara Gèrčka pokrajinom velike rimske dèržave; zatim spadahu gèrčke zemlje na iztočno-rimsku dèržavu, koja se zvaše bizantinsko ili gèrčko carstvo. U 15. stolětju podjarmiše Turci sve ove zemlje, a god. 1453. osvojiše i prěstolnicu Konstantinopolis (Carigrad). Tek u sadašnjem věku (god. 1832.) pošlo je gèrčkomu narodu za rukom, nakon dugotrajnoga rata osloboditi se turske vlasti, i sa većim dělom starih gèrčkih pokrajinah podići samostalnu kèrštjansku dèržavu.

Današnja kraljevina Gèrčka.

Gèrčka i svi njezini otoci, kamo spada takodjer i jonsko ostèrvje kano dio, u najnovije doba (god. 1864.) kraljevini utělovljen, ima ukupne povèršine do 920 □milj., a 1.300,000 stanovnikah. Kopno poluotoka dopire pram sěveru do pruge, pomišljene od volajske drage preko termopilskoga klanca, do zalěva od Arte. Tlo kopna vèrlo je raznoliko, ponajviše gorovito. Gore: Pindus, Helovo, Liakura (Parnas), Zagara, Aninos (Oeta); Arkadska visočina, Tajgeta ili Maina, Malevos, medju njimi znamenite doline i omanje ravnine. — Plodovitost je u obće velika. Gèrčka izvadja mnogo ulja, limunah, mendulah, suhoga grozdja i vina, pa kukuruza, a městimice sije se oriž i sadi pamuk, koji ovdě vèrlo dobro uspěva; ima mnogo meda i voska. Od domaće životinje mnogo ovacah, kozah i magaradi. Dobiva se prilično mnogo morske soli. Rudokopje je zapušteno. Mramor se kopa na Parosu, stiva (morska pěna) u Livadiji.

Stanovničtvo sastoji se većinom iz Novo-Gèrkah; izim ovih ima Bugarah, Vlahah, Šćipetarah, Jermenah i Talijanah. U obće govori se novo-gèrčkim jezikom. S neznatnom iznimkom cěli je puk gèrčkoga věroizpovědanja. — Poljsko gospodarstvo obavlja se manjom marljivostju; obèrtnost je vele neznatna; izradjuje se něšto kože, pak pamučne i svilene robe, a vezenje zlatom i srebrom zabavlja mnogo ljudih. Tim većma bavi se narod tèrgovinom i brodarstvom, čemu su osobito sgodni mnogi zalěvi i nebrojene drage. Tèrgovačkih brodovah svake vèrsti ima do 4000. Dèržava se na ustavno vlada.

Razděljenje.

Po novom razděljena je dèržava na 10 nomarkijah (okružjah), po starom pako na pokrajinu: Livadia, Morea, zatim na otoke, a simo pripada sada dojakošnja republika jonskih otokah.

1. Livadia, siže južno do èrta Kolona. Ovdě je **Atina**, glavni i prěstolni grad, koji se sada iz svojih razvalinah silno diže; Akropolis, propali pantheon kano i mnoge druge razvaline někad dičnih te vele umětnih sgradah; novi kraljevski dvor; **50** tisućah st., luka Pyraeus. Grad ima mnogo obèrta i znatnu tèrgovinu; u njem sveučilište i 2 gimnazije. **Theba**, jugo-iztočno od jezera Kopais, malen grad, spojen s Ainom po sěnatom drumu; u okolici mu cvate gospodarstvo. Kopa se stiva.

2. Morea poluotok, vele je gorovit. Ovdě èrt Matapan, najjužnija točka europejskoga kopna. **Korinth**, porušen grad; **Nauplia**, grad, znamenito město za tèrgovinu, ima vele utvèrdjenu luku. **Napoli di Malvasia**, grad, od koga ime izvèrstnomu vinu. **Maratonisi**, glavno město Majnatah, koji hajdučtvom svojim, ali i junačtvom napram Turkom na glas izadjoše; nje sbilja nemogahu Turci cělovito nikad podjarmiti. Na sěvernih obalah poluotoka uspěvaju glasoviti vinogradi, u kojih se u velikom množtvu bere suho grozdje, koje je u tèrgovini poznato po imenu rosine ili korinti.

3. Otoci: Negroponte, Syros, Andros, Naxos, Aegina, Hydra i Specia. Na otoku Syros leži grad **Hermopolis** sa **30** st., a na Hydri grad **Hydra** sa **16** st. Oba grada imadu znamenitu tèrgovinu; luke su im vèrlo dobre. Na malom otoku Antiparos glasovita pećina. Parski mramor.

4. Jonski otoci. $51\frac{1}{2}$ □milj. sa 246.000 stan. broje 7 većih i několiko manjih otokah. Akoprem su svi ovi otoci goroviti, ipak su tla vele plodovita; medju svimi najbolje otok Zante. Kao

republika bijahu jonski otoci sve do 1863. pod englezkim pokroviteljstvom. **Kèrf** (Korfu) sa istoimenim glavnim gradom, **Pakso**, **Santa Maura**, **Theaki** (Itaka), **Kephalonia** i **Zante**, gdě su gradovi istoga imena, napokon **Cerigo**, najvažniji su otoci jonski.

§. 12. Tursko carstvo.

Ovo carstvo, uzkrišeno iz razvalinah bizantskoga, spadaše 16. i 17. věkom u red najvećih i najsilnijih dèržavah, ali cěli mu dèržavni ustroj, osnovan na temelju muhamedanizma, bijaše već s početka takov, da se protivljaše svakomu boljemu naprědku; i dočim su se po inih europejskih dèržavah silno razvijale znanosti, umětnosti, obèrt i ine struke kulture, osta Turska nepomično u pèrvobitnom sirovom stanju svom. To je uzrok, da je moć turskoga carstva neprestano padala, i da su se někoje od mnogobrojnih zemaljah podjarmljenih Turskoj otele i od nje odcěpile, te samostalne dèržave postale; někoje se pak od turske uprave na toliko oslobodile, da su joj još samo po imenu podčinjene, a opet někoje zemlje izgubila je Turska ratujuć s Austrijom i Ruskom. Tako je sada ova někoč silna dèržava medju inimi europejskimi od male samo važnosti.

Carevina Turska sastoji se iz slědećih zemaljah.

A. U Europi.

1. Neposredne pokrajine . . .	6626	□milj.	sa	12.947,000 st.
2. Posredna pokrajina Vlaška i Moldavija	2271	„	„	4.205,000 „
3. Pos. pokr. Sèrbija	1000	„	„	1.060,000 „
Ukupno . . .	9897	□milj.	sa	18.212,000 st.

B. U Aziji.

1. Mala Azija	9804	□milj.	sa	10.700,000 st.
2. Armenija i Kurdistan . . .	5693	„	„	1.700,000 „
3. Siria	6873	„	„	2.750,000 „
4. Arabistan	9112	„	„	1.000,000 „
Ukupno . . .	31,482	□milj.	sa	16.150,000 st.

C. U Afriki.

1. Egipat (Misir)	9000	□milj.	sa	3.000,000 st.
2. Nubija, Senar i Kordufan .	19,000	„	„	1.000,000 „
Ukupno	28,000	□milj.	sa	4.000,000 st.

Europejska Turska.

Leži medju Austrijom, Rusijom i Gèrčkom, pak medju jadranskim, jonskim, aegejskim i cèrnim morem.

Povèršje turske zemlje s veće je strane gorovito. Iz Erdelja upadaju kratki nu stèrmi kraci erdeljskih gorah. Iz hèrvatske krajine ogranci Kraša, iz Dalmacije dinarske planine, koje se opet stiču s gorami Bosne pak Cèrnogore i Hercegovine, zatim Šar-planinom, a ova napokon s Balkanom, koji se iztočno 50 milj. daleko sve do cèrnoga mora grana. Rhodope, Suha planina, Jastrebac, Lepenac-planina. Arbanaska, a na medji cèrnogorska visočina; vlaško-moldavska nizina. — Rěke: Dunav sa pokrajnicami, zatim Drin, Bojana, Vardar, Struma i Marica.

Podnebje gorovitih stranah dosta je oštro, a ravnine i doline vele su prijazna zraka.

Prirodnine. Zemlja se odlikuje osobitom plodnostju, i obiluje uz sve lošo ratarenje žitom, vinom i inimi plodinami sredine i juga europejskoga. — Stoke ima u izobilju, nu malo što izvèrstne trage; — goji se množina malih ali vatrenih konjah, pa govedah, ovacah, kozah, kèrmadi, magaradi i vèrlo mnogo pčelah. Svilarstvo uspěva osobito u južnih stranah Balkana.

Rudarstvo od male je važnosti, akoprem su gore pune raznih rudah. Kopa se ponajviše slan-kamen, kameno-ugljevje, mramor i stiva.

Obèrtnost je neznatna i stegnuta samo na gotovljenje razna oružja, vunenih i svilenih tkaninah, na bojadisanje razne robe, tkanje sagovah, pak strojenje safijana i kordufana.

Tèrgovina je gotovo sva u rukuh Gèrkah, Jermenah i stranacah. Prodaju se i izvažaju prirodnine, a uvažaju razni predmeti europejskoga obèrta. Dobrih voznih cestah i urednih putevah ima vèrlo malo; po kopnu se prenaša malo robe na kolih, već ponajviše na samarih; živahnija je povodna komunikacija; u najnovije vrěme počele se i po Turskoj graditi željeznice.

Stanovničtvo i uprava. Turci (Osmanlije, $1^1/_2$ do 2 mil.) živu po gradovih i městimice po selih poměšani medju pučanstvom inih narodnostih; věre su muhamedanske, sebe zovu Osmanlije, a kèrštjani su im i židovi Raja. Slovjenah ima preko polovine od cěloga pučanstva; ovi su narěčja stranom bugarskoga, stranom hèrvatsko-sèrbskoga, kojim govore: Hercegovci, Bošnjaci, Hèrvati i Sèrbi. Vlasi ili Rumunji stanuju po gotovo svi u moldavo-vlaškoj kneževini.

Na jugu i jugo-zapadu prebiva jedan mil. Gèrkah, a $1^1/_2$ mil. Šćipetarah (Arbanasah). Kao svigdě, tako su židovi i cigani i u Turskoj po cěloj dèržavi raztèrkani. Tatarah i Čerkesah, koji se u najnovije vrěme u Tursku duž Dunava po Bugarskoj i po Bosni naseliše, ima do 200,000. — Puk je u svakom obziru zanemaren; učevni zavodi su rědki i male vrědnosti. Za tursku mladež ima i viših i nižih učionah; al u malom broju, a i te su slabo uredjene, te malo mogu dělovati na prosvětu puka. Medju svimi narodi Turske najbolje su daroviti Bugari.

Sultan vlada u neposrednih zemljah neograničenom vlasti; on je i glavom turske věre. Pèrvi mu se popečitelj zove velikim vezirom, popečitelj izvanjskih posalah ima naslov reis-efendi; a popečitelj pomorstva kapudan-paša. Tursko-věrozakonskimi poslovi upravlja mufti, koji sultana Muhamedovim mačem paše, kad na prěstolje zasědne. Svi popečitelji ukupno sačinjavaju divan (carsko věće). Pokrajine upravljaju paše.

Dèržava je razděljena na 15 elajetah, t. j. pokrajinah, ove opet na live, t. j. okružja.

I. Neposredne pokrajine.

Romanija (Tracija, tur. Rum-ili), Macedonija, Tesalija, Epir i Arbanaska (Albanija), Bugarska, Bosna, Hercegovina i turska Hèrvatska, zatim otoci na sěveru aegejskoga mora pak otok Kandia.

1. Romanija. Jedna strana ove pokrajine pade pod tursko gospodstvo već god. 1360.; tek god. 1453. osvojiše Turci Carigrad. **Carigrad** (Stambul, Konstantinopolis, Byzantija) na Bosforu; položajem svojim grad divne lěpote, glavni i prestolni grad carevine, stolica najviših dèržavnih vlastih, spada jamačno medju najznamenitije gradove světa, broji **800** st., u njem šestnajstero predgradje, izmedju svih najznamenitija: **Pera** pak **Galata**, a na azijatskoj strani **Skutari**. Koliko je spoljašnost, gledana iz daljine, lěpa i divna, toliko je nutarnost malo zanimiva: ulice těsne, krivudave i nečiste, kuće ponajviše male i dèrvene tiču se ogromnih i veličanstvenih palačah i sgradah. Medju sgradami odlikuje se Serail, ogromni dvor Sultanov, džamija Aja-Sofija (něgdašnja kèrštjanska cèrkva, zidana od carice Helene), arsenal itd. Starinskih spomenikah ima vèrlo mnogo. Luka carigradska vele je glasovita (zlatni rog). Dućani su prebogato napunjeni skupocěnom robom, osobito raznovèrstnim oružjem, sagovi, šalovi, svakojakim uresom i mirodijami. U Skutaru,

60 st., cvatuća obèrtnost, glasovito groblje. — **Drinopolje** (Adrianopel, Jedrene) na rěki Marici, drugi glavni a někoč prěstolni grad Turske, ima do **150** dušah; kao tvorničkomu gradu pripada Drinopolju pèrvo město u svoj carevini; tèrgovina je takodjer velika. — **Filipolje** (Philippopel) **90** stan., znamenit tèrgovački grad; tu je razkrižje cestah, koje vode u pokrajine. — **Galipolje** (Gallipoli) na istoimenom zaklisku, ima ratnu luku, **27** stan.

Vrědne su spomenka i tvèrdje na morskoj užini Dardanelah, koje brane tudjemu ratnomu brodovju prolaz kroz těsno dardanelsko.

2. Macedonija, pokrajina, od Turakah početkom 15. stolětja nadvladana i osvojena; u njoj **Solun** (Salonichi, Tessalonika), glavni grad sa **70** dušah. Rodno město slavjanskih blagověstnikah, svetacah Cirila i Methoda. Grad znamenit po tèrgovini svojoj i po tvorenju vunenih i svilnih tkaninah te bojadisanjem naveza (türk. Garn). — Aleksandro veliki. — Na iztočnoj strani poluotoka Kalkediki **Sveta gora** (Athos) sa 22 gèrčka samostana, u kojih ima prěko **3000** kaludjerah.

3. Tesalija okružena je gorami; ovdě pověstničko poznata dolina Tempe, kroz koju rěka Salamis k moru odtiče. **Larisa 25** dušah, tu se mnogo naveza bojadiše. **Trikola**, sědište paše tesalskoga. **Vola**, grad dobrom lukom na istoimenom zalěvu.

4. Epir i Arbanaska. Pèrva je pokrajina napučena Gèrcim, a zadnja Arbanasim, medju kojimi i něšto Slovjenah. **Janina**, grad na lěpom jezeru, ovdě sědište paše. **Skadar** na skadarskom Blatu (jezeru), iz kojega rěka Bojana iztiče. Na sěvernoj strani Šar-gore proteže se zlokobno Kosovo polje, gdě su Sèrbi u nesretnoj po njih bitci poraženi, te kraljestvo svoje i samostalnost izgubili god. 1389. — **Drač** (Durazzo) stari Dyrrachium, tvèrdjava na moru, stolica katoličkoga biskupa, **10** stan.

5. Bosna, Hercegovina i hèrvatska Turska. Lěpe ove pokrajine više su brěgovite nego ravne; gore kriju mnogo plemenitoga kovja, a odlikuju se osobitim bogatstvom šumah. — Medju Bošnjaci, koji su po narodnosti Hèrvati zapadne ili iztočne věre, živu mnoge poturice. — **Sarajevo**, glavni grad Bosne, **60** st., tvèrdjava, središte obèrtnosti za sve okrajne preděle; tu se pravi mnogo pušakah, sabaljah, željeznog orudja, bakrena posudja, tkaninah i raznih drugih stvarih; tèrgovina je znamenita. — Turci poběđiše Ugre god. 1416. — **Travnik**, utvèrdjen grad, **9** st.; nedaleko glasovita slatina **Lepenica**. — **Mostar**, kraj Neretve, glavno město Hercegovine, dobro utvèrdjeno; tu su glasovite kovnice oružja,

pak velika tèrgovina raznom stokom; **10** st. U turskoj Hèrvatskoj **Bihać**, oveće město, ima tvèrdjavicu. — **Novi Pazar, 15** st., na Raši; bogat grad, u njem čuveni sajmovi i znamenita tèrgovina.

6. Bugarska podpade već koncem 14. věka pod tursku vlast. Stanovnici su Slavjani bugarskoga narěčja; oni su blagoćudne naravi, vele radini; odlikuju se u poljodělstvu, a osobito u vèrtlarstvu pak gojenjem ružah, iz kojih ružično ulje prave, napokon svilarstvom; s toga ih ima mnogo naseljenih daleko preko Balkana u Romaniji i Macedoniji. Na Balkanu živu někoja bugarska plemena, koja su svoju neodvisost od Turakah sve do današnjega dana uzčuvati znala. Gradovi **Sèrdec** (Triadica, Sofija), glasovit staro-bugarski grad sa **50** st.; tu je stolica prabiskupa gèrčke věre; pravi se mnogo vunenih i svilenih tkaninah; tèrgovina je živahna. — **Tèrnovo** na Balkanu, nědgašnji prěstolni grad bugarskih kraljevah, **12** st. — **Šumla**, jaka tvèrdjáva na sěvernoj strani Balkana sa **50** st.; tu se prave mnoge bakrene i željezne stvari. **Niš** na Nišavi (Nissa), pak **Vidin, Nikopolje i Silistrija**, znamenite tvèrdjave na Dunavu. — **Ruščuk**, tèrgovački grad, **36** st. sa několiko tvornicah. — **Varna**, znamenita pomorska tvèrdjava na obali cèrnoga mora, **20** st.

7. Otoci u aegejskom moru. Najveći je **Kandija** (Kreta), otok do 200 □milj. prostran, ima 210,000 stan.; povèršje mu je gorovito, zrak je vele blag; s toga velika plodovitost. Uspěvaju sve, južne plodine, osobito maslina, pamuk, vino; glavni grad **Kandija**. U sredini otoka visoko bèrdo Ida sa vèrlo prostranim izgledom. Stanovnici Kandije sami su Gèrci. Spomene su još vrědni otoci: **Lemno** (Stalimene), **Imbro i Samotraki.**

II. Posredne zemlje.

Kneževina Sèrbija.

Sèrbsku děli od Bosne rěka Drina, od Austrije Sava i Dunav, zadnji i od Vlaške; rěka Timok od Bugarske, zatim Jarinka kosa, Lepenac i Jastrebac planina od turskoga děla Sèrbije, koji je s Romanijom udružen. Sèrbija ima prostora 1000 (pravije 998) □milj. i broji 1.060,000 st.; ona je od Turske na toliko odvisla, što joj platja něki godišnji danak, inače uživa podpunu samostalnost, koju si je god. 1815. nakon dugotrajnoga ratovanja izvojštila; 15. lipnja 1389 bitka na Kosovom polju. — Zemljom vlada knez iz Obrenovićeve porodice, koja ima pravo naslědstva. Na čelu uprave stoji

popečiteljstvo. Od kad se je Sèrbija izbavila turskoga gospodstva, napreduje znatno: nauci se šire, obèrtnost se diže i tèrgovina biva sve to živahnija. — Sèrbi su ovdě gèrčko-iztočne věre. Turakah neima u cěloj zemlji izim něki stanovit broj u tvèrdjavi biogradskoj.

Biograd, glavni grad na utoku Save u Dunav. Iznad grada diže se jaka tvèrdjava; ukupnih stanovnikah ima **30** t. Grad je središteduševnoga napredka, pak i tèrgovine; ima veliku učionu. — **Kragujevac**, dvor knežev; izim toga **Smederovo**, **Šabac**, **Užica**, **Požarovac** znamenitija města.

Rumunija.

(Kneževina Vlaška i kneževina Moldavija.)

Obě ove zemlje stoje, počam od god. 1857., pod zajedničkom vladom jednoga kneza. Pèrva broji na svojih 1330 □milj. prostora 2.400,000 stan., a ova na 941 □milj. 1.640,000 stan. vlaške (dakoromanske) narodnosti. Na sěveru Austrija i Rusija, na iztoku Rusija, cèrno more i Bugarska, na jugu Bugarska, a na zapadu Sèrbija; južna je i iztočna stran pukla ravan, a zapad i sěver goroviti predě'i. Zrak je dosta blag, u obće zdrav. Rědko bogatstvo prirodninah osobito žita, marve i inih gospodarstvenih plodinah, s kojimi se u veliko tèrguje; obèrt je vèrlo neznatan. Duševna kultura naroda stoji na veoma nizkom stepenu; al u najnovije doba učinilo se je mnogo za pučku prosvětu. — Nije dugo, što su seljaci prestali biti kmetovi boljarski. — Kod boljarah vlada europejska ugladjenost uz azijatsku gizdavost i razsipnost. Kneza zovu gospodarom; on plaća turskomu caru něki godišnji danak.

V l a š k a. Aluta ju děli na veliku i malu Vlašku. **Bukurešt** na Dembenici (**120** st.), glavni grad, lěpo sagradjen; stolica kneza i najvišega činovničtva; ima akademiju i niža učilišta. Tèrgovina je vele živahna. — Gradovi **Gjurgjevo** i **Braila** odlikuju se tèrgovinom i brodarstvom. — **Krajova** na Šilu, glavni grad male Vlaške.

M o l d a v i j a. **Jaš** (Jassi), glavni grad, lěpo leži, ali je neredovito sagradjen; u njem do **80** st., akademija i niže učione, neznatan obèrt, a živahna tèrgovina. — **Galac** na Dunavu pri utoku Šereta u Dunav, **30** st., znamenito město; ima luku za dunavsko brodovje. Izvoz žita, vina i dèrvja. — **Bokšan**, grad sa **20** stan., ponajviše Židovah i Jermenah. — **Izmail** i **Kilija**, tvèrdjave na Dunavu.

§. 13. Kneževina Cèrnagora.

Medju Hercegovinom, Dalmacijom, Albanijom i Bosnom diže se uz velike stèrmine i kèrševite strane znamenita cèrnogorska visočina, kojoj ima do 90 □miljah, a 120,000 stanovnikah. Gorovito ovo povèršje i glasovito cèrnogorsko junačtvo uzčuvaše zemlju sve do današnjega dana od podjarmljenja turskoga. — Cěla je zemlja okružena vèrlo dugačkimi, rapgranjenimi planinami, iz kojih se dižu pojedini vèrsi 7 do 8000 stop. povèrh mora. Gore su većom stranom plěšive, al městimice obilate dobrom pašom; stoka bo i uz cělu zimu ostaje na planinah; pojedine su doline vele plodne, na njih radja mnogo ali ne dovoljno žita, nu dosta vina; maslina i smokva spadaju medju najznamenitije plodine, od kojih se kao i od stoke mnogo izvan zemlje proda. — Rěka Morača, koja se na medji u Skadarsko blato izlěva. — Zemljom upravljahu sve do god. 1852. vladike, a od tada vlada světski knez iz porodice cèrnogorske Petrovićah. — Gradovah neima, knez stoluje na **Cetinju.**

§. 14. Italija,

oli apeninski poluotok, leži medju genuežkim zalěvom, pak tyrrhenskim, jonskim i jadranskim morem, omedjašen na sěvernoj strani alpinskim gorjem, koje ga děli od Francuzke, Švajcarske i Austrije. — Morske drage od: Gajete, Napulja, Solerna, Manfredonije i Taranta, morska těsna od Mesine i Bonifacija; poluotoci apulijski i kalabrežki; otoci: Sicilija, Sardinija, Korsika, Elba, Lipari, Malta itd.

Cělokupna Italija prostrana je 5900 □milj., a ima do 26 mil. stanovnikah. Osim talijansko-domaćih vladah gospoduje u Italiji i Austrija (u lombardo-mlětačkoj kraljevini), pak Francuzka (u Savoju, Nizzi i Korsiki), napokon Englezka (na Malti). Ovdě da bude govoreno samo o talijanskih u užjem smislu zemljah, koje no su:

	Prostor		Stanovnici
1. Kraljevina Sardinija	1450	□milj.	7.400,000
2. Kneževina Monako	$2^1/_2$	„	7,200
3. Vojvodina Parma	113	„	500,000
4. Vojvodina Modena	110	„	605,000
5. Velika-vojvodina Toskana	402	„	1.800,000
6. Papinska dèržava	753	„	3.130,000
7. Republika San-Marino	1	„	8,000
8. Obě kraljevine: Napulj i Sicilija .	2033	„	9.120,000
Ukupno . . .	$4862^1/_2$	□milj. i	22.570,200

Povèršje talijansko znatno je gorovito. U sěveru i zapadu šire se Alpe; na zapadu kotičke i grajičke (cesta preko gore Cenis) pak peniničke; Montblanc (14,807'), Monte Rosa (14,384') i lepontinske; na sěveru tirolske Alpe, kroz koje klanci i ceste u Tirolsku vode. Obalom genuezkoga zalěva pružaju se ligurske Alpe, tako zvani sěverni Apenini; na iztočnom kraju ovih planinah nastaju Apenini, drugo glavno talijansko gorje, koje se sredinom poluotoka tja do južnoga kraja jugo-iztočnim pravcem pruža.

Italija ima samo jednu veliku nizinu, a to je lombardomlětačka ravnina, pak několiko pomanjih, izmedju kojih da se spomene kampanjska.

Rěke i ine vode. Pad (vidi na str. 24), glavna rěka u Italiji, pokrajnice s desne strane: Tanaro, Trebia, Parma, Panaro, Reno; s lěve: Dora, Sesija, Tičin, Ada, Oglio, Mincio. Rěke: Arno, Tiber, Garigliano, Volturno i ovim slične same su primorčice. Prěkopah ima više, nu velikih samo u lombardezkoj ravnini (Naviglio grande, Naviglio di Pavia). Mnogo jezerah: magjorsko (Lago di Maggiore), komsko (L. di Como), gardajsko (L. di Garda), izejsko (L. di Iseo), pak u Apeninah perugijsko (L. di Peruggia), celansko (L. di Celano) itd. Pontinske močvare, zatim druge na uštju Pada, pak Marenne na toskanskoj obali, vele su neprijatne zdravlju.

Podnebje i prirodnine. Zrak je u obće topal, i prija ne samo inim europejskim već i južnim plodinam; žita ima u izobilju, isto tako i vina. Medj ostalim raste oriž i pamuk, u Siciliji poma (palma) aloje i sladorna tèrska. Pali sněg bèrzo se raztopi; u visokih je i gorskih krajevih zrak oštar, a zima duga. Lětnu žegu umnožavaju vrući větri, koji iz Afrike duvaju (Sirocco). Domaće životinje: mnogo izvèrstne rogate marve (pravi se mnogo sira i masla), velik broj lěpe i jake magaradi, velik broj ovacah debele vune; svilarstvo i pčelarstvo od velike su važnosti; u gorah, gdě što i grabežljivacah; štipavacah, tarantulah i jedovitih zmijah. Ribarenje zamiće veliku korist, osobito tunina, pak sardele, a na sicilijanskih obalah koralji. — Izim gvozdja u Alpah, pak u sěvernih Apeninah i na otoku Elbi malo se nalazi drugih kovinah. U Siciliji mnogo sumpora, a na više městih izvèrstna mramora (kararski mramor). — Mnogo se dobiva morske soli, kocelja i boraxa. — Pucolanska zemlja i plovučac. Rudnih vodah u Toscani, u Papinskoj i na otoku Iskija.

Stanovničtvo je malom samo iznimkom rimo-katoličke věre,

i talijanske (romanske) narodnosti. — Od něgdašnjih slovjenskih i arbanaskih naseljenikah u iztoku južne Italije jedva da se još tragovah nalazi. Akoprem svi jednoga te istoga naroda, ipak se stanovnici pojedinih pokrajinah jako razlikuju, koliko govorom, toliko običaji i inimi svojstvi.

Talijanski jezik, razvit iz latinskoga, milozvučan je i za pěsničtvo vèrlo prikladan. — U obće su Talijani veoma darovit narod; oni cěne i njeguju lěpe umětnosti, pa s toga imadjahu Talijani u svih granah umětnosti muževah svojih, koji divnimi umotvori věčito proslaviše sebe i domovinu svoju. Najslavniji muževi talijanskoga naroda bijahu: Petrarca, Ariosto, Tasso, Dante, Alfieri kao pěsnici; Galilei, Mezofanti kao učenjaci; Rafael Sancio, Michel Angelo Buonarotti, Leonardo da Vinci, Titian, braća Caracci, Paolo Veronese, Coreggio kao slikari; Ghiberti, Michel Angelo Buonarotti, Canova kao kipari; Brunelleschi, Michel Angelo, Palladio kao graditelji; Benedetto, Marzello, Palestrina, Zingarelli, Rossini, Paganini, Bellini, Donizetti i Verdi kao glasbari.

Sěver Italije odlikuje se od južnih pokrajinah velikim stepenom obrazovanosti pak i obèrtom. U srednjoj i južnoj Italiji opaža se, da je puk vèrlo zanemaren; tu bo sbilja učionah (osobito pučkih) premalo ima, dočim su gradovi množinom viših učilištah obskèrbljeni. — Prost narod dèrži mnogo do praznověrja. Narod talijanski ćudi je vele naprasite i osorne.

Obèrtnost. Italija radi mnogo stvarih staklenih, zlatnih, srebernih i ocalnih, a svilenina i pletenice od slame na velikom su glasu, — isto tako umětno cvětje, razne nakitnine, pak mozaika. Tvornicah za pamučninu i sukneninu ima mnogo. Medju najvažnije rukotvorine talijanske spadaju žice za gusle i tetive, makaruni, krabe. Tèrgovina je vele obsežna.

Stara doba Italije. U staro doba življahu u Italiji mnogi manji narodi, izmedju kojih se Etruski, Tyrrheni i Rimljani najvećma odlikovahu. Na jugu imadjahu Gèrci svoje naselbine. Malo po malo nadvladaše Rimljani sve narode oko sebe i podvèrgoše svojoj vlasti ne samo cělu Italiju, već i velike udaljene zemlje u Europi, Afriki i Aziji. Tako postade glasovita rimska dèržava. S početka imadjahu Rimljani kraljeve; ta se kraljevina preobrati napokon u republiku sa dva konzula na čelu vlade, a poslě republike nastade carstvo. Neobična moć i bogatstvo učiniše, da su Rimljani oběstni postali, te živuć u bezpriměrnom razkošju, omlohaviše i

oslabiše tako, da već 400 god. poslě Isukèrsta nebijahu kadri odbijati navale inostranih divjih čoporah, koji napokon carstvo uništiše *). Italiju naseliše nakon padnutja carstva narodi sa sěvera i utemeljiše na razvalinah rimskoga carstva najprije iztočno-gotičku, zatim longobardičku dèržavu. Već prije toga postade Rim stolicom papah, a papa Leo III. okruni god. 800. franačkoga kralja Karla velikoga za cara rimskoga tom naměrom, da staro-rimsku dèržavu obnovi. Al ta se obnova pretvori u rimsko-němačko carstvo, kojemu se Talijanska tako dugo opiraše, dok se to obnovljeno carstvo napokon na mnoge omanje dèržave i republike nerazpade.

Od ovih bijahu na glasu republika: Mlětačka, Genuezka i Pisa.

Dèržavno je stanje današnje Talijanske izvanredno. — Od svih dèržavah ostadoše pod prijašnjom upravom samo mali dio papinskih zemaljah (214 □milj. sa 690,000 stan.), něke pokrajine sardinske kraljevine, zatim mala republika San Marino. — Po svih ostalih zemljah pobuni se te iznevěri narod svojim zakonitim vladarom i podvèrgne se sardinskoj vladi; kralj pako Sardinije ozva se kraljem cělokupne Italije i proglasi Fiorencu glavnim te prěstolnim svojim gradom. — Sardinija je ustavna dèržava. Papinskom dèržavom vlada sv. otac Papa, glava kèrštjanske cèrkve.

§. 15. Pojedine zemlje.

1. Kraljevina Sardinija. Pokrajine:

a) Kneževina Piemont sa vojvodinom Montferrat: **Turin, 180** st., glavni grad Sardinije, lěpo sagradjen, ima sveučilište, te znamenite tvornice svile, sukna i razne robe kovne. **Cuneo, 20** st., proizvadja razne tkanine. — **Asti**, grad, **24** st., u vinorodnom predělu. — **Alessandria** na Tanaru, važna tvèrdjava, **54** st. **Vercelli**, grad sa mnogom tèrgovinom i obsežnim obèrtom.

*) Najglasovitiji muževi iz staro-rimske dèržave bijahu: Romulus, Numa Pompilius, pèrvi rimski kralji; Horatius Cocles, Mutius Scaevola, Coriolan, Lucius Cincinatus, Camillus, Cajus, Fabricius, Curius Dentatus, Regulus, Fabius Cunctator, Publius-Scipius-Africanus, Pompejus, Julius Caesar, svi se ovi odlikovahu junačtvom i gradjanskimi krěpostmi; Octavian Caesar Augustus, Vespasianus, Titus, Trajanus, Hadrianus, Antonius Pius, Marcus Aurelius, Constantin Veliki, Theodosius kao carevi; Horac, Virgil, Ovid kao pěsnici; Juvenal kao satirik; Cicero kao govornik; Sallustus, Cornelius nepos, Titus Livius, Tacitus kao pověstnicri; Seneca kao filozof. Oba Plinija stariji i mladji kao prirodoznanci.

Novara, 22 st., znamenit grad radi dobiti Austrijanacah godine 1849.

b) Vojvodina Genua: **Genua, 120** st., superba zvana, grad utvèrdjen, glasovit pomorskom svojom tèrgovinom i lěpotom svoga položaja, pak prekrasnimi cèrkvami i palačami; ima sveučilište i brodarnicu. — **Savona**, **Chiavari**, gradovi s tèrgovačkimi lukami. — **Spezzia**, ovdě ratna luka; izvèrstno ulje.

c) Lombardia: **Milan, 220** st., grad osobite lěpote, s prekrasnom cèrkvom i mnogimi palačami, muzeji, knjižnicami i sbirkami slikah; u njem velika obèrtnost (svila, nakit i staklo), središte je nutèrnje tèrgovine. — **Monza**, grad, **22** st., ovdě krasna stolna cèrkva i osobito lěp gradac. — **Como**, **20** st., na istoimenom jezeru, svilare. — **Bergamo**, grad, **35** st., znamenita tèrgovina svilom, tvornica željeznih stvarih, glasoviti sajmovi. — **Brescia**, grad, **35** st., ima lěpu pèrvostolnu cèrkvu, spada medju najznamenitija tvornička města u Italiji; prave se puške, noži, svila, hartija itd. — **Cremona**, grad, znamenita tèrgovina, izvadja se mnogo platna, svile, voska, gusalah. — **Pavia**, **26** st., grad, na Tičinu, ima sveučilište, znatnu tèrgovinu; most prěko Tičina. — **Lodi**, grad, u kom se čuveni parmezanski sir pravi.

d) Otok Sardinija gorovit je a šumovit; (440 □milj. 570,000 stan.); zemlja je vele plodovita ali slabo obradjena. Stanovnici bave se mnogo ribarijom i izvadjanjem morske soli. Pučka prosvěta na nizkom stoji stepenu, (kèrvna osveta). Glavni grad **Cagliari**, **30** st., sveučilište, solane i tèrgovina s domaćimi proizvodi. — **Sassari**, **24** st., utvèrdjen grad, tèrgovina.

2. Kneževina Monaco. Mala ova dèržava obkoljena je s jedne strane morem, a s druge s pokrajinom Nizzom, kojoj je premna blagim svojim zrakom. **Monaco**, varošinac dobrom lukom.

3. Vojvodina Parma. Glavni grad **Parma**, **46** st., ima sveučilište, mnogo obèrta. — **Piacenza**, **38** st., tvèrdjava na Padu.

4. Vojvodina Modena. Glavni grad **Modena**, **32** st., sa veličanstvenim vojvodskim dvorom, sveučilište. — **Reggio**, grad, **20** st., svilare, tèrgovina. — **Correggio**, malen grad, rodno město glasovitoga slikara Correggia. — **Carrara**, grad, u bližnjoj okolici lomi se glasoviti kararski mramor; akademija za kipare.

5. Velika vojvodina Toskana. U ovoj se zemlji najčistje talijansko narěčje govori. **Fiorenca**, glavni grad, **112** st.; leži u krasnoj dolini Arna; ima lěpe sbirke umětninah, akademiju znanosti i umětnosti, mnogo krasnih cèrkvah sa skupocěnimi uměti-

nami (pèrvostolna cèrkva na način cèrkve sv. Petra u Rimu sagradjena); velike palače, nakitjene prekrasnimi kipovi i raznimi sbirkami, (palača Pitti); grad je vele obèrtan (sukno, baršun, svila, nakit i slamene pletenice, florentinski šeširi, mozaika); sgrade odlikuju se osobitim svojim slogom (florentinski slog). — **Lucca**, grad, **65** st., izvadja mnogo umětninah, tu su svilane, živahna tèrgovina. U bližnjoj okolici grada glasovite kupelji. — **Pisa**, grad, **49** st., leži na Arnu; ovdě krasna stolna cèrkva, uz nju koso sazidani zvonik (visi 15′ preko težišta svoga), za Paviom najvažnije sveučilište u Italiji. U srědnjem věku bijaše grad vele moćan. — **Sienna**, grad, ima krasnu cèrkvu i glasovit tèrg. — **Livorno**, **90** st., spada radi pomorske svoje tèrgovine medju najvažnije gradove Italije. — Otok **Elba**, 5 □milj. prostran (vèrlo gorovit a bogat izvèrstnim željezom); na njem **Porto Ferrajo**, pomorski grad, gdě Napoleon I. něko vrěme u progonstvu življaše.

6. Papinske zemlje: **Rim**, **197** st., papinski glavni i prěstolni grad, a središte cělokupnoga světa katoličkoga, leži s obě strane rěke Tevera. Neima grada na světu, koji bi kano Rim bio toli bogat pověstničkimi spomenici (kapitol, slavoluci, kupališta, colosseum, katakombe); u njem 360 s veće strane prekrasnih cèrkvah, medju kojimi cèrkva svetoga Petra najveća na cělom světu (visoka je do vèrha kubeta 413′); cèrkva sv. Ivana Laterana, koja je medju svimi najstarija, stolna cèrkva sv. otca Pape kao rimskoga biskupa. Tik cèrkve sv. Petra golema palača Vatikan, najveća u Europi, ima do 11,000 raznih prostorijah, puna neprocěnivih starinah i umětninah. Quirinal, palača, u kojoj sv. otac Papa stanuje. Angjeoska sgrada i mnoge ine palače javne i privatne, sve su prebogate raznimi sbirkami dragocěnih umětninah i rědkih stvarih. Rim ima sveučilište, glasovit zavod propagande za učenike iz svih stranah světa, razne akademije za umětnike i starinare. Za slikarstvo, kiparstvo i mozaiku Rim je pèrvo město světa. — **Cività vecchia**, tèrgovački grad na obali toskanskoga mora, ima dobru luku. — Uz jadransko more leži **Jakin** (Ancona), **40** st., za tèrgovinu vele znameniti grad izvèrstnom lukom. — **Perugia**, **42** st., grad, ima sveučilište. — **Loretto**, grad, u glavnoj cèrkvi tako zvana sv. kuća, koju nebrojeni hodočastnici polaze. — **Sinigaglia**, pomorski grad, gdě su najvažniji sajmovi za srednju Italiju. — **Ravenna**, grad, znamenit radi svojih starinah. — **Faenza**, grad, gdě se pravi izvèrstno zemljano posudje, što no se zove Fayenca. — **Bologna**, **109** st., grad s prekrasnimi palačami i sveučilištem od starine čuvenim, ima dva kosa zvonika,

Ferrara, utvèrdjen grad sa **68** st., někoč vele znamenit. (Tasso, Ariost.)

7. Republika San Marino, od svih današnjih dèržavah najstarija, sastoji se samo iz grada **San Marino** i tri obćine.

8. Kraljevina Napuljsko-Sicilijanska:

A) Napuljska, ili kopna strana, razděljena po novom na 15 krajevah, ali pri opisivanju rabi se običnije staro razděljenje na 4 pokrajine, naime:

1. Campagna, preděl čudnovato bujne plodovitosti, medju morem i gorami. U njoj: **Napulj**, glavni grad kraljevine na istoimenom zatoku, toli krasna položaja, da Talijani o njem vele: „Vedi Napoli, e poi muori“ (vidi Napulj, pa onda umri), od Vesuva 3 ure udaljen; najveći grad cěle Italije sa **440** st., ima mnogo lěpih javnih i privatnih sgradah, medju kojimi se odlikuju: prekrasna stolna cèrkva, kraljevski dvor, nadbiskupska palača, veličanstveno i velelěpo kazalište San Karlo, sirotište i mn. dr.; ima sveučilište, akademiju znanostih i više zavodah za umětnosti, neocěnive sbirke starinah; grad těra živahnu tèrgovinu, a vele je obèrtan, izvadjaju se: svilne stvari, razni nakit, sitnarije, staklenina, zemljano posudje, kožna roba, pèrtenina i suknenina. U gradu živi mnogo ljudih bez svakoga stana i pristaništa, tako zvani Lazzaroni, koji se po ulicah kakovim obèrtom bave, ili pako bez odredjenoga zvanja, ponajviše u bezposlici, dane trate. Na raznih stranah gradske okoline dižu se iz zemlje sumporaste i ugljično kisele pare (Solfatare; pasja spilja). — Na podnožju Vesuva grad **Portici**, a nedaleko od njega zasuti (79 g. posl. Isukèrsta) gradovi Herkulanum i Pompeji, koji su sad već dobrim dělom od zasipa otrěbljeni (važne starine). Po stranah Vesuva raste vino osobite vèrline (Lacrimae Christi). — **Ischia**, **Procida**, **Capri**, otoci u napuljskom zatoku; stanovnici bave se vadjenjem koraljah iz mora i lovom tunacah. — **Caserta nuova**, grad, **30** st. — **Capua**, star utvèrdjen grad. **Gaeta**, pomorska tvèrdjava. **Salerno**, **29** st., ima luku i živahnu tèrgovinu.

2. Abruzzi, ovdě samo omanji gradovi: **Aquila**, **Teramo**, **Chieti** sa něšto obèrta i tèrgovine.

3. Apulija. **Foggia**, **25** st., grad živahnom tèrgovinom. **Manfredonija**, grad, ima luku i solane. **Bari**, **31** st., utvèrdjen grad uz luku; tèrguje domaćimi prirodninami. (U okolici grada ovoga naseliše se u 14. i 16. věku Slovjeni iz Hercegovine i Dalmacije.) **Barletta**, **Malfetta**, **Trani** i **Lecce**, pomorski gradovi, **26** do **20** st., bave se mnogo

razpošiljanjem domaćih raznih plodinah, osobito ulja. **Taranto**, **20** st., grad uz dobru luku, ima solane; ljudi se bave mnogo vadjenjem iz mora i priredjivanjem koraljah.

4. Calabrija. **Reggio**, grad sa živahnom tèrgovinom.

B) Sicilija.

Otok Sicilija i simo spadajući liparski te aegadski otoci; ima povèršine 500 □milj. Těsno mesinsko děli Siciliju od kopna. Něgda bijaše Sicilija prebogata žitom, koje se po cěloj Italiji razvažaše, sada pako radi zanemarena ratarstva jedva ga se za domaću porabu dosta izvadja. — **Palermo**, **200** st., glavni grad otoka, leži veoma lěpo, ima sveučilište, zvězdarnicu, akademiju znanostih i još něke znanstvene zavode; pravi svilene, zlatne, srebèrne i kožnate stvari; tèrguje žitom, vinom, južnimi plodinami; bavi se lovljenjem tunacah i drugih ribah. — **Messina, 103** st., utvèrdjen pomorski grad na istoimenom těsnu (faro), ima sveučilište; tèrgovina je živahna svilom, uljem i južnimi plodinami. **Catania, 70** st., lěp grad na podnožju Aetne, ima sveučilište, 2 akademije i još něke zavode; bavi se tvorenjem svilenine i pèrtenine, pa stvarih od jantara. God. 1693. poginulo je potresom 100,000 ljudih. — **Siragosa** (něgda vele znamenit Syracus), grad sa starimi razvalinami, ima živahan obèrt (sadi se egiptski papyrus, iz koga se ovdě hartija pravi). **Noto Modica**, tèrgovački grad, u bližnjih okolicah sadi se pamuk i cukrena tèrska. — **Caltanisseta** i **Castro Giovanni** gradovi, kraj kojih se nalaze neizcèrpiva sumporna rudokopja. **Girgenti** (něgdašnji Agrigentum), pomorski grad, rudokopje sumpora, izvoz vina, ulja i južnih plodinah. — **Trapani**, utvèrdjen pomorski grad sa **24** st., i **Marsala**, grad sa **22** st., oba ova grada leže na zapadnoj strani otoka, a bave se u veliko ribolovjem, osobito tunacah i vadjenjem koralja iz mora.

K apeninskomu poluotoku broje se još: 1. Lombardo-mlětačka kraljevina, kano austrijska krunovina; zatim 2. posěd francuzki Savoja i Nizza, 240 □milj. i 700,000 st., pa otok Korzika 159 □milj. i 236,000 st., napokon 3. englezki otoci Malta, Gozzo i Komino 8 □milj. i 130,000 st.

§. 16. Pyrenejski ili iberski poluotok.

Na krajnom europejskom zapadu i jugu, a odděljen od inoga kopna gorjem Pyrenejah, obličja malo ne kockasta, leži pyrenejski poluotok, medju atlantskim i srědozemnim morem; oba spojena

těsnom Gibraltara (zalěvi od Biskaje, Cadixa i Valencije). — Cělokupna povèršina prostrana je do 10,700 □milj., na kojoj ima 20 mil. stanovnikah. Ovamo spadaju otoci Balearski, kano i otoci Azorski.

Povèršje. Cěli je poluotok vele gorovit. Pyreneji, koji ga děle od Francuzke, tiču se zapadnim krajem svojim kantabrijskih, ove asturskih, a opet ove galičkih gorah, koje se zapadnim směrom duž obale biskajskoga mora sve do èrta Finis terrae (kraj zemlje) povlače. — Medju rěkami Duero i Tajo dižu se vèrlo vruće i suhe visočine kastilske. Južno, a uzpored s gorami ove visočine pružaju se andaluzke, a na krajnom jugu granadske gore (Sierra Nevada). — Duž iztočnoga kraja granaju se sěvero-južnim směrom u slici polukruga gore iberske. Nizinah ima malo, najznamenitije su: andaluzka na Guadalquiviru, pa ona duž rěke Ebra.

Rěke. (Vidi na str. 23.) Carski prěkop duž Ebra. — Izim rěke Quadalquivira sve su ine za brodarstvo malo važne, stranom, što su bèrzice, stranom što su tekar pred uštjem duboke.

Podnebje i plodine. Medju Gibraltarom i sěvernom obalom vlada znamenita razlika zraka. Cěli jug naprama Africi tèrpi mnogo od silne žege sunčane i zapare, koja se ipak u primorju, gdě morski větrići zrak hlade, laglje snosi, nego u suhozračnih visočinah. Na sěveru je zrak vlažan i oštar. Zapadna obala (Portugalska) obiluje vlažnim vremenom. — Ovećih šumah ima rědko gdě. Po visočinah ima mnogo pašnjakah, poraslih mirisnim biljem; tuděr se pase do $3\frac{1}{2}$ miliuna ovacah merinske trage. — Ine prirodnine jesu: ulje, pamuk, pluta i sve druge južne plodine, pa izvèrstno vino. Najglasovitija vina rastu oko Malage, Alikante, Xeres della Frontera, sve u južnih stranah Španjolske, zatim okol Oporta (u Portugalu). — Dobra su glasa andaluzki konji, kano što su od velike vrědnosti mule i magarci, koliko za tegljenje, toliko za teret. Gore su vèrlo bogato kovinami; ima mnogo srebra, žive, željeza, olova, nu malo se svega toga kopa. Morske se soli velika množina pravi.

Stanovnici. Něgdašnji stanovnici poluotoka ovoga bijahu Iberi i Kelti, koji nadvladani od Rimljanah, poprimiše jezik latinski. Za vrěme padanja rimskoga carstva zavladaše cělim poluotokom zapadni Goti, koji tada već bijahu kèrštjani. Goti podigoše ovdě više kraljevinah, medju kojimi bijaše ona najznamenitija, što no imadjaše svoj prěstol u Toledu; oni prilagodiše jezik svoj latin-

skomu, iz koga se je razvilo današnje narěčje španjolsko-portugalsko. — Početkom 8. stolětja zauzeše Arabi iz Afrike cěli poluotok izim Asturije, koja štitjena gorovitim svojim prědělom, uzčuva si podpunu svoju neodvislost. Od ovud poteče oslobodjenje onih zemaljah poluotoka, u kojih vladaše Arabi (Mauri). Kèrštjani, oduševljeni věrom i ljubavju svoje domovine, sbirahu se ovdě, te navaljivahu na tlačitelje svoje rědkim požèrtvovanjem i junačtvom, dok im malo po malo nepreoteše i zadnji komad zemlje. — U svladanih pokrajinah podigoše se nove kèrštjanske kraljevine, medju kojima kastilska i aragonska najmogućnije postadoše. Sjedinjenje ovih dvijuh kraljevinah smatra se kao začetak današnje španjolske kraljevine. Něgdašnja Lusitanija primi poslě protěranja Arabah iz onih krajevah naslov kraljevine Portugalske. Zemlja, kojom su Mauri ovdě najdulje vladali, bijaše kraljevina Granada. Od ovud su jih tek god. 1492 Španjolci izrinuli, te pokrajinu ovu sa svojom dèržavom sjedinili. Iste ove godine, t. j. nakon cělovitoga izrinutja Arabah s poluotoka, zadobiše Španjolci i Portugalci ogromne nove posěde, naime u Ameriki i u drugih dělovih světa. — Columbo, Cortez, Pizzaro, Vasco di Gama, Albuquerque. — Iz Amerike zadobavi si Španjolska i Portugalska lakotnim načinom neizměrno množtvo zlata, srebra i dragoga kamenja; ali baš to blago, stečeno bez svake muke i napora, bijaše ubitačno po obě dèržave, te učini, da je narod postao lěn, mlohav i razkošan, a krajne poslědice te izopačenosti bijahu, što su obě dèržave toli onemogle, da su nakon dugotrajnoga nemira i ratovanja morale zapustiti sve svoje velike posěde u Ameriki. Ovim je načinom blagostanje poluotoka za duga vremena sasma uništeno. — Sadašnji stanovnici děle se na Španjolce i Portugeze; i jedni i drugi pripadaju romanskomu kolěnu, samo u Pyrenejih ima do pol miliuna starih Baskah. U granadskih gorah ima něšto stanovnikah od kolěna arabskoga, a u Portugalu několiko stotinah cèrnacah. Napokon nalaze se po cělom poluotoku raztrešene čete ciganah. Pučanstvo je rimo-katoličke věre.

Dèržave pyrenejskoga poluotoka.

a) Kraljevina Španjolska povèršinom od	9108 □milj.	i	16.250,000 st.
b) Kraljevina Portugalska povèršinom od	1771 „	„	3.700,000 „
c) Republika Andorra povèršinom od	9 „	„	40,000 „

§. 17. Španjolska.

Ovamo spada veća strana poluotoka, zatim balearski i pityuski otoci; Španjolsku děle slěmena Pyrenejah od Francuzke; na zapadu joj Portugalska. — Izvan Europe posěduje Španjolska:

a) Canarske otoke	1516	□milj.	sa	234,000 st.
b) U sěv. Afriki Ceutu i još něka mala města	1.2	„	„	11,000 „
c) Guinejske otoke Ferdinando Po, Annobom i Corisco .	23	„	„	3800 „
d) Cuba	1966	„	„	1.449,460 „
e) Porto Rico	185.6	„	„	380,000 „

f) U Aziji, Australiji otočja: Mariane, Caroline i Filipine.

U Španjolskoj vlada ustavni život; zastupnici naroda zovu se kortesi; kralj ima naslov „katoličko veličanstvo"; a kraljević „princ od Asturije"; ini članovi kraljevske obitelji zovu se „infanti". Španjolac, obćeć s drugimi, ozbiljan je i ponosit (španjolska grandezza), odlikuje se osobitim domoljubjem i štovanjem věre, ljubi pěsme i plesanje. Glasoviti španjolski pěsnici bijahu: Bokano, Lope de Vega, Cervantes, Calderon. Kao slikar izadje na glas Murilo; bijaše i graditeljah, pa kiparah valjanih, koji nakitiše domovinu svoju raznimi spomenici krasne umětnosti, i to u prilično velikom broju. Za obuku prostoga naroda malo je dosad učinjeno.

Prirodnine. Poljsko gospodarstvo u onih je samo krajevih uspěšno, gdě još maurički naplavi obstoje. — Ravnine i nizine bujno radjaju žitom, vinom, južnimi plodinami. U jugu raste pamuk, cukrena tèrska, da i ista kava. — Rujevina, pluta, žafran. — Od domaće stoke najvažnija je ovca, pa konji i magarad. Mnogo svile, i košenile.

Obèrt španjolski tek se za sada razvija. Akoprem je zemlja prebogata raznimi kovinami, to se ipak porazměrno malo toga blaga iz zemlje vadi. Dobiva se uz godinu $1^1/_2$ miliuna centih željeza, 5 mil. olova, 500,000 žive, srebra za 800,000 talirah, a soli kamene i morske do $5^1/_2$ mil. Izradjivanjem kovinah bavi se mnogo ljudih; pravi se mnogo nakita, staklenih stvarih, zatim lanene, svilne, vunene i kožne robe. Tèrgovina je živahna; izvaža se vino, ulje, južne plodine, vuna, svila, živa i sol, a uvažaju razne sitnine, finije tkanine i kolonijalne stvari.

Razdělba. Dèržava je razděljena na 48 pokrajinah; po starom bijaše 13 zemaljah.

1. Nova Kastilija, iztočna joj strana malo ne sama golět i pustoš. Ovdě **Madrid, 314** st., glavni i prěstolni grad u sredini kraljevine, spada medju najlěpše europejske gradove; ima dva veličanstvena kralj. dvora, mnoge krasne palače; medju inimi sgradami amfiteatar ogromne veličine. Tèrgovi su lěpi i prostrani, šetališta (prado) sěnita. Grad je dobro oskèrbljen učevnimi i dobrotvornimi zavodi; obèrt je poněšto živahan. — **Aranjuez**, grad s prekrasnim kralj. dvorcem, leži na Taju. — Nedaleko od Madrida, na podnožju gore jedne, sagradjena je na čast sv. Lovrenca veličanstvena palača **Escorial**, u kojoj se čuvaju sada znamenite sbirke knjigah, slikah, te inih umotvorah; ovdě su grobnice španjolskih kraljevah. — Dalje na Taji leži **Toledo**, grad, něgda vèrlo glasovit, ima stolicu nadbiskupa, kao pèrvostolnika španjolskoga; ovdě prekrasna cèrkva gotičkoga sloga, pa Alkazar (něgdašnji dvor mauričkih kraljevah). — **Almaden**, rudokopni grad bogat rudami od žive.

2. Stara Kastilija, bogata žitom; u njoj **Burgos, 24**. st., glavni grad pokrajine; znamenit je po svojih velikih te krasnih cèrkvah, takodjer po tom, što je rodno město glasovitoga junaka Cid-a. — **Soria**, na Dueru, pa **Segovia**, i **Santander**, pomorski i tèrgovački gradovi na biskajskom zalěvu.

3. Leon, veoma plodovita pokrajina. **Valadolid**, glavni grad, ima sveučilište, akademiju znanostih i umětnostih, pa někoje tvornice, **12** st., Kolumb † 1506. — **Leon**, grad sa živahnim obèrtom. — **Salamanka**, **15** st., sveučilište, grad něgda vèrlo napučen, bijaše jednoč vele glasovit; sada je još znamenit radi svojih rimskih i arabskih razvalinah. — **Ciudad-Roderigo**, jaka tvèrdjava na medji Portugalskoj.

4. Galicija, visočina, prepletena visokimi gorami i dubokimi dolinami; puk je veoma radin i štedljiv. **Corunja** ratno-pomorska tvèrdjava, ovdě mnoge tvornice za pomorske pripreme, **27**. stan. — **Sant Jago de Compostela, 30** st., grad s prekrasnom cèrkvom, u kojoj je pokopan apoštol sv. Jakov mladji, spada medju najznamenitija hodočastja cěloga světa; ima dobru luku i živahnu tèrgovinu. — **Ferrol**, ovděšnja ratna luka od velike je važnosti, pa pomorska učiona i arsenal; tèrgovina je dosta obsežna.

5. Asturija, goroviti su joj prediěli puni lěpih šumah, ima mnogo marve; stanovnici su vele marljivi. — **Oviedo**, grad u lěpoj ravnini, ima sveučilište, tvornice kovnih stvarih (pušakah). — **Villaviciosa**, ovdě učilište za rudarstvo i šumarstvo.

6. Estramadura. Goroviti su krajevi stranom šumoviti preděli, stranom bujna pašišta za ovce merinke; ravnice su vèrlo plodovite. — **Badajoz, 22** st., važna tvèrdjava na medji portugalskoj, ima lěpu stolnu cèrkvu, u kojoj glasovite orgulje. — **Caceres, Alcantara, Plasencija,** vele obèrtni gradovi. Nedaleko od potonjega grada u dolini **Plasencija**, samostan Jerolimacah de Justi, gdě je Karlo V. umro.

7. Andalusia, prekrasna nizina, u kojoj obilato radja vino, ulje, pšenica, kukuruz, sladorna tèrska, pamuk itd. — **Sevilja, 150** st., veliki i lěp grad na Guadalquiviru, ovdě stolica nadbiskupa, sveučilište sa mnogo drugih zavodah za umětnost i znanost, mnogo starinah rimskih i arabskih, tako alkazar pa moska, koja bijaše nĕgda arabska džamija, sad je prekrasna pèrvostolna cèrkva; obèrt bavi se izvadjanjem zlatnih, srebèrnih, svilenih, pamučnih i kožnih stvarih; glasovita je tvornica duvana, u kojoj do 4000 ljudih radi. **Palos**, na otoku Tinta; iz ove luke odjedri Kolumbo god. 1492., i obrete Ameriku. — **Cadix**, drugi glavni i pomorski grad Španije, najstarije tèrgovište u Europi, **72** st., ima brodarnice, arsenale, pa glavna skladišta za kolonialne prirodnine; pun je prekrasnih sgradah. (Blizu grada ovoga, kod èrta trafalgarskoga pobědi Nelson francuzko brodovlje 1805.) — **Puerto de San Marija, 25** st., pomorski grad sa živahnom tèrgovinom, (borbe s bikovi.) — **Xeres de la Frontera, 35** st., ovdě veliko vinarstvo; u okolici raste čuveno vino, tako zvani Frontenjak. — **Cordova, 55** st., stari grad, imadjaše za Maurah 1 mil. stan., u njem razne veličanstvene sgrade iz dobe Maurah, prekrasna pèrvostolna cèrkva, nĕgdašnja moska; obèrt je vele znamenit (kordovanska koža). — **Granada, 100** stan., leži u lěpom predělu znamenite granadske visočine; grad ima krasnu i plodovitu okolicu, odlikuje se veličanstvenom cèrkvom, palačami (Alhambra) i drugimi spomenici iz arabske dobe, sveučilište. — **Malaga, 113** st., tvèrdjava, znamenita koli po luki svojoj, toli obèrtom i tèrgovinom. U okolici raste izvèrstno vino Malaga.

8. Murcia, s jedne pole ravna, s druge gorovita pokrajina, malo napučena radi nestašice vode. Glavni grad **Murcia 100** stan., tu se nalaze svilare i još něke tvornice u veliko osnovane. **Cartagena**, pomorska tvèrdjava uz dobru luku, ima arsenal, brodarnice, tvornice svile, pa oružja i platna za jedra.

9. Valencija, najlěpša pokrajina španjolska, izvèrstno je obradjena; uz lěto dospěvaju po 3 do 4 usěva. Glavni grad pokrajine **Valencija, 146** st., lěpoga je položaja i vèrlo plodne okolice; ima sveučilište, velike svilare i obsežan obèrt. — **Alikante, 21** st.,

pomorski grad, znamenit po tèrgovini svojoj i vinarstvu. — **Orihuela**, **28** st., grad u toli plodnoj okolici, da ju zovu vèrtom španjolskim.

10. Catalonija, pokrajina raznolike povèršine, dobro obradjena, ima u Španiji najživahniju obèrtnost. **Barcelona, 250** st., grad utvèrdjen uz izvèrstnu luku, pèrvi je tèrgovački i tvornički grad španjolski, ima sveučilište. Nedaleko od grada glasoviti samostan **Monserat**. — **Tarragona**, grad pod Rimljani vele znamenit, ima mnogo obèrta; u okolici rudokopje. — **Tortosa** na Ebru, pa **Lerida**, tvèrdjave. —**Reus**, **28** st., pomorski grad, ima živahan obèrt i obsežnu tèrgovinu.

11. Aragon, gorski preděli puni šumah; doline su dobro obradjene; južna je stran golětna. Okol Ebra obilne plodine. **Saragossa**, **82** st., grad na Ebru; ima sveučilište (obsade od 1808. i 1809). **Hueska** i **Teruel**, obèrtni gradovi.

12. Navara, lěpi goroviti preděli, koji se tavanasto pram Ebru spuštaju; doline su vèrlo plodovite, vino je ovdašnje izvèrstno. **Pamplona**, **23** st., jaka tvèrdja na podnožju Pyrenejah. — **Tudela**, neznatan grad na Ebru; ovdě počimlje carski prěkop.

13. Baskičke pokrajine, goroviti su preděli; doline jim vele plodovite. Vino, smokve i kostanj, najznamenitije su plodine. — **San Sebastian**, utvèrdjen grad, ima luku i živahnu tèrgovinu. — **Tolosa**, ima mnogo tvornicah za željezne i kožne stvari. — **Bilbao**, primorski grad, u njem preko 100 kovnicah za željezo; izvaža se mnogo vune. — **Vitoria**, tvèrdja tvornicami željeznine.

14. Balearski otoci; ovamo spadaju Pithyuzi: Ibica i Formentera, 25 □milj., pa Baleari: Malorka i Minorka, 87 □milj. Na otoku Malorka pomorska tvèrdjava **Palma**, **40** st., sa sveučilištem. — Otok Minorka, ovdě utvèrdjena luka **Port Mahon**.

Na krajnom jugu Španjolske pruža se u gibraltarsko těsno pećinasta gora, na kojoj je sagradjena nepredobitna tvèrdjava Gibraltar, koju Englezi posěduju.

§. 18. Portugalska.

Medjaši na iztoku i sěveru Španjolskom, zapad i jug oblit je morem (Èrt La Rocca 8° izt. d.).

Europejska Portugalska ima povèršine do 1771 □milj. sa 3.600,000 stan.; na inoeuropejskom portugalskom posědu broji se povèršine 25,000 □milj., sa blizu 4 mil. stanovnikah. Te posědine jesu:

a) Azori, koje Portugalci k Europi broje.
b) Afrikanski mnogi otoci i obale.
c) U Aziji: Goa na zapadnoj obali prednje Indije, pa sěverni dio sundajskoga otoka Timora *).

Portugalci govore i pišu něko narěčje španjolskoga jezika. Narodna svojstva i običaji su isti oni, koji u Španjolacah, kano što su iste (katoličke) věre; ali se uzza sve to netèrpe ova dva naroda. Gledeć na duševni razvitak, Portugalci su daleko zaostali za Španjolci. Oni, baveć se sve do najnovijih vremenah ponajviše mornarstvom, zanemariše gospodarstvo, domaći obèrt i tèrgovinu. Ova je još i sad pogotovo sva u rukuh Englezah. Od nedavna nastao je i ovdě živahan razvitak domaćega gospodarstva i obèrta. Plodine su one iste, koje u Španjolskoj. Rudah mnogo, al ih se malo kopa.

Portugalska se na ustavno vlada. Kralj ima naslov „najvěrnije veličanstvo“, kraljević zove se „kraljević od Algarbije“, a članovi kr. obitelji Infanti. — Glasoviti Portugezi: Henrik, priděvkom mornar, Ivan II., Bartol Diaz, Vasco de Gama, pěsnik Camoens. Portugalska kraljevina děli se na 17 okružjah; pověstnica spominje 6 pokrajinah.

1. Estremadura, malo obradjena zemlja, gore su joj golětne, ali tlo dosta plodno. Glavni i prěstolni grad **Lisabon, 300** st., na uštju Taje (koja je ovdě $1\frac{1}{2}$ milj. široka). Položajem spada grad medju najkrasnije u Europi. — Grad je pun lěpih tèrgovah, krasnih palačah i cèrkvah; ima mnogo zavodah za znanost i umětnost, velik arsenal i brodarnicu; obèrt je mnogostran: prave se svilene tkanine, zlatne i srebèrne stvari, fino zemljano posudje, pa slastice; tèrgovina je vèrlo znamenita. (Potres 1755 1. stud.) Kraljevski dvori u Belemu, Cintri i Mafri; ovdě samostan, koji je krasotom sloga svoga premac Eskurialu španjolskomu. **Santarem,** grad živahnim obèrtom.

2 Beira. Pokrajina ova malo je obradjena, visočina bo je 2000′ nad morem, po njoj se pasu mnogobrojna stada ovacah. — **Coimbra, 15** st., grad lěpa položaja, ima mnogo obèrta i veliku tèrgovinu.

3. Minho i Douro, plodovita i dobro obradjena zemlja; zovu ju biserom portugalskim. — **Oporto** ili Porto, **83** st., na uštju Doura (Duora), znamenit radi luke svoje i tèrgovine s vinom; izvadja

*) Još do godine 1822. stajala je cěla Brazilija pod vladom portugalskom.

mnogo svilenine, čipakah, vunenine, pamučnine, platna, kože i duhana. — **Braga, 32** st., grad sa živahnim obèrtom.

4. Tras os Montes, golětna visočina; po stèrmenih raste izvèrstno vino Oporto ili Porto zvano. **Villa Real**, grad, koji mnogo vinom i raznimi plodinami tèrguje. — **Braganza**, grad, dědovina je portugalskih kraljah.

5. Alemtejo. Južne strane suhe su ravnice, a sěverne goroviti preděli. **Evora, 15** st., ovdě nadbiskupska stolica; ima něšto tèrgovine i obèrta.

6. Algarve, s južne strane nizka ravan, sa sěverne lěpi goroviti preděli; ovdě uspěva u někih stranah i datula. **Faro** i **Tavira**, gradovi krajnoga juga, koji mnogo tèrguju s afrikanskimi plodinami.

Otočje Azorah sastoji se iz 9 vele plodnih otokah, medju njimi Terceira, 11 □milj. prostrana; ovdě utvèrdjeni primorski grad **Angra, 24** st.; otok San Miguel, 16 □milj., na njem znameniti tèrgovački grad **Punta Del-Gado, 30** st. — Otoci madeirski; Madeira s glavnim gradom **Funchal, 18** st.; napokon otok Porto Santo.

§. 19. Republika Andorra.

Na medji Španjolske i Francuzke u pyrenejskih dolinah ima se mala republika Andorra, 9 □milj. prostrana, koja u 6 svojih obćinah 4000 stanovnikah broji. Dèržava ova stoji pod francuzkom i španjolskom zaštitom.

B. Sredina europejska.

Ovamo spadaju dèržave:

1. Carevina Austrija sa . . .	11,714	□milj. i	35.364,000 st.
2. 33 dèržavice němačkoga saveza	4485	„	18.000,000 „
3. Kraljevina Pruska sa . . .	5103	„	17.500,000 „
4. Kraljevina Hollandija i Nizozemska	641	„	3.544,000 „
5. Kraljevina Belgija	535	„	4.530,000 „
6. Republika Švajcarska . . .	752	„	2.500,000 „

§. 20. Austrijska carevina

opisana je u posebnoj knjigi.

§. 21. Němački savez.

Savez němačkih dèržavah postade god. 1815. Zemlje savezne pružaju se prama sěveru do sěvernoga mora, Danske i baltičkoga mora; prama zapadu do Hollandije, Belgije, Francuzke, Švajcarske i Lombardije; u jugu do Mlětačke, jadranskoga mora i Hèrvatske; u iztoku do Hèrvatske, Ugarske, Galicije, Rusije i pruskih zemaljah, nespadajućih k savezu.

§. 22. Pojedine zemlje němačkoga saveza.

1. Austrijske pokrajine, koje u něm. savez spadaju, jesu slědeće: Dolnja i gornja Austrija, Česka, Moravska, Sležka, Štajerska, Koruška, Kranjska, zapadni kraj Istre, Tèrst, Gorica i Gradiška, Solnogradska, Tirolska i Vorarlberg, ukupnim prostorom od 3590 □milj. sa 13.450,000 st.

2.	Pruske pokrajine Brandenburg, Pomorje, Sležka, Vestfalija, rajnske pokrajine, Saske, i hohenzollerske zemlje, napokon Lauenburžka (sa 20 □milj. i 50,000 st.) . .	3406	„ „	13.213,000	„
3.	Kraljevina Bavarska . .	1390	„ „	4.600,000	„
4.	„ Hanoveranska .	700	„ „	1.820,000	„
5.	„ Würtemberžka .	354	„ „	1.800,000	„
6.	„ Saska	272	„ „	2.040,000	„
7.	Izbiračka kneževina Hessen-Kasselska	173	„ „	756,000	„
8.	Velika vojvodina Badenska	278	„ „	1.400,000	„
9.	Velika vojv. Meklenburžka (Velegrad) zvěrinska . . .	244	„ „	530,000	„
10.	Velika vojv. Hessen-Darmstadtska	152	„ „	855,000	„
11.	Velika vojv. Oldenburžka .	116	„ „	288,000	„
12.	„ „ Luksenburžko-Limburžka	87	„ „	409,000	„
13.	Velika vojv. Sasko-Weimar-Eisenachska	66	„ „	263,000	„
14.	Velika vojv. Meklenburžka (Velegrad) strelička . . .	36	„ „	100,000	„

15.	Vojvodina Šlezvig i Holstein	321	□milj. sa	900,000	st.
16.	„ Nasovska	86	„ „	432,000	„
17.	„ Brunšvig . . .	68	„ „	270,000	„
18.	„ Sasko-meiningens.	46	„ „	166,000	„
19.	„ Sasko-Koburg-Gotska	37	„ „	151,000	„
20.	Vojvodina Sasko-Altenburžka	24	„ „	115,000	„
21.	„ Anhalt-Desav-Köthenska	27	„ „	134,000	„
22.	Vojvod. Anhalt-Bernburžka	15	„ „	54,000	„
23.	Kneževina Valdek	22	„ „	58,000	„
24.	„ Lipa-Detmoldska	20	„ „	106,000	„
25.	„ Lipa-Šaumburžka	8	„ „	30,000	„
26.	„ Švarzburžko-Rudolstadska	17	„ „	69,000	„
27.	Kneževina Švarzburžko-Sondershausenska . . .	15	„ „	62,000	„
28.	Kneževina Reus (Šlajc) mladja grana	15	„ „	80,000	„
29.	Kneževina Reus (Grajc) starija grana	7	„ „	40,000	„
30.	Kneževina Lichtensteinska	$2^1/_2$	„ „	7000	„
31.	Landgrofija Hessen-Homburžka	5	„ „	25,000	„
32.	Slobodni grad Hamburg . .	6	„ „	217,000	„
33.	„ „ Bukovac (Lübeck)	6	„ „	55,000	„
34.	Slobodni grad Brema	4	„ „	89,000	„
35.	„ „ Frankfurt . .	2	„ „	76,000	„
	Ukupno . . .	$11,465^1/_2$	□milj. sa	44.434,000	st.

§. 23. Obći pregled Němačke.

Povèršje. Raznoliko je povèršje ovih zemaljah. Južnu i južno-zapadnu stranu prekrivaju visoke gore, a sěver te iztok pruža se kao velika ravan, gděšto samo prětèrgnuta omanjimi gorami i brežuljci. Zemlje do desnoga brěgovja Dunava izmrěžane su Alpami, a te su: Tirolske, ortlerske, tridentinske, něka čest graubündnerskih, pak algauske i bavarske kao osrednje, zatim noričke, štajerske, solnogradske, au-

strijske, koruške i julske Alpe sa Krašem. — Po sěvernoj strani Alpah pružaju se bavarske i austrijske poljane visoke i tavanasti preděli. Izza lěvoga brěgovja Dunava diže se onizko gorje srednjo-europejsko sa svojimi krakovi, kano: Schwarzwald, Odenwald, švabska i franačka Jura, Šumava, česko-moravske gore, Smrěkovnjak, Thüringerwald, Rhön, Spessart; dalje pram sěveru Vogelsgebirge, Taunus, Harz, Vesersgebirge, a iztočno od Smrěkovnjaka, Krušna gora, Kèrkonoše i Sudeti. Na lěvoj strani porěčja Rajne gore Eifel, Veen i Ardenni.

Rěke. Němačku protiču osmera porěčja: dunavsko, rajnsko, emsko, vezersko, labsko, odransko, vislansko i ečavsko.

Pokrajnice. (Koje su to, što se stiču u Němačkoj, u pojedine reke?).

Jezera: bodensko, gardansko, hiemsko, atersko, gmundsko. Izim ovih ima na sěveru Němačke mnogo pomanjih jezerah.

Podnebje. Němačka se pruža srědinom uměrenoga pojasa; zrak je pri svem tom, što je povèršje pojedinih krajevah vele gorovito, u obće dosta blag, te prija dobro koli zdravlju stanovnikah, toli vegetaciji. Južni krajevi, buduć goroviti, malo se razlikuju, gledeć na veliku geografičnu širinu (9°), zrakom svojim od sěvernih stranah pram zapadu ležećih. Dèrži se, da je najugodniji zrak Němačke u predělih Rajne i Majne, ondě naime, gdě toli izvèrstno vino raste. Visočine zapadne pa ravnice sěverne spadaju medju najmèrzlije preděle Němačke. — Predělah, koji bi bili izvanredne plodovitosti, ima malo, ako se izuzmu bujni cretovi kraj sěvernoga mora.

Prirodnine.

a) Životinje. Stočarstvo je izvèrstno. Ovacah ima mnogo, a ponajviše takovih, kojim je vuna najfinije vèrsti. Kraljevina Saska stoji na veliku glasu svoga ovčarstva radi. — Govedah je velik broj, ponajviše bolje trage; najlěpša goveda imaju u alpinskih predělih, osobito na bavarskih planinah, zatim po cretovih kraj sěvernoga mora. — Konjarstvo dovoljava u svakom obziru potrebam; glasoviti su meklenburžki i holštajnski konji. — Peradi ima u izobilju, osobito gusakah u sěvernih nizinah (pomorske guske). Pčelarstvom ima se velika pomnja. — Divljačine svake vèrsti nalazi se mnogo, ali ne toliko, koliko je bijaše někda; vukovah, medvedah i jazavacah ima gdě

što samo u gorovitih stranah juga, a lisicah posvud. — Svilenih bubah uzgoji se mnogo u južnih krajevih.

b) Bilinstvo. Ratarstvo je vele usavèršeno. Žita ima mnogo, ali ga u sěveru nedotiče; nedostatak kèrme dopunjava se time, što se za hranivo marve mnogovèrstne trave siju. Mnogo se sadi sladorne repe, koja se potroši stranom na pravljenje sladora, stranom na kèrmljenje. Izuzam krajni sěver, to je Němačka voćem vèrlo bogata; iz njega se pravi mnogo jabučnjaka; Würtemberžka i Saska odlikuju se voćarstvom. Tèrs raste samo u toplijih predělih; někoja su vina izvèrstna (Rajnsko). Hmelji, kumina, sladkoga janeža i drugih europejskih mirodijnih biljah ima u izobilju. Velikom pomnjom teži se vèrtlarstvo i cvětarstvo. Osobite su važnosti lan i konoplja, a mnogo se ubere vodenca, repice i broća. Šume su postale rědke, u sěvernih stranah sad ih već malo gdě ima.

c) Rudarstvo. U sěvernih nizinah nalazi se malo kamena, tim ga ima više u svih gorovitih stranah, gdě se i někoji dragulji nalaze. Željezom obiluje sva Němačka, osobito gora Harz; kositra ima u rudnoj gori, srebra takodjer u rudnoj gori i u Harzu, bakra nalazi se malo ali još manje zlata. Solju obiluje osobito južna i srednja Němačka, gdě se ona kao ruda kopa. Kamena ugljevja ima u Němačkoj, osobito u sěvernih nizinah, veliko izobilje; ima takodjer i treseta dosta.

Stanovničtvo. Stanovnici su u Němačkoj, izim 7 mil. Slavjanah, pa 400.000 Židovah, 350,000 Talijanah i několiko tisuć Francuzah sve sami Němci. Popreko računajuć stanuje u Němačkoj na svakoj □milji 3900 dušah; najviše je napučena Saska, gdě pripada svakoj milji do 7400 stan.; najredje su napučeni preděli Alpah, koji jedva broje po milji 1900 dušah. — Cělo je pučanstvo u Němačkoj, izim Židovah — kèrstjanske věre, razděljeno ipak na rimo-katolike i protestante. Katolikah ima oko 23 mil., dakle više od polovice cěloga pučanstva.

Němci spadaju u red najobrazovanijih narodah. Oni se děle medju sobom na gorjane i doljane. Gorjani stanuju u gorovitoj južnoj polovini, a luče se opet na plemena: Bavarce (Bojoare, Alemane, medju koje se broje i Němci Austrije, Tirola, Štajera i Koruške), Švabe, Hesse, Porajnce (Rheinländer), Franke, Turinžane i gornje Sase. Na doljane spadaju: Stanovnici dolnje Rajne, Vestfalci, Sasi dolnji i Frizi na baltičkom moru, zatim Němci u někdašnjih slavjanskih zemljah medju Labom i Odrom, naime: Bran-

denburžci i Pomorjani. Akoprem svako od ovih plemenah svoje razrěčje govori, ipak imadu svi skupa jedan jedini jezik književni.

Němac je uztrajan, dělatan, obèrtan pa štedljiv i čuvaran; ljubi nada sve ino kućni život i udobnost, radi koje pripravan je svaki čas svoju kuću i domovinu ostaviti, te u tudjinstvu ugodniji život potražiti. Književna obrazovanost u veliko je dělovala na Němce, oni bo svoje poslove i gospodarstvo umno rukovode. Němački gradovi imadu većom stranom lěpe kuće, pa su čisti; učionah ima posvud valjanih, a isto tako množina zavodah dobrotvornih.

Němačku proslaviše mnogi odlični muževi, někoji na polju umětnosti i obèrta, drugi opet svojim znanjem ili koristnim kakvim izumom. Najznamenitiji muževi starije dobe su: Ivan Guttenberg, kao izumitelj tiska, Bertold Schwarz, koji je izumio puščan prah; Hans Sachs kao pěsnik; Albrecht Dürer, Luka Kranach i Holbein slikari; od novije dobe znameniti muževi: Göthe, Schiller, Herder, Lessing, Klopstock, Gellert i još više njih kao pěsnici; Kant, Mendelsohn, Leibnitz, Fichte, Schelling i Hegel kao filosofi; Aleksander Humboldt kao prirodoznanac; Vilelmo Humboldt, bratja Grimmi kao jezikoslovci; Ritter kao zemljopisac; Mozart, Beethowen, Gluck, Sebastian Bach, Haydn kao glasbari.

Obèrtnost. Němačka je obèrtnost u mnogih strukah premica francuzkoj i nizozemskoj; u obće pako ju samo englezka nadkriljuje. Němačke su rukotvorine ne samo dobre nego i ukusne. Najglavnije tvorine jesu: lanenina, vunene i pamučne tkanine i predja, izvèrstne čipke. Na dobru su glasu němačke ure, strojevi i druge stvari, uradjene od željeza, ocala pa inih kovinah; zatim staklo, ogledala; razne sitnarije (tako zvana nürnberžka roba), porculan, napokon posudje i nakit od srebra, zlata itd. Němačka izradjuje mnogo više prirodninah, nego jih sama izvadja. U prediělih, gdě je zemlja neplodna, bave se ljudi ponajviše samo obèrtom. Saska, prusko-sležka i prusko-rajnska pokrajina prednjače Němačkoj u pogledu obèrta. Němački rukotvorci, obrazovani za svoj zanat dovoljno, rade marljivo i dobro a prenašaju brižljivo svaki obretjeni boljak u svoj zanat.

Tèrgovina je u Němačkoj vele znamenita i obsežna. Razne prirodnine, kano žito, dèrva i meso, sve se to manje izvaža iz Němačke; ali zato se množi svakim danom izvoz prigotovljenih i uradjenih stvarih, kano: lanenih, vunenih i pamučnih tkaninah i predje, raznih strojevah od željeza, ocala i mědi; mnogo se ta-

kodjer šalje u inozemstvo dèrvenine, stakla, ogledalah, porculanskoga i zemljanoga posudja, šmalte, lučbenih tvorinah, rudne vode itd. Tèrgovina s knjigami izvèrstno je uredjena. — Uvažaju se na izradjivanje sirove stvari, koliko domaćih nedotiče, a te su: svila, pamuk, dèrvo i kože; povèrh toga kolonijalna roba i južne plodine. Od prevelike je koristi za nutèrnju tèrgovinu carinski savez, kojim su sve zaprěke odstranjene, što no bi tèrgovinu stezale na medjah tolikih malenih dèržavicah. Za kretanje tèrgovine izobiljno je skèrbljeno; ima bo množina granatih železničkih prugah, pa izvèrstnih cestah; rěke su i prěkopi plovki; a bèrzojavi, izmrěžani po cěloj Němačkoj, idu tèrgovini veoma u prilog. Najglavniji tèrgovački gradovi Němačke jesu: Hamburg, Brema i Emden na sěvernom, Lübeck (Bukovac), Stetin i Rostock na iztočnom moru; u nutrašnjoj Němačkoj Leipzig (Lipsko) s glasovitimi sajmovi i tèrgovinom knjigah. Frankfurt (Frankobrod) na Majni, Nürnberg, Augsburg, Berlin, Vratislava (Breslau), Magdeburg (Děvin), Braunschweig (Brunšvig).

Prošlost Němačke. Němačka se je za dobe rimskoga carstva zvala Germanija. Rimljani spoznaše najprije germanska plemena Cimbrah i Teutonah, kašnje i druga (iztočne i zapadne Gote, Franke, Angle, Sase). Sěverna ta plemena strovališe rimsko carstvo, osvojiše zatim i druge još udaljenije zemlje i podigoše nove dèržave. Vele silni postadoše Franki; njihov kralj Karlo, koga prozvaše Velikim, sjedini sva germanska plemena, podvèrže ih sebi i osnova tako golemu jednu dèržavu. Ali ne za dugo, jer se već po smèrti njegovoj i sina mu (Ljudevita Pobožnoga) razmetne; od Frankah bo se odděliše ina germanska plemena i podigoše sami svoju carevinu, kojoj su cara izmedju knezovah pojedinih zemaljah němačkih birali. Ova carevina obstajaše mal ne punih tisuć godinah, a carevi joj bijahu najugledniji medju kèrštjanskimi vladaoci. Knezovi, kojim pri obnovi carskoga prěstola pripadaše pravo izabiranja, zvahu se knezi izbirači. Němački carevi bijahu iz raznih vladalačkih porodicah, kano: iz saske, franačke, hohenstaufske, luksemburžke i habsburžke. Nu buduć pojedini vladaoci u dèržavah svojih sve to silniji postajahu, i čestokrat se proti carevini i caru bunjahu, padaše i moć carevah, a poslědica toga bijaše ta, da se je zadnji car Franjo II., kad su se početkom tekućega stolětja njekoji vladaoci zapadne Němačke pod zaštitom Napoleona I. u tako zvani rajnski savez sdružili, odrekao němačkoga carstva (god. 1806.). Ovako propade starodavno němačko carstvo.

— Němačka bijaše na 10 okružjah razděljena, a ta bijahu: Austrija, Bavarska, Švabska, Franačka, Porajnska gornja, Porajnska dolnja, Saska dolnja, Saska gornja, Westfalija i Burgundija. Kraljevina Česka s Moravskom, Sležkom, gornjom i dolnjom Lužicom nespadahu u nijedno to němačko okružje, ako prem je česki kralj, kao knez izbirač, medju svimi světovnimi izbornici pèrvi glas imao. S pèrvine bijaše samo sedam izbiračah; kašnje se povisi broj njihov na 9. Od ovih su bila tri svetjenička dostojanstvenika, i to: nadbiskup mogučki (Mainz), trierski i kolinski; šest inih bijahu: kralj česki, vojvoda saski, knez falački (Pfalz), markgrof braniborski, pa vojvoda bavarski i hanoveranski. Pod zadnje zasědaše dèržavni sabor němački u Regensburgu (Reznu); carevi bijahu zadnjih stolětjah krunjeni u Frankfurtu na Majni. Velik bijaše broj němačkih vladajućih vojvodah, markgrofah, knezovah i grofovah, al još veći broj samosvojnih nadbiskupijah, biskupijah, opatovinah i dèržavnih gradovah. Većina je ovih samostalnikah nakon razsapa němačke carevine mediatizirana, to će reći, dèržave im s drugimi sdružene, i od onda zemlje: Bavarska, Würtemberžka, Saska i Hanoveranska nose naslov kraljevinah.

Dèržavni odnošaji. Němački je savez zadruga samostalnih němačkih dèržavah i slobodnih gradovah, koji uz jednake dužnosti jednaka prava uživaju, i po obstojećih temeljnih zakonih (savezni ugovor od 8. lipnja 1815, i bečka potvèrda od 15. svibnja 1820.) cělokupnu jednu silu predstavljaju, kojoj je bditi o tom, da němačke zemlje izvanjski nasèrtanji nepovrěde. Savezne poslove obavlja u Frankfurtu na Majni savezna skupština, koja se sastoji iz zastupnikah pojedinih vladalacah i slobodnih gradovah. Skupštini ovoj predsěda zastupnik austrijski. Vojna sila němačkoga saveza sastavljěna je iz porazměrnoga kontingenta pojedinih němačkih dèržavah.

§. 24. I. Kraljevina Bavarska.

Bavarska se sastoji iz dvě sasma odděljene česti. Jedan i to veći dio t. j. pravu Bavarsku (1279 □milj.) okružuju s juga algavske i bavarske Alpe, zatim iztočno Šumava i Smrěkovnjak, a sěv. Rhön; protiču ju rěke: Ilera, dolnji Jin i Majna, napokon Dunav čělu zemlju; drugi pako manji dio po imenu „Rheinbaiern", ili Falačka leži medju zemljami: Heskom, Badenskom, Francuzkom i Pruskom pokrajinom na Rajni; ima povèršine 108 □milj. (Čěla je Bavarska

prostrana mal ne toliko, koliko Česka i Moravska, a stanovnikah ima něšto manje, nego sama Česka). Iz bavarskih Alpah dižu se visoki vèrsi; bujne i lěpe im doline protiču mnogobrojni potoci; medj gorami razlita su prostrana jezera. Alpe prelaze stranom u tavanaste, stranom u brežuljaste preděle, koji su městimice pusti. Od lěvoga brěga dunavskoga pram sěveru nastaje měšovito povèršje: sad ravno, sad gorovito ili brežuljasto. U plodovitoj okolici Majne zrak je vèrlo blag i dobro prija plodinam, osobito tèrsu. Bavarska na Rajni lěpa je i vele plodovita zemlja. Stanovnici su bavarski s tri četvèrtine katolici, ostali su protestanti. Židovah ima 50—60,000.

Gradovi su vele obèrtni; u mnogobrojnih tvornicah prave se pamučne i lanene tkanine, izvèrstni optički i razni drugi umětni strojevi, pa mnoge druge stvari iz kovinah. Na glasu je takodjer i bavarsko pivo. — Polja su vèrlo dobro obradjena; dobiva se mnogo žita, duhana, hmelja i vina. Stočarstvo je izvèrstno; bèrdjani alpinski bave se planinskim gospodarstvom. — Rudarstvo daje obilato soli i željeza. — Tèrgovina ima velik obseg. —

Školstvo je u Bavarskoj vele razvito; tu bo ima 3 sveučilišta, uz mnogobrojne srednje i strukovne učione, a pučkih učionah preko 7,000.

Dèržava je razděljena na 8 okružjah: gornja zatim dolnja Bavarska, Švabska, gornji Pfalz, gornja, dolnja i srednja Franačka, napokon rajnski Pfalz (Rheinbaiern).

1. Gornja Bavarska, većom stranom gorovita i slabo plodna. **Monakov** (München), ima **140** st., glavni je i prěstolni grad; leži kraj Izara něšto uzvisito. Ovdě su najviše vlasti, pa sveučilište, politeknički zavod, mnogobrojne ine učione. Raznovèrstni zavodi i prebogate sbirke (Pinakothek i Glyptothek), čine grad središtem němačke obrazujuće umětnosti. Monakov resi znatan broj krasnih sgradah. U gradu velik obèrt, te mnogovèrstne tvornice. Glasovito je i monakovsko pivo. — Nedaleko od grada kraljev dvorac **Nymphenburg**, gdě su tvornice porculana; — opet drugi dvorac u **Schleissheimu**. — **Ingolstadt**, tvèrdjava na Dunavu. — **Reichenhall**, grad na bavarskoj visočini, ovdě kupalište, pa središte bogatih rudah slankamena. — **Berchtesgaden**, vele obèrtno město, leži prekrasno na jezeru Königssee; ovdě rude slankamena; stanovnici bave se ponajviše rezbom koštanih i dèrvenih stvarih.

2. Dolnja Bavarska. **Landshut**, **11** st., grad na Izaru; ovdašnja cèrkva sv. Martina ima zvonik gotičkoga sloga, koji spada medju najviše

u Němačkoj (454'). — **Passau** (Pasov), znamenita tvèrdjava na utoku Jina u Dunav; ovdě stolica biskupa, brodarstvo, tèrgovina. — Na utoku Altmüh a u Dunav město **Kehlheim**, znamenito radi kamenika, u kom se lome čuvene kehlheimske ploče za kamopis i inu porabu; tèrgovina i brodarstvo.

3. Švabska i Neuburg. Glavni grad pokrajine **Augsburg**, **45** st., na Lechu, ovdě stolica biskupska, krasna stolna cèrkva, pa lěpa věćnica (sgrade iz srednjega věka); augsburžka konfesija 1530. Grad ima živahnu tèrgovinu, pravi svakovèrstne tkanine i druge razne tvorine. — **Lindau**, grad na bodanskom jezeru; brodarnica, tèrgovina. — **Donauwörth**, **Neuburg**, **Nordlingen**, gradovi sa živahnim obèrtom i tèrgovinom.

4. Gornji Pfalz i Regensburg, najmanje napučeno okružje. **Regensburg** (Rezno), **26** st., pokrajinski glavni grad na Dunavu, od starine znamenit; někad slobodni-dèržavni grad; ima krasnu gotičku cèrkvu; tvornice porculana, lučbeninah i velika skladišta razne robe. — Preko Dunava vodi krasan most na 15 pilovah. — Nedaleko od grada **Valhala**, lěp hram, sagradjen od kralja Ljudevita na uspomenu glasovitih němačkih muževah.

5. Gornja Franačka. **Beyreuth**, **18** st., grad na Majni, ima mnogo obèrta. — **Hof**, grad na Sali; ovdě se prave razne tkanine; tèrgovina je dosta obsežna. — **Bamberg**, **23** st., grad na Pegnici i Ludvigovu prěkopu, stolica nadbiskupska, znamenito vèrtlarstvo i tèrgovina.

6. Srednja Franačka. U ovom su okružju najvažniji gradovi za bavarsku obèrtnost. **Nürnberg** (Norinberg), **60** st., starinski, někad slobodno-dèržavni grad na Pegnici; ima mnogo krasnih cèrkvah te inih sgradah iz srednjega věka; ovdě se radi veliko množtvo tako zvane nürnberžke robe; tèrgovina je vèrlo obsežna. Rodno město A. Dürera i Hansa Sachsa. — **Fürth**, grad na Pegnici, vèrlo obèrtan. — **Erlangen**, grad na Pegnici; u njem sveučilište; pa mnogo obèrta. — **Ansbach**, vele obèrtan grad.

7. Dolnja Franačka i Aschaffenburg. **Würzburg**, **36** st., lěp grad na Majni; tvèrdjava, stolica biskupska, sveučilište; pravi mnogo sukna i kožne robe; brodarstvo, tèrgovina i vinarstvo od velike su važnosti. — **Aschaffenburg**, **9** st., grad na Majni, šumarsko učilište; ovdě znamenita tvornica papira; krasan dvorac nědgašnjih knezovah. — **Kissingen** na Sali, čuvena rudna voda i kupalište.

8. Pfalz na Rajni, lěpa i vele plodna pokrajina brežuljastih prědělah; glavni grad **Speier** na Rajni, **12** st., glasovita cèrkva, u kojoj

grobovi mnogih němačkih carevah; bavi se mnogo vinstvom, brodarstvom i tèrgovinom. — **Landau**, savezno-němačka tvèrdjava. — **Zweibrücken**, něgdašnja prěstolnica vojvodah; grad je veoma obèrtan. — **Kaiserslautern**, grad, u kom tvornice pamučne robe i duhana.

§. 25. II. Kraljevina Würtemberžka.

Würtemberžka leži u sredini Němačke, okružena Bavarskom, Badenskom i bodanskim jezerom; prostrana je něšto više od gradjanske Hèrvatske i Slavonije, a napučena je dva put više.

Zemlja je stranom gorovita, stranom brežuljasta; u jugo-zapadu širi se Schwarzwald, švabska Jura, po jugo-iztoku ogranci algavskih alpah. Ravniji preděli vèrlo su plodoviti, pak izvèrstno obradjeni. Rěke Dunav (sa Ilerom) i Nekar (sa Jakstom i Koherom). Zrak je blag i zdrav.

Stanovnici, koji su izim pol miliuna katolikah i 12,000 Židovah, svi protestanti, odlikuju se radinostju i svakom vèrlinom.

Sve se grane narodnoga gospodarstva izvèrstno rukovode tako, da se pri svem tom, što je zemlja gusto napučena, izvaža mnogo plodinah, osobito voća; stočarstvo daje mnogo predmetah za izvoz. — Rudarstvo daje mnogo željeza i soli. Obèrt je vele živahan. Pravi se mnogo schwarzwaldskih urah, lanenih, suknenih i pamučnih tkaninah. Varenje piva i pečenje rakije, tvornice strojevah, izradjivanje inih někih predmetah, sve se to na najumniji način izvodi. Tèrgovina je velika.

Würtemberžke učione, kojih ima za sve struke zvanja prěk dovoljno, broje se medju najbolje u Němačkoj; pučkih učionah ima 2337.

Zemlja je razděljena na 4 okružja:

1. N e k a r s k o o k r u ž j e, jedan od najviše napučenih predělah němačkih. **Stuttgart**, **52** st., spada medju najlěpše prěstolne gradove u Němačkoj, leži u vele ubavoj dolini; narešen je krasnimi dvorovi; ovdě politeknički zavod, umětnička učiona, mnogobrojne tvornice svilene, pamučne i vunene robe; radi se mnogo zlatnoga i srebèrnoga nakita; knjigotèržtvo je vele obsežno. — **Ludwigsburg**, grad, u kom prekrasna kraljevska palača. — **Heilbronn**, grad, bavi se uz živahan obèrt i vinstvom. — **Esslingen**, **15** st., grad kraj Nekara, ima veliku cèrkvu, pa tvornice strojevah i sladora. — **Hohenheim**, ovdě kralj. dvori, pa izvèrstno gospodarsko i šumarsko učilište.

2. Schwarzwaldsko okružje. **Reutlingen, 13** st., grad znamenit voćarstvom; strojnice, bojadisnice, tèrgovina. — **Tübingen, 10** st., grad na Nekaru, ima sveučilište. (Truber i drugovi.) — **Wildbach**, glasovito kupalište.

3. Jaksatsko okružje. **Ellwangen**, grad živahna obèrta. — **Hall**, ima znamenite solane. — **Mergentheim**, grad na Tauberu.

4. Dunavsko okružje. **Ulm**, stari grad na Dunavu, ovdě krasna gotička cèrkva (Münster), velik obèrt, pa živahna tèrgovina; němačko-savezna tvèrdjava. — **Hohenstaufen**, neznatan grad na bèrdu; tu je stari dvor, dědovina silnih němačkih carevah iz hohenstaufske kuće. — **Biberach**, **Ravensburg**, vele obèrtni gradovi. — **Friedrichshafen**, na bodanskom jezeru, grad vele znamenit svojom tèrgovinom sa Švajcarskom i Italijom.

§. 26. III. Velika vojvodina Badenska.

Badenska pruža se duž krajnoga jugo-zapada Němačke, a tiče se na strani ovoj Švajcarske i Francuzke; ima na svojih 278 □milj. 1.370,000 stanovnikah, koji su do dvě trećine katolici, ostali pako protestanti; Židovah ima 24,000.

Povèršje dèržave ove ponajviše je gorovito i brežuljasto; prekriva ga na južnoj strani Schwarzwald i švabska Jura, na sěvernoj Odenwald. — Rěka Rajna sa pokrajnicami: Nekar, Majna, Tauber itd. Izvor dunavski na Schwarzwaldu. — Bodensko jezero. — Zrak je blag i zdrav, te prija rastju dobro. Zemlja, ako i nije posvud jednako plodna, radja ipak obilato žitom, dobrim vinom, duhanom, hmelju i voćem, od kojih se plodinah mnogo izvaža. Stočarstvo je izvèrstno. U obèrtu vlada velika marljivost: pravi se mnogo vunenih, pamučnih i svilenih stvarih, dèrvenih urah, (schwarzwaldskih), napokon slamnih pletenah. Iz gorah se vadi mnogo soli, dosta željeza, — něšto srebra, bakra i olova. Domaća i provozna tèrgovina sa Francuzkom, Nizozemskom i Švajcarskom vèrlo je obšežna. U zemlji su dva sveučilišta, zatim politeknički zavod, koji je na dobru glasu, napokon dovoljan broj pučkih učionah.

Velika vojvodina Badenska razděljena je na 4 okružja:

1. Rajnsko srednje okružje. Ovdě glavni i prěstolni grad **Karlsruhe, 26** st., sagradjen pravilno u polukrug; ima politekničko učilište, zavode za něke struke umětnosti, mnogovèrstne tvornice; ovdě se pravi mnogo nakitnih stvarih. Od grada vodi sěnit put na pravac tja do starinskoga **Durlacha**, grada na toliko znatna, što ima lěp dvorac. — **Pforzheim**, prastar, obzirom na obèrt najvažniji grad

u zemlji; pravi sukno, kožne, zlatne i srebèrne, pa bižuterijske stvari, lučbenine itd. — **Rastadt**, jaka tvèrdjava němačkoga saveza. — **Baden-Baden**, grad krasne okolice, spada medju pèrva kupališta europejska.

2. Rajnsko gornje okružje. **Freiburg**, **17** st., grad u nĕgdašnjoj austrijskoj Brizgavi (Breisgau), leži u vele plodnoj i lĕpoj dolini, kraj rĕke Treisam; ima katoličko sveučilište, pèrvostolnu cèrkvu (Münster), koja spada medju najlĕpše u Europi Brežuljasti predĕli okolice puni su izvèrstnih vinogradah. — **Furtwangen** i **Lörrach**, mali ali vele obèrtni gradovi, schwarzwaldske ure, slam. pletenine.

3. Jezersko okružje. **Kostnica** (Konstanz), nĕgdašnji slobodni grad tik Švajcarske na obali bodenskoga jezera; cèrkveni sabor od god. 1414. do 1418. — **Villingen**, **Donaueschingen** i **Neustadt**, mali gradovi sa živahnim obèrtom.

4. Rajnsko dolnje okružje, vèrlo je plodovito; ovdĕ grad **Manheim**, **27** st., na utoku Nekara u Rajnu; ima tèrgovačku akademiju, slobodnu luku, dvore velikoga vojvode. Obèrt živahan, a tèrgovina vèrlo obsežna. — **Heidelberg**, **16** st., grad lĕpa položaja; ima protestantsko sveučilište, pa razvaline nĕkad velelĕpoga dvora knezovah i grofovah Rheinpfalza. Ovdĕ velika tèrgovina, mnoge tvornice, vinstvo. — **Wertheim**, grad na utoku Taubera u Majnu; vinstvo, tèrgovina i brodarstvo.

§. 27. IV. Kneževina Lichtenstein.

Na povèršini od $2^1/_2$ □milje 7200 stan., leži u zakutku jednom medju Alpami i Rajnom pa Vorarlbergom, a nuz Švajcarsku; spada knezu Lichtensteinskomu, koji izim toga posĕduje u Austriji mnogo prostranih imanjah.

Glavno je mĕsto **Vaduz**, ovdĕ dvor Lichtensteinah, sagradjen na pećini.

§. 28. V. Slobodni grad Frankfurt (Frankobrod) na Majni.

Frankfurt, **68** st., s obĕ strane Majne, bijaše jednoč kruniliště nĕmačkih carevah, a sada zasĕdaju u njem zastupnici nĕmačkih dèržavah. Frankfurt je cĕloj Nĕmačkoj srĕdište za poslove na burzi. Ima znamenitih sgradah, tako: cèrkvu u gotičkom slogu (Münster), u kojoj se obavljaše krunisanje, vĕćnicu (Römer), gdĕ bijahu carevi birani i dr. U područje slobodnoga grada spada do 2 □milj. prostrana okolica sa nĕkoliko selah.

§. 29. VI. Landgrofija Hessen-Homburg.

Sastoji se iz dva posebna děla s ukupnim prostorom od 5 □milj. i 25,000 stanovnikah protestantske věre; pèrvi dio: zemlja Homburg na Taunu blizu Frankfurta.

Glavno město **Homburg von der Höhe**, mali grad s dobrim kupalištem.

Drugi odděl Meissenheim s lěve strane Rajna na Hundsruku; ovdě gradić

Meissenheim, sa živahnim obèrtom.

§. 30. VII. Izbiračka kneževina Hessen-Kasselska.

Povèršinom svojom malo ne Koruškoj, a brojem stanovničtva nadvojvodini Austrijskoj nad Anižom ravna, ima brežuljasto povèršje; ovdě ogranci Rhöna i Vogelsberga. — Rěka Fulda, koja se s Verom stiče, odkud rěka Vezra nastaje. Zemlja je omanje plodovita, ali izvèrstno obradjena; žito, krumpir, lan i duhan najvažnije su plodine. Dobiva se dosta željeza, něšto bakra, olova, soli i kam. ugljevja. Obèrtnost je dosta živahna. Pravi se izvèrstna lanenina, da i najfiniji damast. — Stanovnici su stranom katolici, stranom protestanti. — Zemlja se děli na četiri okružja:

1. Dolnja Heska. Glavni i prěstolni grad **Kassel**, **40** st., na Fuldi, lěpo i pravilno sagradjen, ima bogat muzej, knjižnicu, sbirke, politeknički zavod, mnogo obèrta, važne sajmove i znamenitu tèrgovinu.

2. Gornja Heska. Ovdě **Marburg** na Lahni, sveučilište; ima krasnu cèrkvu gotičkoga sloga; zarad izradjivanja kože čuveno město; u okolici radja mnogo duhana.

3. Okružje Fuldajsko. Grad **Fulda**, **10** st., katolička biskupija, stolna cèrkva, grob i spomenik sv. Bonifacija, němačkoga blagověstnika; radi se mnogo lanenine, suknenine i dèrvenih stvarih.

4. Okružje Hanavsko. **Hanau**, **18** st., na Kinzigu, grad znamenit obèrtom svojim (kože, nakitnine i sitnine); ima živahnu tèrgovinu.

Ovamo spadaju još dva mala odděljena kraja: grofovija Schaumburg pa Schmalkalden. U gradu **Schmalkalden** velike tvornice kovnih stvarih; rudokopje.

§. 31. VIII. Velika vojvodina Hessen-Darmstadtska.

Velika vojvodina Heska sastoji se iz dvě odděljene pokrajine, koje leže medju Bavarskom, Hessen-Kasselom i Nasovskom, pa

bavarskom pokrajinom na Rajni, ukupnom povèršinom od 152 □milj. i 855,000 stanovnikah, od kojih $1/3$ katolikah, a ostali protestanti. — Povèršje gorovito: na jugu Odenwald, na sěveru Vogelsgebirge, Taunus i Westerwald. Rěke: Rajna, Nekar, Majna, Lahna i Fulda. — Sěverni dio, Oberhessen zvan, malo je plodovit. Na Rajni raste mnogo izvèrstna vina. — Ratarstvo je u obće izvèrstno, obèrtnost samo po gradovih znamenita. Učionah ima dovoljno, medju kojimi jedno sveučilište i dvě srednje učione.

1. Kneževina Starkenburg. **Darmstadt, 34** st., glavni i prěstolni grad, ima biblioteku, muzej, teknički zavod, znamenit obèrt. — **Offenbach**, grad, u kom vlada velika obèrtna radinost.

2. Pokrajina Rheinhessen na lěvoj strani Rajne. **Mainz** (Moguč), **44** st., kao tèrgovački grad od velike znamenitosti; važan je takodjer kao tvèrdjava němačkoga saveza; leži napram utoku Majne; ovdě biskupija, stolna cèrkva, parobrodarstvo, mnoge tvornice. — **Worms, 10** st., stari něgda slobodno-dèržavni grad; stolna cèrkva, tèrgovina, tvornice.

3. Pokrajina gornja Heska. **Giessen, 10** st., grad na Lahni, ima sveučilište.

§. 32. IX. Vojvodina Nasovska (Nassau).

Leži medju Rajnom, Pruskom i zemljami hesskimi, prostrana je 86 □milj., broji 432,000 stan., koji su s polovine katolici, s polovine protestanti. Nasovska, najlěpši kraj zapadne Němačke, s pol je strane vele plodovita; tu radja uz valjano gospodarstvo, kojim se zemlja odlikuje, obilje izvèrstna vina (rajnsko vino) pa žita i inih plodinah. — Gore Taunus i Westerwald pune su lěpih šumah, obiluju kovnimi rudami željeza, tutije, olova, mědi i srebra, pa vodom-rudnicom.

Wiesbaden, 18 st., glavni i prěstolni grad krasnih okolicah; ima vele znamenito kupalište. — **Biberich**, grad na Rajni, ovdě krasni dvori vojvodski, u kojih vojvoda obično stanuje. — **Johannisberg**, vinorodno město na Rajni, gdě najplemenitije rajnsko vino raste. Ina města, gdě izvèrstno rajnsko vino radja: Geisenheim, Assmannshausen, Hattenheim, Hochheim, Markebrunn, Steinberg. — **Nasov** (Nassau) na Lahni. — Město **Ems**, u kom vele znamenito kupalište. — **Selters**, glasovita slatina, od koje se razašilja preko 2 mil. vèrčevah svake godine.

§. 33. X. Kneževina Valdek-Pirmont.

Kneževina ova leži medju Pruskom i izbiračkom Heskom, ima povèršine 22 □milj., na kojoj 58,000 stan.; brežuljasto povèršje, bogate rude.

Arolsen i **Pirmont**, mali gradovi, u potonjem glasovita voda rudnica i solana. U pèrvom stoluje knez.

§. 34. XI. i XII. Obě kneževine Reuss.

Obkoljene su kraljevinom Saskom i vojvodinami saskimi. Kneževina starije grane Greiz prostrana je 7 □milj. sa 42,000 stan.; a kneževina mladje grane Schleiz ima 15 □milj. sa 83,000 stan. Ovamo spada i kneževina Reuss-Lobenstein.

Ebersdorf, město sa kneževskimi dvorovi.

§. 35. XIII. i XIV. Obě kneževine Schwarzburg.

Imaju ukupne povèršine 33 □milje, a 136,000 stan., nalaze se kao posebna dva prediěla u stranah turinžke šume.

Schwarzburg-Rudolstadt ima svoj prěstolni grad u **Rudolstadtu** na Sali, a Schwarzburg-Sonderhausen u **Sonderhausenu**; gradovi neznatni.

§. 36. XV. XVI. i XVII. Tri saske vojvodine.

Saske vojvodine leže medju izbiračkom Heskom, Pruskom, Sasko-Weimarskom i kraljevinom Saskom; sastoje se iz tri posebna komada, naime:

Sasko-Koburg-Gotska	s povèršinom od	37	□milj.	sa	151,000 st.
Sasko-Meiningenska	„ „	46	„	„	166,000 „
Sasko-Altenburžka	„ „	24	„	„	115,000 „

Posvud je povèršje gorovito. Turinžka gora i Rhön; rěke: Vera, Unstrut, Sala sa Orlom, Pleisa. — Zemlja je plodovita, a izvèrstno obradjena. Rudah se kopa nešto i to: gvoždja, mědi; obèrt je znamenit; prave se vunene i pamučne stvari, porculan, papir. — Stanovnici su vèrlo naobraženi; većom stranom protestanti.

a) Vojvodina Sasko-Koburg-Gotska. Glavni i prěstolni grad **Koburg**, 10 st. — **Gotha**, najveći grad saskih vojvodinah, ima velik obèrt; ovdě vele važni zemljopisni zavod.

b) Vojvodina Sasko-Meiningenska. Glavni i prěstolni grad **Meiningen** na Veri; ovdě se prave razne tkanine. Meiningen je za tèrgovinu vele važno město. — **Hildburghausen**, grad na Veri,

nĕgdašnji prĕstolni grad. — **Saalfeld**, grad; pravi sukno, kožu, lučbenine. U svakom od ova tri grada po jedan vojvodski dvorac.

c) Vojvodina Altenburžka, sastoji se iz dva posebna dĕla (Osterland i Westtheil). Ova zemlja spada medju najplodnije u Nĕmačkoj. Stanovnici su slavjanskoga porekla; odlikuju se koliko radinostju, toliko svojimi običaji i nošnjom. Prĕstolni grad **Altenburg, 16** st., ima velik obèrt i tèrgovinu.

§. 37. XVIII. Velika vojvodina Sasko-Weimar-Eisenach.

Ima 66 □milj. i 263,000 stanovnikah. Sastoji se iz dvĕ veće i više manjih zemaljah, koje su inimi saskimi zemljami i Pruskom okružene. Povèršje gorovito (turinžka i rhönska gora). Rĕke: Sala, Elstra, Orla i Vera. — Stanovničtvo je s malom iznimkom protestantsko. Posvuda vlada izvèrstno gospodarstvo i vele živahan obèrt. Učevni zavodi izvèrstni; puk se odlikuje svojom obrazovanostju.

Weimar, 14 st., glavni i prĕstolni grad. Na dvoru velikoga vojvode življahu dva najglasovitija nĕmačka pĕsnika Schiller i Göthe. — **Jena**, grad kraj Sale, ima sveučilište. — **Eisenach, 10** st., grad velikim obèrtom. Nedaleko od grada utvèrdjen gradac Wartburg.

§. 38. XIX. Kraljevina Saska.

Saska leži u sredini Nĕmačke; na sĕveru joj i zapadu Pruska i saske vojvodine, na jugu Bavarska i Austrija, na iztoku Pruska. Prostrana je za pol Tirolske i Vorarlberga, a stanovničtvom svojim malo ne ravna lombardo-mlĕtačkoj kraljevini.

Zemlja je ova na sĕvernoj okrajini ravna, ini predĕli gorovíti: (krušne, peščenite i labske, pa lužičke gore). Rĕka Laba, njoj su pokrajnice Mulda, bĕla Elstra i Pleisa s lĕva, a cèrna Elstra i Spreva s desna. — Zrak je dosta blag, te u gdĕkojih stranah prija tèrsu.

Saska je nesamo medju svimi nĕmačkimi zemljami najvećma napučena, već ona spada u red najnapučenijih zemaljah svĕta.

Gospodarstvo, rudarstvo i obèrt stoje ovdĕ na visokom stupnju savèršenstva. Sĕverne ravnine radjaju žitom i inimi plodinami izobiljno, gorovite strane juga manje su plodovite, ali tu raste ipak množina lana, pa dèrvah za izvoz. — Gore su pune raznovèrstnih kovinah: srebra, mĕdi, tutije, kositra, mišomora, kobalta, željeza, kam. ugljevja i raznoga kamenja, napokon izvèrstne

porculanske zemlje. Sasko je ovčarstvo vèrlo glasovito, govedarstvo je takodjer izvèrstno. U Saskoj je teknička kultura toli razvita, da ju samo englezka nadkriljuje. Tvorine su mnogostručne pa ukusne, osobito predja i tkanine iz pamuka, vune i lana; pa čipke raznovèrstne. Isto tako odlične su tvorine kovne, porculanske i lučbarske. — Tèrgovina je vele obsežna; Lipsko spada medju najznamenitija tèržišta u Europi.

Stanovnici su protestanti augsburžkoga věroizpovědanja. Jedva da je u kojoj zemlji bolje skèrbljeno za duševni razvitak, nego je to u Saskoj: visoke, srědnje, pučke i razne stručne učione, mnogobrojno su te izvèrstno ustrojene.

Vladaoci saskih zemaljah potomci su markogrofovah mišanjskih (Meissen), od koga kolěna obstoje dvě grane: Ernestinska ili vojvodska; ova vlada saskimi vojvodinami; zatim albertinska ili kurfürstska, koja je god. 1806. kraljevski naslov dobila. Ova je porodica katoličke věre.

Kraljevina Saska razděljena je na 4 okružja:

1. Okružje draždjansko. **Draždjani** (Dresden), **118** st., glavni i prěstolni grad s obě strane Labe, preko koje dva lěpa kamena mosta vode; ovdě krasni dvorovi kraljevski, u kojih dična riznica (zelena dvorana), velike sbirke prekrasnih umětninah, politeknički zavod, lěpa kazalištna sgrada. — U labskoj dolini nedaleko od Draždjanah leži tvèrdjava **Königstein**; ovdě nastaje goroviti preděl po imenu saska Švajcarska. — **Mišanj** (Meissen), grad u vinorodnom predělu na Labi, znamenit radi svoje porculanske tvornice, koja je u Europi od svih sličnih najstarija (Böttcher 1710). — Grad **Freiburg**, tu je srědište saskoga rudokopja, srebèrne rude, glasovito učilište rudarsko.

2. Okružje Lipsko. **Lipsko** (Leipzig), **74** st., na běloj Elstri i Plajsi, svojom tèrgovinom ponajznamenitiji grad Němačke; središte je němačkoga knjižarstva, ima tri velika godišnja sajma; znamenite tvornice, sveučilište. — Odlučna bitka 1813 měseca listopada.

3. Okružje zvikovsko. **Zvikov** (Zwickau), grad na Muldi; ima tvornice za staklene, porculanske i pamučne stvari; nedaleko rudokopja željeza i ugljena. — **Kamenica** (Chemnitz), grad sa **41** st., serdište je saske obèrtnosti.

4. Okružje budišinsko ili gornja Lužica, preděl vèrlo plodovit, izvadja mnogo platna. **Budišin** (Bautzen) na Sprevi, glavni grad gornje Lužice, ima vele obsežnu obèrtnost. — **Žitava** (Zittau), grad na českoj medji, vele obèrtan, ima živahnu tèrgovinu. — **Hernhut**, selo napučeno od samih Hernhutah, něke posebne vèrsti protestantah.

§. 39. XX. i XXI. Anhaltske vojvodine.

Anhaltske vojvodine sastoje se iz više posebnih stranah, koje su sve Pruskom okružene.

Anhalt-Dessau-Kötenska broji	27 □milj.	i 134,000 st.	
Anhalt-Bernburg	15 „	54,000 „	

Pružaju se počam od Harza iztočno preko Labe po ravninah Labe, Vipere, Sale i Mulde. U Anhalt-Bernburgu bave se rudarstvom, kopajuć željezo, olovo, ugljevje; u Anhalt-Dessovi pako obèrtom (predenjem, tkanjem itd.). Stanovničtvo je protestantsko.

a) Anhalt-Dessau-Kötenska, glavni i prěstolni grad **Desova** (Dessau), **14** st., suknene tkanine, tèrgovina vinom; sva je okolica jedan vèrt. — **Köten** i **Zerbst**, gradovi od 10,000 st.

b) Anhalt-Bernburg. **Bernburg**, glavni grad, tèrguje žitom. — **Ballenstädt**, obèrtni grad; ovdě dvori vojvode.

§. 40. XXII. i XXIII. Obě kneževine Lipske (Lippe).

Leže medju Pruskom, Braunschweigijom i Hanoveranskom.

Lippe-Detmold ima povèršine	20 □milj.	i 106,000 st.
Lippe-Schaumburg	8 „	30,000 „

Gorovite ove dèržavice stoje u redu najnapučenijih zemaljah. Pučanstvo je vele obèrtno; věrozakonom sve sami protestanti. — Učevni su zavodi izvèrstni.

Lipa-Detmoldska. **Detmold**, glavni i prěstolni gradić.

Lipa-Schaumburžka. **Bückeburg**, glavni i prěstolni grad.

§. 41. XXIV. Vojvodina Braunschweig (Brunšvig).

Braunschweig sastoji se iz više posebnih krajevah, koji su okruženi hanoveranskimi i pruskimi zemljami; ima ukupne povèršine 68 □milj. i 270,000 stanovnikah protestantske věre. — Gore: Harz, šolingerske i vezerske; rěke: Vezra i Alera. Vele pridno ratarstvo i stočarstvo, bogati rudnici; ima bo: željeza, olova, srebra i soli. Lanenina i konopljina u veliko se tka.

Braunschweig, **38** st., glavni i prěstolni grad, ima visoku učionu; ovdě mnogo obèrta, znamenita tèrgovina. — **Wolfenbüttel**, grad, u njem mnogo obèrta i tèrgovine; ima glasovitu knjižnicu. — **Blankenburg**, grad na podnožju Harza, znamenit svojim ratarstvom i voćarstvom; ovdě vojvodski lětni dvori. Blizu grada znamenite pećine.

§. 42. XXV. Kraljevina Hanoveranska.

Hanoveranska, sěvero-zapadni dio Němačke, tiče se sěvernoga mora, někih němačkih dèržavah i Nizozemske; sastoji se iz dva nejednaka komada, koji su Braunschweigom odděljeni; zatim iz više posebnih omanjih krajevah; ima 700 □milj. povèršine i 1.820,000 st.

Sěverna strana dèržave spada k sěvero-němačkoj nizini, te je stranom suha peščara, stranom plodovit crět. Južni su krajevi Hanoveranske goroviti: Harz i Vezerske gore. U zapadnih stranah ima obsežnih ravnicah, koje su suhe i vèrlo neplodne (Lüneburžka pustara). — Kraj sěvernoga mora zalěv dolarski. Rěke su sve plovne, kano: Laba, Vezra, Emsa i Vechta, a medjusobno prěkopim spojene. Jezero dümersko i steinhudersko. — Obale sěvernoga mora, pa brěgovi Labe i Vezre toli su nizki, da su proti poplavi nasipi izvedeni, koji su městimice do 20′ visoki; dužina svih ovih nasipah iznaša do 60 milj. Zrak je dosta oštar, nu zdrav. Gorovite su strane bogate dèrvom, divjačinom, kovinami i solju; po ravninah raste izobilje povèrtja i lana; goveda su jaka, konji izvèrstni; po manje plodnih stranah pasu mnoga stada ovacah proste trage. Obèrt je stegnut na izvadjanje pèrtenih, pa suknenih tkaninah i željeznih (puške) stvarih. — Tèrgovina po moru i kopnu vèrlo je obsežna, izvaža se mnogo platna, predje, voska, repice, vune, razne stoke, osobito konjah, masla, sira itd.

Veća strana pučanstva pripada protestantskoj, a manja katoličkoj věri.

Pučku prosvětu razvijaju valjani učevni zavodi. Zemaljsko sveučilište nalazi se u Göttingenu, gdě je takodjer i kraljevsko družtvo znanostih.

Zemlja je razděljena na šest okružjah, (Landrostei) i jedno rudarsko-satničko okružje. Hanoveranska je kraljevinom tek god. 1815. postala.

1. Hanoveransko okružje. **Hanover, 33** st., glavni i prěstolni grad kraljevine; ima valjane učevne zavode, něšto obèrta i tèrgovine. — **Hameln i Rechburg**, tvornički gradovi.

2. Hildesheimsko okružje. **Hildesheim, 16** st., starinski grad, stolica kat. biskupa, prekrasna cèrkva. — **Göttingen, 11** stan., grad na Leini, ima sveučilište, veliku knjižnicu, znamenite sbirke, zvězdarnicu. — **Minden,** grad, pri kojem se Vera s Fuldom stiče. — **Goslar,** rudarski grad na Harzu. — **Osterode,** grad sa vele živahnim obèrtom.

3. Lüneburžko okružje. **Lüneburg** na početku lüneburžke

peščare; ovdě solne rude, tèrgovina, veliki sajmovi. — **Harburg**, pomorski tèrgovački grad naprama Hamburgu.

4. Stadejsko okružje. **Osnabrück**, grad starinski, stolica katoličkoga biskupa, ima obsežnu tèrgovinu. Ugovor mira nakon tridesetgodišnjega rata god. 1648.

5. Rudarsko-satničko okružje. **Klausthal** na Harzu, rudarsko i šumarsko učilište, rudokopje olova i srebra. Nedaleko **Zellerfeld** i **Andreasberg**, rudarski gradovi, gdě se kopaju rude želiezne, srebèrne i mědene.

§. 43. XXVI. Velika vojvodina Oldenburg.

Sastoji iz tri posebna děla, kojim je ukupna povèršina 116 □milj. sa 288,000 stan. — Dio najveći t. j. vojvodina Oldenburg okružen je od Hanovera i sěvernoga mora; kneževina Bukovac (Lübeck), od Holštajna; kneževina Birkenfeld leži na lěvom brěgu Rajne. U nutarnjih stranah ima mnogo neplodne zemlje, u primorju izza nasipah bujni cretovi, na kojih mnogo žita i lana radja, mnogo se izvèrstnih konjah i govedah goji.

Kneževina Birkenfeld slabo je plodovita, stanovnici se ovoga preděla bave ponajviše izkapanjem i brušenjem ahata. — Tèrgovina je obsežna, osobito pomorska u Oldenburgu i kneževini Bukovcu. Stanovnici su većom stranom protestanti, ini pako katolici.

Vojvodina Oldenburg. Glavni i prěstolni grad **Oldenburg**, znamenito město radi tvornicah i konjskih sajmovah.

Kneževina Bukovac. **Eutin**, grad u plodovitoj okolici kraj istoimenoga jezera, koje je ribami prebogato.

Kneževina Birkenfeld. **Birkenfeld**, kraj rěke Nahe. **Oberstein**, omanje město, znamenito radi kopanja ahata i brušenja raznih draguljah.

Veliki vojvoda Oldenburžki ima pokroviteljstvo nad suverenom gospoštinom Knipphausen, kojoj ima prostora 1 □milj. sa 3000 stan., a leži kraj mora, opasana Oldenburgom.

§. 44. XXVII. Slobodni grad Bremen.

Pomorski i tèrgovački grad **Bremen**, 67 st., leži s obě strane Vezre. Tèrguje u veliko s Amerikom i Englezkom, bavi se mnogo gradjenjem brodovah, pravljenjem smotakah i priredjivanjem pušenca duhana. Njegove dvě luke na Vezri: Bremerhafen i Vege-

sack dosta su od grada odaljene. Cě'okupni obseg slobodnoga grada Breme iznosi něšto više od 4 □milj., a ukupnoga stanovničtva broji se do 98,000 dušah.

§. 45. XXVIII. Slobodni grad Hamburg.

Cěli obseg slobodnoga grada Hamburga ima ně to p eko 6 □milj. i 217,000 stan.

Hamburg, 172 st., na desnom brěgu Labe, koja od grada 18 miljah niže u more utiče; najveći je tèrgovački, pa lukom svojom najvažniji grad Němačke; ima preko 1100 veletèržacah, mnogo svojih tèrgovačkih brodovah, koji po moru i po Labi plove, više znamenitih i krasnih sgradah i dičnih cèrkvah, velike tvornice i prebogata skladišta razne robe Na utoku Labe Kuxhafen.

§. 46. XXIX. Slobodni grad Bukovac (Lübeck).

Grad **Bukovac** cělim svojim obsegom ima něšto preko 6 □milj. a 55,000 stanovnikah, sve samih protestantah. Taj primorski, tèrgovački grad leži na Travi; ima mornarsko učilište, lěpe sbirke, znamenitu brodarnicu; brodarenje je veoma obsežno, osobito u lukah baltičkoga mora. Grad Bukovac, **27** st., u njem razne tvornice i pecare; njegova je luka za veće pomorske brodove na uštju Trave u baltičkom moru, po -imenu **Travemünde.** Od ovud stoji grad u brodarskom savezu sa Kodanjem (Kopenhagen), Petrogradom i sa Švedskom.

§. 47. XXX. i XXXI. Obě velike vojvodine Meklenburg.

Zemlje ove, nědašnja domovina slavjanskoga plemena Bodrićah (Obotritah), leže na baltičkom moru; spadaju sěvero-němačkoj nizini (najviše točke sižu ovdě samo 570′ preko mora); okružene su Pruskom, Hanoverom i Lauenburgom. Po ravninah pružaju se mnoga omanja jezera.

Zemlja dosta plodovita, a izvèrstno obradjena, izvadja preobilno žita; stoka se velikom pomnjom goji; osobito konji, koji su ovdě izvèrstni, te se velikim brojem u inozemstvo prodaju. — Izvaža se još i mnogo žita, pa vune; obèrtnost nije jako važna — Stanovnici su protestanti. — Oba velika vojvode izravni su potomci nědašnjih obotritskih (slavjanskih) knezovah.

1. V e l i k a v o j v o d i n a M e k l e n b u r g - S c h w e r i n s k a (Zvěrin). Ima povèršine 244 □milj, a 530,000 st. Glavni i prěstolni grad

Schwerin, **28** st., stari grad, ima krasne vojvodske dvore, znamenite tvornice. — **Wismar**, tèrgovački grad, na wismarskom zalěvu. — **Rostok**, **25** st., takodjer pomorski tèrgovački grad s dobrom lukom, ima sveučilište. — **Güstrov**, grad, znamenit radi sajmovah, na kojih se mnogo vune i inih prirodninah prodaje.

2. Velika vojvodina Meklenburg-Strelitz. Na 49 □milj. povèršine ima 100,000 st.; sastoji se iz dva posebna děla; pèrvi veći dio, t. j. sama vojvodina Strelitz, leži na iztočnoj strani Zvěrina; manji pako, naime kneževina Ratzeburg, na zapadu Meklenburg-Zvěrina. **Neu-Strelitz**, **7** st.; glavni ovaj i prěstolni grad sagradjen je vèrlo lěpo, poput osmougle zvězde uz zierkersko jezero. — **Neu-Brandenburg**, **Stargrad** i **Friedland**, vèrlo obèrtni gradovi manjega obsega. — Grad **Ratzeburg** leži većom svojom polovinom u Lauenburgu.

§. 48. XXXII. Vojvodine Schleswig-Holstein.

Ove vojvodine bijahu sve do godine 1864. s danskom kraljevinom sdružene, koja ih je zajedno s Lauenburgom odstupila nakon žestoka rata Němačkoj, kao dělove němačke zadruge. Sada su ove zemlje samostalne pod upravom austrijskom i pruskom.

Povèršje, zrak, prirodnine i ina svojstva zemaljah ovih ista su, koja u sěvernoj Němačkoj. Stanovnici su, izuzam Dance u sěvernoj strani Schleswiga, Němci, te marljivi poljodělci i naobraženi obèrtnici. — Čuveno konjarstvo.

Schleswig, **13** st., glavni grad istoimene vojvodine, ima živahan obèrt i tèrgovinu. Blizu grada dvori Gottorp. — **Eckernförde** pa **Flensburg**, potonji sa **20** st., oba primorski gradovi sa mnogimi tvornicami i živahnom tèrgovinom.

U vojvodini Holstein: **Kiel**, **17** st., leži kraj iztočnoga mora, uz dobru luku, ima sveučilište. — **Altona**, **40** st., blizu Hamburga uz slobodnu luku; ima obsežnu tèrgovinu. — **Glückstadt** na Labi, grad važan obèrtom i tèrgovinom.

K Němačkoj spada još i velika vojvodina Luxemburg, pa vojvodina Limburg, obě zemlje s kraljevinom holandezkom sdružene.

§. 49. XXXIII. Kraljevina Pruska.

Pruska kraljevina sastoji se iz dva posebna veća děla, koji čine sěvero-iztočnu stranu Němačke, zatim iz tri mala takodjer odděljena komada. Iztočni, kao najveći dio kraljevine, tiče se baltičkoga mora, Rusije, Austrije, kraljevine Saske, saskih vojvodinah,

na zapadu schwarzburžkih i anhaltskih zemaljah, napokon Kurhessije, Braunschweiga, Hanovera i Meklenburga. — Zapadni dio medjaši s Holandijom, Hanoverom, Lippom, Braunschweigom, Heskom, Valdekom, Nassauom, bavarskim Pfalzom, zatim Francuzkom, napokon Belgijom. — Hohenzollernske zemlje okružene su Badenskom i Würtembergom; zemljište Jahde, leži u Oldenburžkoj kraj sěvernoga mora, napokon vojvodina Lauenburg na jugo-iztoku Holsteina, duž Labe. — Cělokupna Pruska prostrana je 5123 □milj., a ima stanovnikah 17.850,000.

Povèršje.

a) Iztočna strana Pruske. Ovdě više zalěvah baltičkoga mora, (danski, rujanski itd.) i dva zatoka (koji?) Strana ova Pruske dio je sěvero-němačke nizine; gorah ima samo na južnoj i zapadnoj strani, a to su samo ogranci Karpatah, kladskih gorah, Kèrkonošah, turinžkih gorah i Harza. — Protiču ju rěke: Memel, Pregel, Visla, zatim Odra sa pokrajnicami, koje su spojene medjusobno i glavnom rěkom mnogimi prěkopi; napokon Laba sa pokrajnicami. Izim rěkah ima ovdě više omanjih jezerah i tišinah, ima takodjer mnogo neplodnih pěščarah.

b) Po zapadnoj Pruskoj protežu se samo nizke gore: Taunus, Westerwald, Haarstrang, Hundsrück, Eifel i vezerske gore. Rěke: Vezra sa Allerom i Leinom, Emsa, Vechta, Rajna sa pokrajnicami s desna Lahna, Vipera, Ruhra i Lippa; s lěva Nahe i Mosel.

c) Hohenzollernski su preděli goroviti, ovud se provlače gore švabske Jure, a protiče Dunav.

d) Zemljište Jahde, úz zalěv jadejski.

e) Lauenburg, zemlja ravna medju Meklenburgom i Holštajnom.

Podnebje i prirodnine. Zrak je u obće dosta uměren: u porajnskih krajevih blag, a u baltičkom primorju oštar i vlažan. Zemlja je u obće govoreć dosta plodna, a posvuda dobro obradjena; ratarstvo bo je vèrlo savèršeno. Pšenice se i inoga žita dobiva toliko, da se ga mnogo izvaža, lana, broća, sačevine, šafranjike i katanca raste preobilno; u veliko se sadi: duhan, korun, razno povèrtje, osobito pako burak; dèrvah ima u izobilju; krajevi porajnski daju dobro vino. — Stoka se goji i njeguje velikom pomnjom (u iztočnih stranah, a navlastito u Sleziji, gdě je izvèrstno ovčarstvo); peradi osobito gusakah ima mnogo.

Pruska je vèrlo bogata kovinami i kamenim ugljevjem. U 2820 rudokopih kopa se željeza, bakra, tutije, srebra, pa inih kovinah i kamenoga ugljevja ukupnom vrědnosti od 116 mil. talirah. — Sol se dobiva iz slanih vodah. Duž obalah baltičkoga mora izkapa se mnogo jantara.

Pruska je obèrtnost na veliko razvita. Tkanine svake vèrsti, od kojih se vèrlo mnogo izvaža, takme se s najboljimi u inozemstvu. Isto tako izvèrstno prave se ovdě svakojaki strojevi, pa razne tvorine kovne, kožne, papirne, napokon duhan, pa slador od buraka. — Tèrgovina pruska vele je živahna, osobito duž baltičkoga primorja i u porajnskih krajevih. U gradovih baltičkoga primorja ima mnogo znamenitih brodarnicah. Za promicanje tèrgovine izmrěžana je zemlja valjanimi cestami te željeznicami. Pruska se učilišta, viša i niža, kao izvèrstna hvale. Kraljevina Pruska ustavna je monarkija. — Zakonodavnu vlast obavlja kralj u zajednici s kućom velikašah i s kućom zastupnikah.

Stanovničtvo većom je stranom němačke narodnosti, Slavjanah ima u iztočnih pokrajinah $2^1/_2$ mil., i to ponajviše Poljakah. Pučanstvo je s tri petine protestantsko, ostalo katoličko; Židovah se broji 250.000.

Pokrajine kraljevine Pruske: Pruska, Poznanj (Posen), Brandenburg, Pomorje (Pommern), Saska, Sležka, Westfalija, porajnske pokrajine, hohenzollernske zemlje, zemljište Jahde napokon Lauenburg. (Koje od ovih zemaljah spadaju u němački savez?) — Dèržava je bez Lauenburga, koji se obaška upravlja, razděljena na 25 okružjah.

Vladajuća kuća potekla je od porodice Hohenzollernske u Švabskoj. — Godine 1414. odkupi Fridrik Hohenzollernski od česke krune zemlje Brandenburžke, uslěd česa postane kurfürstom. Ovako bi položen temelj sadašnjoj dèržavi pruskoj, a zemlja Brandenburžka može se smatrati začetnicom današnje pruske kraljevine. Friderikovi naslědnici znadoše spojiti s ovom kneževinom mnoge druge pokrajne zemlje, medju ostalim i vojvodinu Prusku na baltičkom moru god. 1619. Kurfürst Fridrik I. prozva se kraljem Pruske god. 1701. Nova kraljevina ova znamenito se razširi za Friderika II. (od god. 1740. do 1786.), napokon pod vladom naslědnikah njegovih Friderika Vilhelma II. i III.

Kraljevina Pruska broji se medju europejske velevlasti.

Pokrajine.

1. Markgrofija Brandenburg (Branibor). Brandenburžka (734 □milj. a 2.330,000 st.) ravna je nizina; po njoj su samo neznatni brežuljci; stranom je plodovita, stranom pěskovita, te omanje ili slabo plodna, ali je obradjena izvèrstno. Někad bijaše ova zemlja napučena od slovjenskoga plemena Ljuticah. — U pěskovitom a slabo lěpom prededělu leži **Berlin, 600** st., glavni i prěstolni grad na Sprevi, spada medju najgizdavije gradove Europe; ima ravne ulice i velik broj krasnih sgradah javnih i privatnih. Ovdě glasovita akademija znanostih i sveučilište, a inih učionah razne struke 250; znamenite su sbirke svakojake, zatim tvornice mnogobrojne; obèrt je veoma razvit, kano što je tèrgovina vele živahna. — Blizu Berlina kraljev dvorac **Charlottenburg**. — **Spandau**, jaka tvèrdjava na Sprevi i Haveli, najvažnija pruska oružana. — **Potsdam** (slav. Podstupin), **40** st., drugi prěstolni grad, ukrašen lěpimi palačami. U lěpoj okolici Potsdama više kraljevih dvoracah, uz koje prekrasni perivoji. — **Brandenburg** (Branibor), starinski grad. odlikuje se velikim obèrtom. — **Frankfurt** na Odri, **34** st., tèrgovački grad, ima glasovite sajmove, znamenite tvornice i živahno brodarstvo. — **Küstrin** (sl. Kestrim), tvèrdjava na utoku Varte u Odru.

2. Vojvodina Sležka. Ova u svakom obziru krasna zemlja leži s obě strane Odre medju Sudeti i sěvernimi ogranci Karpatah (sležki Beskidi). Schneekoppe, gora na Kèrkonošah, koja s pol strane ovamo spada, najvišji je vèrh u Pruskoj. Onaj dio Lužice, koji k Pruskoj spada, sdružen je s pokrajinom ovom. — Mnogobrojne rude zamiću zemlji veliku korist. Najvažnije su rudokopnine: željezo, tutija i kameni ugljen. Vele važno je sijanje lana, pa ovčarstvo. — Obèrt je u veliko razvit. Prave se izvèrstne tkanine od lana; željezare i razne tvornice izradjuju veliko množtvo svakovèrstnih kovinah. Dobar je dio stanovnikah slovjenski, te govori poljski ili česki; po věri se dèli narod jednom polovinom na katolike, drugom na protestante. — Fridrik II. osvoji god. 1741. Sležku, koja bijaše donde dio austrijske Slezije. — **Vratislava** (Breslau, Vorclav), glavni grad pokrajine na Odri, **136** st., stolica kat. biskupa, ukrašen lěpimi sgradami, ima sveučilište, znamenitu knjižnicu, mnogobrojne i mnogovèrstne tvornice a vele obsežnu tèrgovinu (veliki sajmovi za vunu). — Dalje na Odri: **Ratibor**, tvèrdjava; **Kozel**, **Oppeln** (Opale), **Brieg**, gradovi, koji se obèrtom svojim vèrlo odlikuju. — **Velika Glogova**, tvèrdjava, ima krasnu stolnu cèrkvu, pravi mnogo vunenih i pèrtenih tkaninah. — Na českoj medji važna tvèrdjava **Glatz** (Kladsko), glavno město istoimene grofovije **Silberberg**, i **Neisse**, tvèrdjave, zatim **Landshut**, **Hirschberg**, **Schmiedeberg**,

vele obèrtni gradovi na podnožju Kèrkonošah. — **Liegnitz** na rěki Katzbachu, **18** st., pravi mnogo sukna; nedaleko od grada zlokobna bitka na Katzbachu 1813. — **Görlitz** (česki Hořelice), grad, vèrlo lěp u gornjoj Lužici, a na lužičkoj Nissi ima vele živahan obèrt.

3. Vojvodina Saska. Saska duž Labe plodna i vèrlo dobro obradjena zemlja, ima mnogo lěpih i vele obèrtnih gradovah. Ova, kao sve ine saske zemlje, bijahu jednoć od samih Slavjanah napučene. Zemlje saske dospěle su tek god. 1816 pod prusku vladu.

Magdeburg (Děvin), **80** st., glavni grad i jaka tvèrdjava na Labi, ima krasnu stolnu cèrkvu, mnogo raznih tvornicah, vele obsežnu tèrgovinu i brodarenje. U tridesetgodišnjem ratu bě grad ovaj sasma razoren. — **Torgau**, tvèrdjava na Labi. — **Wittenberg**, grad (Martin Luther). — **Naumburg, Merseburg** i **Halle** na Sali, tri starinska grada. Halle ima sveučilište, obilate solane, živahno brodarenje i znamenito voćarstvo. Medju zemljom vajmarskom i gotajskom leži grad **Erfurt**, **28** st., jaka tvèrdjava, někad glavni grad Türinge; ovdě lěpa starinska stolna cèrkva s ogromnim zvonom; glasovito je vèrtlarstvo, vele obsežna tkanja raznih krojinah, pa živahna tèrgovina. — **Nordhausen**, **17** st., ima velike pecare i lučbarnice, pa i znamenitu tèrgovinu žitom.

4. Vojvodina Pommern (Pomorje). Nizko ovo primorje baltičkoga mora, ima mnogo jezerah i tišinah; ovdě se goje izvèrstni konji, pa veliko množtvo gusakah. Odra protiče zemlju, koju po tom děle na prednji ili zapadni, pa stražnji ili iztočni dio Pomorja. I ova zemlja bijaše někad domovinom slovjenskoga plemena Ljuticah.

Stettin. **85** st., glavni i veleutvèrdjeni grad na Odri; ovdě kralj. dvori, pomorsko učilište, tvornica cigarah, sladorane, brodarnice, i daleko razvita tèrgovina pomorska. — **Stargrad**, **14** st., něgdašnji glavni grad stražnjega Pomorja; ima tkaonice sukna i platna, pa mnogobrojne strojilnice; tèrguje raznimi prirodninami i tvorinami. — **Svinemünde** na otoku Uznojmu (Usedom), morska luka od Stettina, parobrodarski savez sa lukami baltičkoga mora, pa Englezke i Nizozemske. Luka je utvèrdjena. — **Stralsund**, **20** st., utvèrdjen grad na baltičkom moru, ima brodarnice i znamenitu morsku tèrgovinu. — **Greifswalde**, sveučilište i gospodarstvena akademija. — Tri u pověstnici pomorskih Slavjanah važna otoka, dva pred stettinskim zatokom: **Uznojmo** (Usedom) i **Wollin**, gdě je grad Wollin (Vineta), zatim **Rujana** (Rügen) s gradom **Bergen**, něgdašnja slovjenska Orekonda (Arkona), gdě bijaše glavni hram slav. boga Svetovida. Kod grada Bergena pa Stolpe-a vadi se jantar iz mora i zemlje.

5. Pokrajina Pruska. Pruska je s pokrajinom Pomorjem jednaka povèršja. Pučanstvo je ovdě trojega plemena. Uz baltičko more pretežniji su Němci, dočim su na jugu i zapadu većom stranom Poljaci, na iztoku pako Litavci. Veća je strana naroda katoličke, manja protestantske věre. Zemlja je razděljena na zapadnu i iztočnu Prusku. U iztočnoj Pruskoj: **Königsberg** (Kraljevac), **90** st., glavni grad i tvèrdjava na Pregelu i Haffu, ima kralj. dvorac, sveučilište, razne tvornice, brodarstvo, znamenitu tèrgovinu; rodno je město filozofa Kanta. — **Memel**, **17** st., na kurskom Haffu i utoku Němena, tvèrdjavica. — **Tilsit** (Tilžit), grad na Němenu u plodovitoj prodolici (ugovor mira).

U zapadnoj Prusiji: **Gdansko** (Danzig), **72** st., drugi glavni grad nedaleko od uštja Visle, pèrvi pomorski grad dèržave, utvèrdjen i lěpo sagradjen, ima vèrlo mnogo obèrtnosti, znamenite brodarnice i vèrlo razgranjenu tèrgovinu. Luka leži od grada cělu milju oddaljena. Poljački seljaci na zapadu Gdanske zovu se Kašubi — **Elbing**, **25** st., grad sa živahnom tèrgovinom. — **Torunj** (Thorn), grad i tvèrdjava na Visli, rodno město glasovitoga Nikole Kopernika. — **Marienburg**, grad na Visli, ovdě znameniti dvori gotičkoga sloga, u kojih stanovahu němački vitezovi, što no su šireć kèrštjanstvo, mnogo slovjensko pleme utomanili. — **Marienverden**, grad nedaleko od Visle; blizu grada bě pražki biskup sv. Vojtěch (Adalbert) od poganskih Prusah mučen i umoren.

6. Pokrajina Westfalija sastoji se iz tri odděla. Jedna je polovina zemlje ove ravna, a druga gorovita. Severne su strane većim dělom same pěščare, te ponajviše neplodne. Narod ovdašnji veoma je radin i obèrtan.

a) **Münster**, **26** st., glavni grad, stolica kat. nadbiskupa; ovdě krasna stolna cèrkva, theologičko-filozofička akademija, mnoge tvornice, živahna tèrgovina (mir god. 1648).

b) **Minden**, **14** st., grad na Vezeri, tvèrdjava; ima velike tvornice duhana i sladora. — **Herford**, grad na Vezeri. — **Bielefeld**, grad, vele važan radi lana i lanenih tkaninah. — **Paderborn**, grad, ovdě nadbiskup i krasna stolna cèrkva.

c) **Iserlohn**, tvornički grad, u okolici izradjuje se mnogo željeza i bakra. — **Soest**, grad vèrlo plodovite okolice; u njem velika tèrgovina žitom. — **Dortmund**, grad, **22** st. — **Siegen**, grad na Siegi, znamenit rudokopjem željeza.

7. Porajnska pokrajina. Južni su krajevi vèrlo gorovîti, i uza to neplodni; sěverni pako ravni, a osobito rodni. — Od velike

je važnosti rěka Wuppera, koja do blizu 400 vodenicah i raznih tvornicah těra i kreće. — Pučanstvo, većinom katoličko, veoma je obilato.

a) **Düsseldorf**, **40** st., grad na Rajni; ovdě prekrasni kralj. dvori, akademija za slikarstvo, tvornice duhana, važna tèrgovina i obèrtnost. — **Elberfeld** i kraj njega **Barmen**, svaki preko **40** st, na Vupperi, vele znameniti tvornički gradovi. — **Solingen**, grad, glasovit svojom ocalnom robom. — **Essen** i **Mühlheim**, gradovi na Ruhri, oba s velikimi tvornicami i skladišti kam. ugljevja. — **Kleve**, grad, u kom krasni stari dvori. — **Krefeld**, **50** st., tvorenjem svilne i baršunske robe pèrvi je grad u Pruskoj.

b) **Köln** (Kolin), **114** st., starinski od Rimljanah utemeljeni grad, jaka tvèrdjava na Rajni; spojen je vele umětnim željeznim mostom sa pomanjim gradom Deutz; ima mnogo krasnih sgradah, veličanstvenu cèrkvu; ovdě stolica nadbiskupa, mnogobrojne tvornice (kolinska voda), važna tèrgovina i brodarstvo; rodno město slikara Rubensa — **Bonn**, **19** st., grad na Rajni, ima sveučilište.

c) **Koblenz**, **27** st., glavni grad pokrajine, jaka tvèrdjava, na iztoku Mozle u Rajnu; prěko Mozle druga jaka tvèrdjava **Ehrenbreitstein**. — **Kreuznach**, grad uz Nahu, ima vodu slanicu i solne kupelji. — **Andernach** na Rajni, **Ahrweiler** na Ahri, omanji gradovi. — **Neuwied** na Rajni. — **Wetzlar**, grad u Westerwaldu; někoč bijaše ovdě stolica němačko-tèrgovačkoga suda.

d) **Aachen**, **57** st., prěstolni grad Karla Velikoga, koji je ovdě i pokopan; odlikuje se starom věćnicom i dvoranom, u kojoj bijahu něko vrěme němački carevi krunjeni; grad ima velik broj tvornicah za sukneninu i razne ine tvorine; ovdě pa u **Burtscheidu**, glasovite toplice. — **Stolberg**, grad velika obèrta, u okolici mu znamenite rude. — **Malmedy**, **Montjoie**, gradovi, u kojih su vele znamenite tvornice sukna i kože.

e) **Trier**, **20** st., starinski grad, bijaše već prije Isukèrsta znamenit, leži kraj Mozle; ovdě stolica biskupska, lěpa stolna cèrkva; mnogo vinarstva i druge tèrgovine; brodarstvo. — **Saarlouis**, tvèrdjava na Saari; ovdě na blizu i u **Saarbrücku** vadi se mnogo kamenoga ugljevja.

8. Zemlje Hohenzollernske. Samostalne něgda kneževine Hohenzollern-Hechingen i Sigmaringen spojene su s Pruskom od god. 1850. Okružene su kraljevinom Würtemberžkom i Badenskom. — **Sigmaringen**, gradić na Dunavu. — **Hechingen**, mali grad, kraj njega na visoku bèrdu dvori pradědovah Hohenzollernske kuće.

Jadejsko zemljište sastoji se iz samo 1346 □jutarah prostora, koje je Pruska godine 1855. toga radi kupila, da si sagradi za svoje brodove pristanište u sěvernom moru.

Vojvodina Lauenburg pripala je god. 1865. Pruskoj. Zemlja ima posebnu upravu. Najznamenitija města Ratzeburg, pa Lauenburg i Mölle, mali gradovi.

§. 50. Kraljevina Nizozemska (Holandija).

Položaj, veličina. Kraljevina Nizozemska (i Holandija zvana) tiče se na iztoku Němačke, na jugu Belgije, na zapadu i sěveru sěvernoga mora.

Kraljevina Nizozemska sastoji se, računajuć ovamo takodjer i sva posědovanja izvan Europe, iz slědećih zemaljah:

1. U Europi: Kraljevina Nizozemska sa Luxemburgom i Limburgom	671	□milj.	sa	3.618,000 st.
2. U Aziji: Glavni gouvernement holandezke Indije, i to čestimice veliki sundajski otoci: Java, Sumatra, Borneo, Celebes, pa něki mali sundajski otoci, zatim otočje Molukah, Amboinah i Bandah, napokon zapadna obala Nove Guineje, ukupno	28,923	„	„	17.549,700 „
3. U Ameriki. Zapadno-indički otoci: St. Eustache, Saba i Curaçao, napokon u Guyani Surinam i još něke, ukupno .	2830	„	„	87,000 „
4. U Afriki. Naselbine na obali Gornje Guineje (Elmina, Asim, Accra)	500	„	„	110,000 „
Ukupno . .	32,924	□milj.	sa	21.364,700 st.

Povèršje. Kraljevina Holandija ravna je nizina; u njoj ima stranah nižih od mora, i takve nizke preděle štite od morske poplave visoki i dugi nasipi. Na sěvero-zapadu uvire u zemlju dubok zalěv, tako zvano zuidersko jezero sa dragom Y, u kojoj několiko malih otokah; a na sěvero-iztoku draga dolarska. Četvere rěke protiču zemlju: Rajna sa četiri svoja traka: Rajna, Waal, Ysel i Leck; zatim Maasa i Schelda sa više trakovah; napokon: Emsa, koja se izlěva u Dolar. — Mnogobrojni prěkopi spajaju

sve te rěčke trakove, i tako nalič zemlja više kakvomu otočju, nego li kopnu. Od mnogobrojnih ovih prěkopah najglavniji je veliki sěvero-nizozemski prěkop, plovak za velike ladje (9 milj. dug, 21′ dubok, 120′ širok) od Amsterdama pram Helderu.

Zrak je vlažan, uměreno vruć i zdrav. — Nizozemci spadaju na germansko pleme; oni su sa dvě trećine katolici, ostali pako protestanti.

K u l t u r a. Zemlja je gotovo sva bujne plodovitosti, a obradjena izvèrstno, svaka bo grana gospodarstva izgledno razvita. Ribarenje zamiće veliku korist; rudah neima. Samo se treset kopa, koji je ovdě jedino gorivo. — Obèrtnost je velika. U mnogobrojnih tvornicah izradjuje se množina platnenih, vunenih i pamučnih tkaninah; ima takodjer velikih tvornicah duhana, sladora, rakije, zemljane i porculanske robe. — Nizozemci su pèrvi věštaci u brušenju diamantah.

Velike i bogate naselbine, pa prikladni položaj pomorski učiniše nizozemsku pomorsku tèrgovinu vele znamenitom, tako da je sa svimi zemljami světa u savezu.

Němačke dèržave dobivaju něke vèrsti robe izključivo preko Nizozemske. Tèrgovačkih brodovah na jedra ima 2343, a parobrodah preko 100. U 16. i 17. věku bijaše tèrgovina nizozemska još obsežnija od današnje. — Pogledom na narodno bogatstvo malo se koja zemlja može uzporediti sa Nizozemskom.

Izvèrstne učione digoše duševni razvitak na visoki stepen današnji. Nizozemska imade već od starine mnogo znamenitih učenjakah, medju najglasovitije broje se: E r a s m u s iz Rotterdama, **H u g o G r o t i u s**, pravnici; **B ö r h a v e**, **V a n S w i e t e n**, lěčnici; **M u s c h e n b r o c k**, prirodoslovac; **L u k a s L e y d e n s k i**, **R e m b r a n d t**, slikari; **R u y t e r** i **T r o m p**, pomorski junaci.

Kraljevina se na ustavnu vlada. Vojvodina Limburg spada k němačkomu savezu (ima 40 □milj. povèršine). Posebno se upravlja velika vojvodina Luxemburg, kao dio němačkoga saveza.

U srednjem věku vladahu Nizozemskom, t. j. današnjom Holandijom i Belgijom, němačke vojvode i grofovi; kašnje spraviše burgundske vojvode, vazali francuzkih kraljevah, cělu zemlju pod svoju vlast. Poslě smèrti zadnjega burgundskoga vojvode, Karla Směloga, naslědi god. 1477. Nizozemsku zet mu Maximilian, vojvoda austrijski, a car němački. Isti Maximilian bijaše děd Karla V., cara němačkoga, a praděd Filipa II., kralja španjolskoga. Za vlade Filipa nastadoše u Nizozemskoj velike razmirice glede věre, uslěd

česa se stanovnici sěvernih pokrajinah, potomci prastarih West-Friesah i Batavljanah, od španjolske krune odcěpiše i 7 združenih slobodnih dèržavah podigoše, koje primiše naslov „holandezka republika“. Skoro zatim postade ta republika vèrlo silna na moru. Sada bi vojvoda oranski izabran, da on kao vladar upravlja zemljom pod naslovom naslědnoga naměstnika. — Južne pokrajine Brabantska i Flanderska ostadoše pod vladom španjolskom, a početkom prošloga stolětja podpadoše Austriji, i taj preděl bi prozvan: „Austrijska Nizozemska“. U ovih zemljah ostade i nadalje katolička věra vladajuća; u Holandiji pako predje veći dio naroda u protestante. Tako se razdvoji Nizozemska. Godine 1796. osvojiše obě ove zemlje Francuzi, a nakon skèršenoga samosilja Napoleona I. (g. 1814.) bě od obih dělovah nizozemskih uzkrišena „Kraljevina Nizozemska“, kojoj je postavljen za kralja Vilhelm Oranski. God. 1830. oddruži se opet južna stran od sěverne i proglasi se pomoćju Francuzke neodvisnom kraljevinom pod starinskim imenom Belgije, a na prěstolje joj stupi kraljević iz němačke kuće Sachsen-Koburžke.

Nizozemska razděljena je na 12 pokrajinah:

1. Sěverna Holandija. **Amsterdam, 263** st., drugi glavni grad kraljevine, ima akademiju znanostih i umětnostih; burzu, mnogo tvornicah, čuvene brusnice diamantah, više brodarnicah. — **Zaardam, 112** st., grad s velikom tèrgovinom osobito s dèrvi; ovdě brodarnica, u kojoj se je Petar Veliki godine 1698. brodarstvo učio. — **Haarlem, 30** st., grad, ima veliku stolnu cèrkvu, u kojoj čuvene orgulje; broji mnogo tvornicah. — **Hoorn, Alkmar**, tèrgovački gradovi. — Ostrov **Texel**, ovčarstvo.

2. Južna Holandija. **Haag** (s'Gräfen-Haag), **82** st., glavni i prěstolni grad, velelěpo sagradjen sa mnogimi palačami i tvornicami. — **Scheweningen**, omanji grad. — **Delft, 21** st., grad, arsenal i tvornice. — **Leyden, 37** st., grad, sveučilište. — **Rotterdam, 110** st., drugi tèrgovački glavni grad u zemlji. — **Schiedam, 15** st., grad. — **Dortrecht, 23** st., grad, brodarnica. — **Gouda**, ima razne tvornice.

3. Seelandija. **Middelburg, 16** st., tèrgovački grad na otoku Valcheren.

4. Sěverni Brabant. **Herzogenbusch, 23** st., tvèrdjava; tvornice lanenih i vunenih tkaninah. — **Tilburg, 15** st., grad sa tvornicami sukneniue. — **Breda, 15** st., i **Bergen op Zoom**, tvèrdjave.

5. Geldernska. **Arnheim, 25** st., tvèrdjava na Rajnu. — **Nimwegen, 22** st., grad i tvèrdjava; oba grada imadu velike tvornice,

6. Utrechtska. **Utrecht, 54** st., utvèrdjen grad s lukom, sveučilište. Utrecht bijaše glavnim gradom republike holandezke.

7. Frieslandija. **Leuwarden, 25** st., pa **Harlingen**, omanji grad; oba su važna s obèrta svoga.

8. Gornja Yselska. Grad i tvèrdjava **Zwolle, 20** st. — **Deventer, 17** st., grad, ima tvornice sagovah.

9. Gröningija. Grad i tvèrdjava **Gröningen, 36** st.; ovdě sveučilište, živahan obèrt i mnogo tèrgovine.

10. Drenthe. Najsiromašniji preděl Holandije. **Assen, Meppel** i **Coeverden**, gradovi, tèrguju tresetom.

11. Vojvodina Limburžka. **Maastricht, 28** st., spada medju najjače tvèrdjave; stroji izvèrstnu kožu i pravi staklo.

12. Velika vojvodina Luxemburg spada u němački savez, ali je pod upravom Nizozemske. Ovdě grad **Luxemburg**, ide u red najjačih tvèrdjavah u Europi.

§. 51. Kraljevina Belgija.

Položaj, veličina. Kraljevina Belgija tiče se na iztoku Němačke, na jugu Francuzke, na zapadu sěvernoga mora, a sěverno Nizozemske; ima povèršine 537 □milj. sa 4.700,000 stanovnikah.

Povèršje: Belgija je na sěveru i zapadu kao Holandija ravna nizina, te nasipim od poplave štitjena. Jugo-iztok prekrivaju ogranci ardenskih gorah. Dvě rěke protiču zemlju: Maasa i Schelda, obě iz Francuzke. Ima mnogo prěkopah, medju njimi najvažniji sěverni, koji Maasu sa Scheldom spaja.

Zrak je u primorskih stranah isti, koji u Holandiji, ali u južnih i iztočnih krajevih manje vlažan. Iz ardenskih gorah vadi se željezo, olovo i kameno ugljevje.

Kultura. Belgija spada medju najbogatije zemlje Europe. Gospodarstvo je u svakom pogledu izvèrstno. Ima u izobilju žita, voća, hmelja, duhana, lana, konoplje i broća. Govedarstvo je i konjarstvo znamenito; rudarstvo izdašno. Obèrtnost je velika: pravi se znamenita množina izvèrstna platna, sukna i inih tkaninah, finih čipakah (rif se tèrži po 20 do 40 for.), ima ogromnih tvornicah za stakleninu, željezninu i strojeve; pivarstvo je veliko, tako isto i pečenje rakije; znamenite su i sladorane. Tèrgovina je po kopnu i moru vèrlo živahna, jer ne samo da se mnogo domaćih tvorinah izvaža, već se mnogo i tudje robe odprema i prevaža. Belgijsko brodovlje nije mnogobrojno; roba se prevozi i na tudjih brodovih,

— Tèrguje se ponajviše sa Francuzkom, južnom Amerikom i Němačkom. — Učevni su zavodi izvèrstni.

Stanovnici su različite narodnosti: na sěveru Flami, na jugu Valoni; svi su rimo-katoličke věre. — Vladajući je jezik francuzki.

Najglasovitiji muževi bijahu: Conscience, pěsnik i prozaista; Rubens, Quintin-Messis, Teniers, slikari.

Bèlgija se na ustavnu vlada; razděljena je na 9 pokrajinah.

1. Pokrajina brabantska. Glavni i prěstolni grad kraljevine **Brüssel, 170** st., spada medju najlěpše gradove; ovdě kraljevski dvori, sveučilište; akademija znanostih i umětnostih; najvažniji je tvornički i tèrgovački grad; bruselske čipke. Južno od Brüssela leži bojno polje **Waterloo.** — **Löwen, 31** st., katoličko sveučilište; grad bijaše něgda mnogo znamenitiji.

2. Antverpska. **Antverpen, 109** st., velik grad tèrgovački na uštju Schelde; jaka tvèrdjava, ima ratnu i tèrgovačku luku, velike brodarnice; ovdě prekrasna stolna cèrkva, mnogobrojne palače, mnogo stručni znanstveni i umětnički zavodi, velik broj raznih tvornicah, brusilnice diamantah. — **Mecheln, 32** st., grad sa stolicom belgijskoga nadbiskupa. Grad je ovaj izgubio mnogo od prijašnje znamenitosti.

3 Zapadna Flanderska. **Brügge, 50** st., u srednjem věku, doklem je Hansa cvala, bijaše Brügge jedan od najvažnijih tèrgovačkih gradovah; sada ima velike brodarnice, razne tvornice. Od prevelike je znamenitosti tkanje fina platna i pravljenje čipakah. — **Ostende, 17** st., grad, važan s luke svoje pa s ribarenja i čuvena kupališta; pravi mnogo platna i čipakah. — **Ajpern**, utvèrdjen grad, jednoč vele važan.

4. Iztočna Flanderska. **Gent, 115** st., sagradjen na otocih Schelde, ovdě sveučilište; grad ima u veliko razviti obèrt i živahnu tèrgovinu s platnom i cvětjem; u srednjem věku bijaše Gent važniji i napučeniji, nego što je sada. — **St. Nicolas, 22** st., tvornički grad.

5. Hennegavska spada medju najbogatije pokrajine; zemlja joj je izvanredno plodovita; ima mnogobrojne rude, željeza i kamena ugljevja. — **Mons, 27** st., veoma utvèrdjen grad; ima obilate rude kam. ugljevja. — **Tournay, 31** st., utvèrdjen grad na Scheldi; u njem velik obèrt i živahna tèrgovina. — **Charleroi**, grad i tvèrdjava na Sambri; ima velike tvornice staklenine i željeznine, osobito pušakah.

6. Lüttich ima izvanredno radino pučanstvo. **Lüttich, 95** st., na Maasi, ima sveučilište; stoji u redu najznamenitijih tvorničkih gradovah europejskih; ovdašnje tvornice pušakah najveće su, što jih igdě ima; velike su i mnogobrojne tvornice za platno, pamuk, sukno, staklo

i razne strojeve. — **Verviers, 28** st., grad, ima čuvene tvornice za sukno i kašimir. — **Spaa**, znamenito kupalište.

7. Namurska, krasna pokrajina. **Namur, 26** st., jaka je tvèrdjava na Sambri i Maasi; grad pravi mnogo pušakah i množtvo drugih stvarih od raznih kovinah.

8. Limburžka. **Hasselt, 10** st., obèrtom svojim živahan grad. — **St. Tron**, grad, tèrguje u veliko sirom (limburžki sir).

9. Luxemburžka. **Arlon**, omanji grad, ima něšto obèrtnosti. **Bouillon**, gradić u sredini něgdašnje vojvodine Bouillonske (Gottfried bouillonski).

§. 52. Švajcarska.

Položaj i veličina. Švajcarska medjaši zapadno s Francuzkom, južno opet s Francuzkom pa s Italijom, iztočno i sěverno s Němačkom. Zemlja sastoji se iz 22 dèržavice, koje se zovu kantoni; ima povèršine 740 □milj. i 2.500,000 stanovnikah. Svi kantoni ujedno čine švajcarsku republiku; na čelu joj stoji za upravljanje obćih posalah věće sedmorice, tako zvano savezno věće, koje se nakon svake treće godine obnavlja. Savezni to věće stoluje u Bernu. U nutarnjih poslovih ima svaki kanton za se podpunu samoupravu, te je svaki za sebe samostalna dèržava.

Povèršje. Švajcarska je od svih europejskih zemaljah najvećma gorovita. Věkovit sněg i led prekriva povèršinu od 40 □milj. Sněžište nastupa ovdě visinom od 8200′. — Jugozapad Švajcarske prekrivaju peninske Alpe (Monte Rosa 14,384′, Matterhorn 13,795′); ovih se tiču lepontinske (Simplon 10,785′) sa gothardskim prigorjem (Splügen 10,500′); zatim rhätičke Alpe (Piz di Paly 12,295′), koje se dalje po Tirolskoj na razne planine i gorske kose granaju. Po sěvernoj polovini Švajcarske razvite su bernske Alpe sa vèrlo lěpimi preděli i visokimi vèrsi (Finsteraarhorn 13,180′, Schreckhorn 12,557′, Jungfrau 12,816 i dr.) Od Sv. Gotharda sěvernim směrom granaju se vierwaldstättske, glanerske i schwyzke; zatim sv. gallenske i appenzelske Alpe. — Najvažniji klanci: sv. bernhardski u peninskih, simplonski u lepontinskih, splügenski i sv. gothardski, furkajski i lukmanski u rätičkih Alpah. Svi su ovi klanci visoki 6—7000′. — Na zapadu Švajcarske pruža se sěveroiztočnim směrom jursko gorje (iz Francuzke).

U Švajcarskoj su izvori mnogih velikih rěkah, tako virje: Rajne i njezinih pokrajnicah, Tur i Ar (Reis i Limma); rajnski slap kod Schafhausena; zatim virje Rhône pa Tičina, napokon Jina,

Mnogobrojna su ovdě i jezera, tako na medji iztočnoj jezero bodensko, na jugu jezera talijanska pa genfsko jezero. U nutarnjih predělih neuenburžko, zürichsko, vierwaldstättsko, thunersko, brienzersko, bielersko jezero, i mnoga druga omanja.

Zrak je prema visini pojedinih krajevah stranom oštar, stranom blag; u južnih nizinah topao, po visočinah mèrzao nu čist i zdrav; ali posvuda vlada vele proměnljivo vrěme. U vlažnih nizinah ima mnogo kretinah. — Švajcarska ima malo rudah; gorovit ustroj zemlje slabo je prikladan gospodarstvu, zato su poljske plodine za domaću porabu nedostatne. — Stokom, osobito s govedi ima se velika pomnja; od prevelike je važnosti planinsko gospodarstvo. Napravi se uz godinu 125,000 centih sira, a porazměrno tomu masla. Vinstvo je dosta obsežno. U južnih stranah hrani se veliko množtvo svilenih bubah.

Stanovnici su različite narodnosti. U sěvernoj i srědnjoj Švajcarskoj živu Němci, u jugo-zapadnih predělih Francuzi ($^1/_4$ pučanstva), u jugo-iztočnih predělih Talijani; $^3/_5$ stanovnikah pripada rimo-katoličkoj, $^2/_5$ protestantskoj věri. Židovah ima u svih stranah Švajcarske 4000.

Pučka prosveta valjano je oskèrbljena. Učione početne, srednje i strukovne izvèrstno su uredjene.

U Švajcarskoj bijaše mnogo učenih ljudih, medju njimi najglasovitiji: Gessner, pěsnik; Lavater, fisionomik; Pestalozi, pädagog; Ivan Müller, pověstnik.

Za vrěme Rimljanah zvala se je Švajcarska Helvecijom, kašnje bě pridružena němačkomu carstvu, razděljena medju mnoge kneze i grofe, od kojih zaslužuju, da se ovdě spomenu habsburžki grofovi. Godine 1308. sklopiše kantoni Schwyz, Uri i Unterwalden medjusobni savez, koji bi prozvan švicarskim savezom; njemu se malo po malo pridružiše i drugi švajcarski prediěli. Godine 1499. odcěpi se Švajcarska sasma od němačkoga carstva.

Obèrtnost. Postojanostju i velikom marljivostju naroda podigao se je u zemlji obèrt, pa i narodno blagostanje do rědke visine; obèrtnine bo daju sada glavni dobitak zemlji, dočim je něgda Švajcarska, hraneć se malo ne o samom stočarstvu, vele oskudno živila. — Na glasu su švajcarske tvorine pamučne, platnene, suknene i svilene. U zapadnih kantonih ima množina tvornicah za ure, za raznu željezninu i za mnogovèrstne ocalne stvari. Čuvene su takodjer i švajcarske pletenine od slame. — Tèrgovina vèrlo je živahna i obsežna; idu joj u prilog dobre, velikim troškom iz-

vedene ceste, zatim mnogobrojna jezera, po kojih plove parobrodi. Uvažaju se sirovi predmeti, kano: pamuk, svila, vuna, lan, mastila, sol, žito, ulje itd. Izvaža se marva, sir i maslo, koža, vino, dèrvo, lučbenine, platnene i pamučne tkanine, čipke, koprene, vezene stvari, otkana svila i svilne vèrpce, ure, zlatni pa inokovni nakit, rukavice itd.

I. Sěverni kantoni:

1. Kanton Basel. Děli se na dva polukantona: a) Baselgradski, glavni grad **Basel** na Rajni, **30** st., ovdě stolna cèrkva, sveučilište, tvornice pamučne i svilene robe, velika tèrgovina; b) Basel, vanjski preděli, glavno město **Liestal**.

2. K. Aargau. **Aargau**, glavni grad, nedaleko dědovina prejasne habsburžke kuće.

3. K. Zürich. **Zürich**, **20** st., glavni grad na zürichskom jezeru; ima sveučilište, politekniku, družtva učenjačka, tvornice makinah. — **Wintertur**, tvornički i tèrgovački grad vele živahan.

4. K. Schafhausen. **Schafhausen**, prastari grad; nedaleko od grada slapovi Rajne.

5. K. Turgavski, ima vele plodovite preděle. **Frauenfeld**, malen grad; ovdě mnogo tvornicah.

II. Iztočni okrajni kantoni:

6. K. St. Gallen. **St. Gallen**, **22** st., sa vele živahnom obèrtnoštju, tvornice. — **Rorschach** na bodenskom jezeru. — **Pfäffers**, kupalište.

7. K Appenzel leži sav u gallenskom kantonu; děli se na dva polukontona: a) Appenzel-innerrhoden sa gl gradom **Appenzel**; Appenzel-ausserrhoden gl. grad **Trogen**, vele obèrtan grad.

8. K. Graubünden. Gl. grad **Kur** u rhätičkih Alpah.

III. Iztočni nutarnji kantoni:

9. K. Zug, najmanji. **Zug**; grad na zugerskom jezeru, u okolici bojno polje Moorgarten (1315).

10. K. Schwyz. **Schwyz**, omanji grad. — **Küssnacht**, oveće město na vierwaldstädterskom jezeru.

11. K. Glarus. **Glarus**, glavni grad u lěpoj dolini, koju okružuju visoke gore; pravi pamučne tkanine.

12. K. Unterwalden. Ovdě najlěpši preděli cěle Švajcarske. Děli se na dvoje: Iznad šume (Ob dem Wald), ovdě město **Sarnen**, i izpod šume (Unter dem Wald), glavno město **Stanz**, obkoljeno vèrtovim i voćnjacim.

13. K. Uri. **Altdorf**, gradić na početku ceste preko sv. Gotthards.

IV. Zapadni kantoni:

14. K. Genfski, napučen od Francuzah i Savojardah. **Genf, 40** st., glavni grad na genferskom jezeru; jedan od najvećih i najlěpših gradovah Švajcarske; ima sveučilište i mnoge druge učevne zavode; ovdě velik broj tvornicah, uz godinu pravi se do 60,000 urah.

15. K. Waadtski, napučen od Francuzah, s toga se i zove francuzka Švajcarska. **Lausanne, 20** st., gl. grad blizu genf. jezera, ima izvèrstne učione. Radi krasna položaja i lěpe okolice polaze grad mnogi inostranci. — **Vevay** na genf. jezeru, grad vele ugodna položaja; blizu grada město **Bex**, kupalište i solane. — **Yverdun**, tèrgovački grad, kupalište. — Selo **Val-Orbe** pravi svake godine 100,000 urah.

16. K. Neufchatel. **Neuenburg** na istoimenom jezeru; sela okolice napučena su samimi urari i zlatari. — **La Chaux de Fonds** i **Le Locle,** gradovi, naprave uz godinu 156,000 žepnih urah zlatnih i srebèrnih; tvornice pamuka *).

17. K. Solothurn. **Solothurn** na Ari, ovdě prekrasna cèrkva; stolica biskupa, oružana, tèrgovina.

V. Zapadni nutarnji kantoni:

18. K. Freiburg. **Freiburg, 10** st., ovdě krasna cèrkva, čuveni most.

19. K. Bern, najveći medju kantoni. **Bern, 30** st., glavni grad kantona, a stolica saveznoga věća, sveučilište, ima živahnu tèrgovinu, mnogo tvornicah. — **Biel** i **Thun**, mali gradovi. — **Interlaken**, selo, kamo dolazi mnogo inostranih; u lauterbrunskoj nizini čuveni Staubachski slapi, gdě se voda sa visine od 925′ ruši. U kantonu ovom najbolje švajcarsko govedarstvo i najobsežnije planinsko gospodarstvo.

20. K. Luzern, takodjer znamenit radi izvèrstne marve. **Luzern, 12** st., glavni grad na vierwaldstädtskom jezeru; nedaleko bojište **Sempach** (g. 1386.).

VI. Južni kantoni:

21. K. Tessinski, napučen od Talijanah (talijanska Švajcarska). **Locarno**, glavni grad, tèrguje vinom i žitom. — **Lugano,** grad na istoimenom jezeru. — **Belinzona**, grad divna položaja.

22. K. Walliski u dolini rhônskoj; stanovnici većinom gogovore francuzki. **Sitten** (Simplon), glavni grad. Na gori St. Bernhard glasoviti samostan Augustinacah, i utočište putnikah.

*) Kanton Neufchatel spadaše sve do nedavna na prusku kraljevinu.

§. 53. Carevina Francuzka.

Carevina Francuzka tiče se krajem sěvernim Belgije pa kanala la Manche, zapadnim atlantskoga mora, a iztočnim Italije, Švajcarske i Němačke. Otok Korsika u sredozemnom moru kao odděljen dio carevine. Francuzka ima ukupne povèršine 10,035 □milj. a stanovnikah 36.800,000. U inih stranah světa posěduje Francuzka slědeće krajeve:

1. U Afriki: Algeriju sa još někimi preděli kopna, pa něke otoke na iztočnoj i zapadnoj obali; svega skupa 7175 □milj. sa 3 do 4 mil. stan.

2. U Aziji: Pondichéry, Chandernagor i Maché 9 □milj. sa 200,000 stan.

3. U Ameriki: Někoje zapadno-indičke i novofoundlandske otoke, pa Guyanu 176 □milj. sa 288,000 stan.

4. U Australiji: Marquesaske i družtvene otoke, pa Novu Kaledoniju 55 □milj. sa 84,000 stan.

Dakle u Europi i izvan nje ukupno 17,450 □milj. i prekó 40 mil. stanovnikah.

Obale francuzke više su ravne nego dragaste, samo su uštja velikih rěkah (Seine, Loire, Gironde) tako široka, da su to oveliki zatoni. Sěverna je i zapadna čest Francuzke ponajviše ravna, gdě što prenizana onizkimi gorami; južne su te iztočne česti vèrlo gorovite, a stranom velike visočine, kano Savoja. — Peninske Alpe, pa visočina Montblanka, zatim morske, grajske i kotske Alpe; na sěvero-iztoku Jura. Tamo, gdě Mosela izvire, nastaju Vogesi, kojim sěverni ogranci do Ardennah sižu. — Francuzke gore sěverna směra: Ceveni, iz kojih se granaju gore Auvergne, Forez, Lyonais pa Côte d'Or; visočina Langres. U krajnom jugu Pyreneji (Pik de Neton, Mont Perdu). Otok Korsika je takodjer gorovita povèršja.

Rěke: Rajna na medji badenskoj, ovdě joj pokrajnice Mosla pa Masa, u koju Sambra pritiče; Schelda s pritočnicami Scarpa i Lysa; Seina (pokrajnice?); Loire (pokrajnice?), Garonne (pokrajnice?), Rhona (pokrajnice?).

Jezerah ima malo, ali mnogo tišinah, a u zapadu močvarah — Sve su francuzke rěke spojene mnogobrojnimi prěkopi, od kojih su najvažniji: južni prěkop Languedoc, koji spaja Garonnu sa sredozemnim morem (32 milj. dug); Rhône-Rajnski prěkop (43 milj. dug); po njem je spojeno sěverno s atlantskim morem. Od inih većih prěkopah spomena su vrědni: prěkop du Centre, pa prěkop bourgonjski.

Podnebje i prirodnine. Zrak je u sěvernoj Francuzkoj uměren, u srednjoj blag, na jugu topal, te prija južnim plodinam. Zemlja je dobro obradjena; žita ima u izobilju, sočiva dosta, lana mnogo i to izvèrstna. Veća strana Francuzke radja vinom, koje je u někih krajevih izvèrstno; sěver obiluje plemenitim voćem. — Domaća marva, izim magaradi i ovacah, niti je mnogobrojna niti izvèrstne trage, što osobito za konje reći valja. Govedarstvo je samo u někih stranah odlično. Hranjenje svilobubah daje zemlji veliku korist. Ribarenje je vèrlo važno. — Od rudah ima mnogo željeza i olova, manje mědi, mnogo kamena ugljevja i něšto slan-kamena. — Radi pomanjkanja dèrvah mnoge su rude zapuštene. — Morske soli napravi se izobilje.

Obèrtnost je u veliko razvita, te vèrlo usavèršena. Finim svojim ukusom prednjače Francuzi svim narodom. Pravi se najfinija pamučna i svilna roba, razne vèrpce, pa izvèrstne čipke. Ima množina velikih tvornicah za makine, za željeznu i ocalnu robu. — Razne stvari za ures i nakit nigdje se tako fino i izvèrstno neprave, kako u Francuzkoj, što dakako zemlji množinu novacah donosi. Tèrgovina je vele živahna i obsežna, te zauzimlje u Europi odmah za englezkom pèrvo město. Uvoz zastupa vrědnost od 991 milijunah; a izvoz 1149 mil. forintih. Uvaža se pamuk, svila, slador, vuna, ulje, dèrvo za gradjevine, kože itd.; izvažaju se razne uradjene stvari i umětnine. Željeznice, ukupno računajuć, pružaju se dužinom od 1260 milj., a brodovah imade 15.000.

Stanovnici su različite narodnosti. U sěvero-zapadu stanuje 1 $^1/_{10}$ mil. Keltah, u sěvero-iztoku něšto Němacah (1$^3/_4$ mil.); Valonah ima (1$^8/_{10}$ mil.) Talijanah (400.000); u Pyrenejih Baski. Ostali su Francuzi (32 mil.); 34 mil. rimo-katolikah, 2 mil. protestantah, 74.000 Židovah.

Sveučilišta su kano i druge visoke i srednje učione izvèrstne, imade ih množina, nu seoski puk neima dovoljno obuke. — Kako poznato, ljubi Francuz svoju domovinu neizměrno, i voljan je za dobro njezino sve učiniti. U někih znanostih i umětnostih prednjače Francuzi svim europejskim narodom, zato imadu velik broj glasovitih ljudih, medju kojimi najglasovitiji učenjaci: Corneille, Racine, Molière, Le Sage, Voltaire, Chateaubriand, nadbiskup Fénelon; lučbar Lavoisier, prirodoslovci Buffon, Cuvier, Daguerre; Auber, Halevy, glasbenici; Horace Vernet, Delaroche, slikari i m. d.

U starom věku zvala se je Francuzka Gallijom; napučena bijaše od Keltah (Gallah), koje je rimski prokonsul Julio Caesar

nadvladao i Rimu podvèrgao; nakon toga bi latinski jezik uveden. Poslě padnutja rimskoga carstva unidjoše u tu zemlju zapadni Gothi, a zatim Franki iz Němačke, koji ovdě veliku dèržavu utemeljiše. Poslě Karla Velikoga razpade se ta dèržava opet, a Galija, sadašnja Francuzka, postade 843. g. poslě Isukèrsta samostalnom dèržavom. Kad je porodice Karla Velikoga nestalo, postade kraljem Hugo Kapet i njegovi potomci; g. 1328. zauze prěstol ogranak od porodice Valois, a godine 1589. opet drugi ogranak i to bourbonski. Godine 1789. bukne silan prevrat u Francuzkoj, uslěd koga kraljevina republikom, zatim po Napoleonu Bonaparti carevinom postade. Carevina uzdèrža se do god. 1814., koje godine jedan od Bourbonah opet prěstol zauze; za njim bude god. 1830. kraljem Ljudevit Filip iz obitelji orleanske. Obě kuće učiniše Francuzku opet kraljevinom, ali za kratko vrěme; 1848. bo postade Francuzka na novo republikom, zatim god. 1852. po Napoleonu III., netjaku Napoleona I., opet carevinom.

Francuzka se na ustavnu vlada.

Po političkom razděljenju děli se Francuzka na 89 okružjah (departementah), koji su nazvani po rěkah i gorah. Po starom razděljenju ima 36 pokrajinah, a to se je razděljenje još u narodu uzdèržalo. Po ovoj dakle razdělbi slěde i ovdě pokrajine:

1. Isle de France. **Pariz, 1.696** st., glavni grad Francuzke, prěstolnica; veličanstveni taj grad na Seini odlikuje se krasnimi sgradami (cèrkva Notredame, Pantheon, Madeleine, palače: Tuilerijska, Louvreska, royalska, bourbonska, luksenburžka, invalidska i m. d.); ovdě nadbiskupija, sveučilište i mnoge druge visoke i strukovne škole; velik broj dobrotvornih zavodah; velelěpi spomenici rese lěpe i prostrane tèrgove, kojih ima 90, burza, kazališta, šetališta; mnogobrojne i raznostručne tvornice, koje uz godinu raznih tvorinah za 1500 mil. franakah urade. Nedaleko od Pariza grad **St. Denis**, gdě su grobnice francuzkih kraljevah. — **Versailles, 40** st., s lěpimi dvorovi i znamenitimi tvornicami; u okolici krasni dvorci **St. Cloud, St. Germain.** — **Sevres**, grad glasovit radi izvèrstnih porculanskih tvorinah. — **Fontainebleau**, grad iz pověstnice poznat. — **Beauvais**, grad, tvornica suknene robe i čuvenih sagovah. — **Compiègne**, grad na Oisi, ovdě bě děvica orleanska uhvatjena. (God. 1430.) — **Soissons**, pověstno poznat grad (stolovali su Merovingi).

2. Pikardija. **Amiens, 59** st., lěp grad i tvèrdjava na Saoni, mnogo tvornicah različite robe, osobito svile. — **Abbeville, 20** stan., utvèrdjen grad, tvornice.

3. Artoiska. **Arras, 26** st., utvèrdjen grad na Scarpi; znamenite tvornice, tèrgovina je vele obsežna. **St. Omer, 22** st., tvèrdjava, tvornice, ribarija. — **Calais**, utvèrdjen grad na kanalu, ima dobru luku, znatnu tèrgovinu; prevoz u Englezku. — **Boulogne**, tvèrdjava, **35** st., morske kupelji, ribarija, tèrgovina.

4. Flanderska. **Lille**, vèrlo jaka tvèrdjava, **80** st., svojim obèrtom i mnogobrojnimi tvorinami spada medju najznamenitije gradove u Francuzkoj. — **Douay**, grad i tvèrdjava, **23** st., velik arsenal. — **Cambray**, grad i tvèrdjava, **21** st., tvornice fine lanenine. — **Valenciennes, 24** st., pravi batist i čipke izvèrstne finoće. — **Dünkerque, 30** st., grad vèrlo lěp a utvèrdjen, ima tèrgovačku luku, velike ribarije, tèrgovina.

5. Champagne. **Sedan**, utvèrdjen grad na Maasi, proizvadjanje sukna. — **Chalons** sur Marne, obèrtan tèrgovački grad na Marni, bitka s Hunni. — **Rheims, 52** st., grad obkoljen vinogradi; krunisanje francuzkih kraljevah u prekrasnoj cèrkvi gotičkoga sloga (glagoljsko evangjelje), tvornica sukna, skladište vina. **Epernay**, grad znamenit vinarstvom. — **Troyes, 33** st., grad stolica biskupa, tvornice pamuka.

6. Lotrinžka, lěpa i vele plodovita zemlja. — **Verdun**, vèrlo obèrtan grad, tvèrdjava na Maasi. Nedaleko od grada Verduna rodno město děvice Ivane d' Arc.) — **Nancy, 48** st., grad na Meurthi, stolica biskupa, raznovèrstne tvornice. — **Luneville**, grad u plodovitoj ravnini, pravi rukavice, (ugovoren mir 1801.) — **Metz, 65** st., grad na Moseli, spada medju najjače tvèrdjave, ima krasnu cèrkvu, oružanu, veliku obèrtnost i znamenite sajmove.

7. Elsaska, medju Rajnom i Vogesi. — **Strassburg, 82** st., grad, jaka tvèrdjava nedaleko od Rajne, ovdě krasna stolna cèrkva s najvišim zvonikom u Europi (436'), sveučilište, znamenite tvornice i tèrgovina. — **Kolmar, 21** st., grad, ima velike tvornice suknene, lanene i pamučne robe. — **Mühlhausen, 46** st., grad na Illi; središte obèrta, tvornice makinah. — **Bischveiler, Befort, Hagenau**, obèrtnički gradovi.

8. Burgund. (Franche-Comtè) na Saoni. — **Vesoul**, grad na Saoni, tvornice željeznih stvarih. — **Besançon, 46** st., grad i tvèrdjava, odlikuje se obsežnim obèrtom; tvornice urah i platna. — **Lons le Saulnier**, grad na Saoni; priugotavlja se mnogo soli, salitra, urah i željezne robe.

9. Bourgogne. **Dijon, 33** st., utvèrdjen grad, znamenito vinstvo, palače bivših vojvodah. — **Auxerre**, grad, vinstvo. — Gradovi **Macon**,

Chalons, u plodovitih vinskih prědělih; znamenita skladišta robe za tèrgovinu na sredozemnom moru.

10. Lyonnais i Auvergne, protiču ih rěke Rhone i Loire. — **Lyon, 300** st., za Parizom najvažniji grad, odlikuje se svojim obèrtom, tèrgovinom, bogatstvom i raznimi zavodi, mnogobrojnimi veličanstvenimi sgradami. Lyonske svilne tvorine ide pèrvenstvo nad svimi inimi — **St. Etienne, 94** st., grad, glasovite tvornice svilenih vèrpcah, oružja i mnogih drugih tvorinah.

11. Dauphinè, medju Rhonom i Alpami. **Grenoble, 33** stan., grad i tvèrdjava na Iseri, velike tvornice rukavicah i likerah. — **Vienne, 20** st., na Rhoni. — **Valence, Montélinard**, gradovi s velikimi tvornicami.

12. Provence na sredozemnom primorju i primorskih Alpah. **Toulon, 85** st., grad s vele utvèrdjenom lukom ratnom, těra znamenitu pomorsku tèrgovinu. Nedaleko **Hyerces**, s vèrlo lěpom oko icom. — **Marseille, 261** st., pèrvi tèrgovački grad francuzki na moru, obèrtnost, ribarija od velikoga obsega. Ovdašnji je vodovod vele umětno izveden. — **Aix, 26** st., grad, tèrguje na veliko s uljem pa inimi prirodinami. Ovdě glasovito kupalište. — **Arles, 25** st., grad, izvadja mnogo svilene robe, a těra tèrgovinu ponajviše prirodninami.

13. Avignon i Venaissin. **Avignon, 37** st., grad na Rhoni; u srednjem věku stolovahu u njem sv. otci rimske pape. Znameniti su dvori papinski na stèrmoj hridi sazidani. Okolica ima obilje raznih plodinah.

14., 15., 16. Languedoc, Foix, Roussillon. — **Nimes, 58** st., utvèrdjen grad, blizu Rhone, ima velike tvornice pamučne, svilne i mnoge druge robe. — **Beaucaire**, grad, ima velike sajmove, gdě se tèrži vino, svila, ulje, mirodije i druga roba. — **Alais**, grad, vèrlo je obèrtan, izvadja svilu, pa svilne vèrpce; kameno ugljevje. — **Montpellier, 52** st., grad od prastarih vremenah; ovdě glasovita medicinska faculteta; u obèrtu i tèrgovini vlada velika živahnost. — **Cette**, grad uz dobru luku, radi vinarstva i kupališta vele znamenit. — **Beziers**, grad, lěpa položaja na južnom prěkopu; ima vele plodnu okolicu; u njem tvornice za svilenine. — **Carcassone, 20** st., grad na Andi, ima veliku obèrtnost; ovdašnja suknenina glasovita. — **Toulouse, 114** st., lěp pravilno izveden grad, ima mnogobrojne tvornice za razne proizvode, osobito vunene i kožne robe. — **Bagnéres**, glasovito kupalište u Pirenejih. — **Perpignan, 23** st., grad i tvèrdjava, tèrži vinom, svilom, uljem i voćem.

17., 18. Navara (Bearn), Guienne (Gascogne). **Bordeaux**, grad uz izvèrstnu luku na Garonni, **163** st., ima mnogobrojne tvornice,

u kojih se pravi mnogo staklenine i sladora; velika tèrgovina sa zapadnom Indijom; izvoz vina, ribarija. — **Pau**, **20** st., krasno smèštjen grad; pravi sagove, platno. — **Bayonne**, **26** st., utvèrdjen grad na Adouri, u sredini Baskoga naroda; u ovom je gradu izumljena bajoneta (1697), tĕra vele živahnu tèrgovinu sa Španjolskom.

19., 20., 21. P. Limousin, Auvergne, Marche. **Limoges**, **52** st., grad, pravi rukotvorine željeza, stakla, porculana; u okolici bave se ljudi mnogo konjarstvom. — **Clermont-Ferrand**, **38** st., grad na Puy de Dome, ima krasnu okolicu, lĕpu stolnu cèrkvu, koja je kano i sve druge sgrade i taraci od same lave sagradjena; grad je vèrlo obèrtan i tèrguje mnogo; učevni zavodi na glasu. — **Riom**, **Tulle**, **Aurillac**, **Thiers**, gradovi sa znatnim obèrtom.

22., 23., 24. P. Bourbonnais, Nivernais, Berry. **Moulins**, grad na Allieri, **18** st., ima tvornice za željezne i ocalne stvari. — **Vichy**, gradić, u njem čuvene kupelji. — **Nevers**, **18** st., grad na Loiri i Nievri; glasovite tvornice porculanske i staklene robe. — **Bourges**, **26** st., grad, u njem osobito lĕpa stolna cèrkva. — **Chateauroux**, obèrtnički grad.

25., 26., 27. P. Orleannais, Aunis sa St. Onge, Angoumais. **Orleans**, **51** st., lĕp grad na Loiri, stolna cèrkva; tvornice sladora pa raznih tkaninah; spomenik Jeanne d' Arc. — **Chartres**, **19** st., grad na Euri, znamenita i lĕpa stolna cèrkva. — **Blois**, **18** st., u povĕstnici francuzkoj glasoviti dvori, sada razvaljeni. — **La Rochelle**, utvèrdjen grad uz luku; kupelji na glasu. — **Rochefort**, **29** st., utvèrdjen grad uz ratnu luku na uštju Charente. — **Angoulème**, **23** st., grad na Charenti, tvornice (Cognac), pomorska učiona.

28., 29., 30., 31. P. Pouton, Touraine, Anjou, Maine. **Poitiers**, **31** st., u povĕstnici dobro poznat grad u vèrlo lĕpoj okolici. — **Niort**, **20** st., obèrtnički grad. — **Tours**, **38** st., od starine povĕstnički grad na Loiri u vèrlo lĕpom i plodovitom predĕlu (bašća Francuzke zvan), tvornice. — **Angers**, **51** st., grad na Mayenni s velikim obèrtom. — **Le Mans**, **35** st., grad na Sarthi, ima obsežnu tèrgovinu.

32. P. Normandie. **Rouen**, **103** st., starinski i jedan od najvažnijih gradovah Francuzke na Seini; ima velelĕpe sgrade, spomenik dĕvice Orleanske, koja ovdĕ bje spaljena; ima mnogobrojne tvornice i znamenitu tèrgovinu. — **Dieppe**, **19** st., grad uz utvèrdjenu luku, morska kupališta. — **Havre** (de Grace), **64** st., utvèrdjen grad na uštju Seine, spada medju najvažnije gradove Francuzke; ima mnogo tvornicah. — **Caen**, **41** st., grad, ima znamenite učevne zavode, ži-

vahnu tèrgovinu. — **Cherbourg**, **38** st., grad sa vele utvèrdjenom ratnom lukom, ogromne brodarnice.

33. Bretagne. **Nantes**, **108** st., utvèrdjen grad vele lěpa položaja na Loiri, velike tvornice za brodarske pripreme; kao primorski, tèrgovački i obèrtnički grad od velike znamenitosti (Edikt od god. 1598). — **Rennes**, **46** st., grad na Villaini; ima mnogo obèrta i tèrgovine. — Na otoku jednom utvèrdjen grad uz luku **St. Malo**, **11** st., tera ribarenje u veliko. — **L' Orient**, **28** st., grad i tvèrdjava uz ratnu luku. — **Brest**, **55** st., grad, ovdě vele važna ratna luka.

34. Savoija. **Chambery**, **18** st., grad, kupalište. — **Annecy**, tvornički grad. — **Thonon**, grad na genferskom jezeru. Na podnožju Montblanka romantička dolina **Chamouny**.

35. Grofovija Nizza. **Nizza**, **44** st., grad uz luku, ovdě radi vele ugodna zraka mnogo inostranih.

36. Otok Korsika. **Ajaccio**, **12** st., glavni grad, rodno město Napoleona I. — **Calvi**, **Bastia**, tèrgovački gradovi.

C. Sěver europejski.

§. 54. I. Danska i Skandinavija.

Tri kraljevine: Danska, pa Švedska i Norvegija. — Stanovnici, izuzam Lapljane, srodni su po jeziku Němcem; danski se jezik opet razlikuje od švedskoga i norvežkoga.

Ovi sěverni narodi ostadoše dugo u poganstvu i bijahu pod imenom pogani Normanski za susědne dèržave vele pakostni, da i pogibeljni; oni bo robeć i plěneć neprestano navaljivahu u južne krajeve. Tek oko god. 1000 po I. n. primiše kèrstjanstvo. — Poslě dugotrajnoga medjusobnoga ratovanja složiše se god. 1397. pod Margaretom, kraljicom danskom, u jednu jedinu dèržavu po imenu „Kalmarski savez.“ Nu Švedi podnašahu samo uz veliku nevolju dansko gospodstvo, pa zato se, predvodjeni po Gustavu Vazi, godine 1521. oddružiše iz saveza, i podigoše samostalnu kraljevinu Švedsku. Norvegija i Islandija ostadoše s Danskom sdružene. — Uz zadnja dva stolětja učinila je Švedska nutarnjim svojim razvitkom golem napredak, a za Gustava Adolfa i Karla XII., kraljevah svojih, odlikovala se je dèržava ova osobito svojom vojnom slavom. U ovom stolětju izgubi Švedska Finlandiju, nu zadobi Norvegiju, koju im Danci ustupiti moradoše. Isto tako izgubi Danska godine 1864. tri najznamenitije svoje pokrajine: Šlezvig i Holštein, pa Lauenburg.

Kraljevina Danska.

Položaj, veličina i čest i: Kraljevina Danska pruža se na iztoku i sěveru do iztočnog, na zapadu do sěvernoga mora, na jugu do vojvodinah Šlezvig-Holstein.

Danska kraljevina sastoji se iz:

a) Poluotoka Jüttlandije . . .	416	□milj.	sa	704,000 st.
b) Otoka Seeland	134	„	„	575,000 „
c) „ Fünnen i Langeland .	61	„	„	206,000 „
d) „ Bornholm	11	„	„	30,000 „
e) „ Laaland i Falster . .	30	„	„	87,000 „
Ukupno	697	□milj.	sa	1.602,000 st.
Zatim				
f) iz otočja Faröerskoga . . .	24	□milj.	sa	9,000 st.
g) iz otoka Islandije	1867	„	„	65,000 „
Ukupno	1891	□milj.	sa	74,000 st.

Ima dakle u Europi svega skupa 2586 □milj. sa 1.676,000 st. Naselbinah posěduje Danska u Grönlandiji 186 □milj. sa 9900 st. pa u zapadnoj Indiji 6 □milj. sa 37,000 st. Ukupno 192 □milj. sa 46,900 st.

Povèršje. Danska je okružena od sěvernoga i iztočnoga mora, gola je ravnica sa neznatnimi brežuljci. Otočje Färöersko gorovitoga je povèršja, a još više otok Islandija, na kom ima vulkanah (Hekla 5.200').

Sěverni dio Islandije zasěca u zalěv Skagerak; danski otoci leže u zalěvu kattegatskom, koji je po morskom těsnu Sunda, zatim po velikom Beltu sa sěvernim morem u savezu.

Zemlja buduć ne malo sva morem okružena, ima oceansko podnebje; zrak je uměren i jednolik, pa i vlažan. Prirodnine iste su koje u Němačkoj, samo neraste vino. Slabo su plodni otoci Faröerski pa Islandija.

Ratarstvo uspěva najbolje na otocih iztočnoga mora, gdě se velikom pridnostju zob i raž sije i goveda velikom pomnjom brane. Malo se sije žita na Faröerskih otocih, a još manje na Islandiji; ovdě donosi ribarenje i lov velik dobitak. Obèrtnost je vèrlo razvita i važna, ali samo u pojedinih strukah, naime u proizvadjanju vunenih i platnenih tkaninah, pa priredjivanju kože; velika radinost vlada u brodarnicah i tvornicah. Rudah neima izim něšto na Islandiji. — Tèrgovina je vèrlo živahna i obsežna. Primorci su izkusni, te vèrlo věšti mornari.

Danska se na ustavnu vlada. Duševni razvitak dospio je do visoka stupnja. Glasoviti Danci: Tyho de Brache, astronom; Thorwaldsen, kipar; Schouw prirodoslovac; Oehlenschläger i Andersen, pěsnici; bratja Örstedti, jedan kao pravnik, a drugi kao naravoslovac. — Danci su věrom protestanti.

a) Otok Seelandija, ovdě glavni utvèrdjeni grad, te prěstolnica **Kopenhagen, 155** st., ima mnogobrojne znanstvene zavode, medju kojimi sveučilište, akademija, knjižnica; grad rese velelěpe palače i cèrkve. Kopenhagen je pèrvi tvornički i tèrgovački grad Danske. — **Hölsinger, 10** st., utvèrdjen grad uz luku na Sundu. — Grad **Roeskilde** bio je jednoč prěstolnicom, koja je imala veliko pučanstvo.

b) Otok Fünnen, 54 □milj. Ovdě grad **Odensee, 13** st., danski najstariji grad, kraljevski dvorac, leži u plodovitom predělu. — **Ryborg**, utvèrdjen grad uz luku.

c) Otoci: Möen (4 □milj.), Langeland (5 □milj.), Laaland (21½ □milj.) i Falster (8½ □milj.) vèrlo su plodoviti; otok Bornholm (10⅔ □milj.) samo polovinom plodovit, a vèrlo obèrtan.

d) Poluotok Jüttland. **Aalborg, 10** st., grad uz luku na zalěvu Lymfiord; tvornice sladora i rukavicah. — **Viborg**, najstariji grad Jüttlandije. — **Randers, Aarhuus**, gradovi uz luku. — **Fridericia**, tvèrdjava na sěvernom kraju maloga Belta.

2. Faröersko ostèrvje sastoji se iz 22 manja otoka, od kojih je 17 napučenih; stanovnici dèrže ovce i bave se ribarenjem te lovom.

3. Otok Islandija imade posebni ustav. — Žito nedospěva, već samo sočivo i krumpir; dèrveće je jedino breza i brek; ovca su i sob domaće životinje. Glavni grad **Reykjavik**. — Vulkani i vruća vrela, medju ovimi vodomet Geisser.

Vojvodine Šlesvig, Holstein i Lauenburg ustupi Danska Němačkoj godine 1864.

§. 55. II. Švedska i Norvegija.

Obě dvě kraljevine, obično Skandinavija zvane, zauzimlju cěli poluotok skandinavski. Svaka ima svoj posebni ustav i zakone, nu obě stoje pod žezlom kralja jednoga.

Kraljevina Švedska imade . . .	8025 □milj.	sa	4.070,000 st.
Kraljevina Norvegija imade . .	5800 „	„	1.600,000 „
Ukupno	13.825 □milj.	sa	5.670,000 st.

Švedska poseduje u zapadnoj Indiji malu naselbinu Barthelemy ($^7/_{10}$ □milj. sa 5000 st.).

Pověršje. Obale poluotoka pune su uvorah, zalěvah i dragah (Fjord). Iz razrovanih obalah pružaju se u more nebrojeni oštèrljasti grebeni, s kojih brodarenje vele opasnim.

Skandinavija je vèrlo gorovita zemlja. Kèršovito gorje povlači se sredinom cěloga poluotoka od sěvera pram jugo-zapadu. Na krajnom sěveru èrt sěverni, i èrt Kin. U Lapplandiji zovu se te gore lapplandske planine; dalje južno Kiöli: od Öresundskoga jezera do 63° sěverne širine Dovrefjeld (Snöhätta 7054'), nadalje južni Fjelds (Skagastöls Tind 7524'). U tom gorskom věncu imade mnogo ledenjakah, sněžnih vèrhunacah, ali i lěpih preděla h. Mnogobrojne rěke slěvaju se sa ovih gorah u nizinu, tako:

a) u Švedskoj Göta-Elf, Motala-Elf, Dal-Elf, Ljusna-Elf, Umea-Elf, Pitea-Elf, Tornea-Elf;

b) u Norvegiji Klara-Elf, Glomen-, Louven- i Tana-Elf.

Jezerah ima velik broj, medju njimi najveća: u Švedskoj. Mälarsko jezero (25 □milj.). Venernsko jezero (108 □milj.). Vettersko jezero (37 □milj.).

Ima i prěkopah, ali samo u Švedskoj, najvažniji götajski.

Zrak i prirodnine. Cěli poluotok stoji pod sěvernim podnebjem, zrak je dakle oštar ali vèrlo zdrav: vegetacija pada prama sěveru tako, da već na sěvernom èrtu ništa neraste. Dalje preko 64° sěverne širine sob je još jedina domaća životinja.

Ratarstvo. Akoprem se u Norvegiji zemlja velikom pomnjom teži, ipak se nedobiva za domaću potrebu dosta žita. Švedska pako obiluje žitom, te ga ima i za prodaju. Voća raste malo, dèrvah za gorivo i gradju u izobilju; goveda, ovce i konji hrane se osobitom pomnjom. Ribarenje donosi veliku korist. Lovine raznovèrstne ima mnogo. Rudarstvo je vèrlo važno. Švedsko željezo stoji u redu najboljih na světu; dobiva ga se uz godinu do 6 mil. cent. a mědi 12,000 cent. U jednoj i drugoj zemlji imade srebra, olova, něšto slankamena i još někih rudah. Sěvernjakom Lapljanom jedino je blago i bogatstvo sob. Švedska obèrtnost vèrlo je živahna: uradi se mnogo željeznih i ocalnih stvarih, vunenih tkaninah, zatim staklenoga i zemljanoga posudja, hartije, kože i kèrzna; u Norvegiji ima mnogo pilah, staklanah; obě zemlje grade mnogo brodovah i peku u veliko rakiju.

Tèrgovina je radi primorskoga položaja vele obsežna, da vèrlo važna. Ima 3020 tèrgovačkih prostih i 147 parnih brodovah.

Izvože se: kovine, osobito željezo, pa dèrva, sušene i soljene ribe, ribja mast. Uvozi se: slador, duhan, lan, konoplja, svila, pamuk i vino. Stanovnici se odlikuju osobitom věštinom u mornarstvu. Učione su dobro ustrojene. — Kao znanstveni ljudi dojdoše slědeći Švedi do velika glasa: Linné, biljoslovac; Berzelius, lučbar; Tegner, pěsnik; Gejer, povéstničar i dr.

Švedska i Norvežka ustavne su zemlje; svaka ima svoj posebni ustav. — Po nutèrnjoj upravi razděljena je pèrva na 25 naměstničtvah, a potonja na 17 srezovah.

A. Švedska.

Sastoji se iz tri pokrajine:

1. Svealand, sastoji se iz predělah ratarstvu vèrlo povoljnih, pak iz drugih, koji obilnju raznimi rudami, napokon iz gorskih krajevah, koji su pokriveni gustimi šumami. **Stockholm, 100** st., prěstolnica kraj jezera Mälar, a sagradjen na otocih i poluotocih, koji su medju sobom sa 13 mostovah spojeni; ima krasne sgrade, akademiju znanostih. Stockholm je u Švedskoj pèrvi tvornički grad, i odlikuje se mnogostručnimi tvornicami, mnogobrojnimi lěvnicami, brodarnicami itd. Tèrgovina je vèrlo razvita, te velika. — **Upsala, 9** st., starinski grad; ovdě stolica nadbiskupa, prekrasna cèrkva gotičkoga sloga, sveučilište, botanički vèrt. — **Dannemora**, město, okruženo mnogobrojnimi željeznimi rudami. — **Falun**, grad velike važnosti radi mědnih svojih rudah.

2. Gothaland, najplodnija pokrajina Švedske; ovdě **Götheborg, 32** st., grad po tèrgovini svojoj pa obèrtnosti vele važan; izvaža željezo i daske. — **Norrköping, 20** st., nuz Stockholm najvažniji tvornički grad; sladorane, suknenine itd. — **Kalmar**, grad uz luku, ima mnogo obèrtah i tèrgovine (u pověstnici poznat po ugovoru učinjenom 1397). — **Karlskrona, 15** st., grad sagradjen na malih otocih, ima utvèrdjenu luku, iz koje živahna tèrgovina teče. — **Christianstadt**, tvèrdjava, ima dobru ratnu luku s brodarnicami. — **Lund**, u gradu ovom sveučilište, krasna cèrkva, tvornice. — **Malmö, 19** st.; **Landskrona**, **Helsingborg**, utvèrdjeni gradovi uz luke. — **Karlsborg**, osobito utvèrdjen grad na wetterskom jezeru. — Otoci: Oeland, plodovit i dobro obradjen (31,000 st.). — Gottland (sa 50,000 st.) sa tèrgovačkim gradom **Wisby**.

3. Norrland. **Gefle** tèrgovački grad uz luku, ima mnogo obèrta. Tèrgovinom i obèrtom još su něki omanji primorski gradovi važni.

B. Norvežka.

I u Norvežkoj ima mnogo plodovitih predělah, i vèrlo prostranih a bujnih pašištah. Sěverni su krajevi slabo plodni, s toga malo

napučeni. — U sěvernih stranah nezalazi sunce od 21. svibnja do 21. sèrpnja, a neizlazi od polovice studenoga do konca sěčnja.

Christiania, **40** st., glavni grad kraljevine, krasna položaja na velikom zalěvu, sělo podkralja, sveučilište; ima vele obsežnu tèrgovinu. Nedaleko od grada obilate rude železne. — **Frederikshall** i **Drammen**, tèrgovački gradovi, izvoz dèrvah i dasakah. — **Kongsberg**, rudarski grad, ovdě rudarska učiona; mnogo srebra i željeza, tvornice pušakah i suknenine. — **Christiansand**, **10** st., utvèrdjen grad uz luku na Kattegatu. — **Arendal**, grad uz luku. Nedaleko čuvene rude železne. — **Bergen**, **26** st., najvažniji grad Norvegije uz luku, tvèrdjava, ribarija, brodarnice, tvornice, tèrgovina. — **Trondhjelm**, **16** st., grad, u kom bijahu krunjeni kraljevi Norvegije; ima krasnu stolnu cèrkvu. — **Röraas**, ovdě vele obilne rude mědne. Kraj obalah mnogo napučenih manjih otokah (otočje Lofotah). Stanovnici hrane se ribarenjem i lovom kitovah. — Najvažniji grad znamenitom lukom **Hammerfest** na otoku.

§. 56. III. Kraljevina Englezka, Škotska i Irska.

Sjedinjena kraljevina Velika Britanija i Irska sastoji se iz slědećih dělovah:

Englezka sa Valesom . . .	2749	□milj.	sa	20.205,000 st.
Škotska	1447	„	„	3.061,200 „
Irska	1533	„	„	5.764,500 „
Ostala europejska posědovanja	12	„	„	158,800 „
Ukupno	5741	□milj.	sa	29.189,500 st.

K tomu još vojnikah i mornarah izvan zemlje 276,000 st.

Izvaneuropejske zemlje:

1. U Aziji: a) neposredne . . .	40,000	□milj.	sa	130.000,000 st.
b) posredne . . .	30,000	„	„	50.000,000 „
c) Ceylon, Labuan itd.	1350	„	„	2.000,000 „
2. U Afriki	6500	„	„	1.000,000 „
3. U Ameriki	65,000	„	„	4 300,000 „
4. U Australiji	40,000	„	„	1.000,000 „
Ukupno	188,591	□milj.	sa	217.765,500 st.

Europejska Englezka.

Ima vèrlo razgloblјene obale, tu bo su mnogobrojni zalěvi, drage, zaklisci i èrtovi. Veliku Britaniju děli od Irske more. (Koje?)

Iztočni su preděli Englezke ponajviše ravni, zapadni pako prevedeni ovisokimi gorami. (Koje su te gore?) — Rěke: u sěverno more iztiče Themse, Ouse, Humbre, Tyne, Tweed; u bristol-

ski kanal Severn; u irsko more: Tees, Mersey, Wye, Exe. — Izvèrstni prěkopi čine, da su sve rěke plovke. Najvažniji su prěkopi: Liverpool-Leedski (28 milj.), oxfordski (25 milj.) i bridge waterski.

Škotska je zemlja vèrlo gorovita; u njoj su samo iztočni okrajci ravni. (Koje su ovdě gore?) Rěke: u sěverno more iztiču: Forth, Dee, Tay, Spey; u atlantičko more: Clyd. — Ima mnogobrojnih jezerah i prěkopah, od kojih je kaledonski za velike brodove plovak.

Irska je valovita nizina, samo po sěvero-zapadu i jugu něšto gorovitih predělah. Ima mnogo jezerah i močvarah. Znamenit je kraljevski prěkop (19 milj.), koji spaja rěku Shanonu s irskim morem. Otoci su uz primorje englezko te irsko malo ne svi gorovitì.

Zrak i prirodnine. Akoprem Englezka daleko siže u sěver, ipak joj je zrak uza svu veliku vlagu — uměren, jednolik i zdrav. — Po svuda raste raznovèrstno žito vèrlo bujno, ali ga preko domaće potrebe samo u Irskoj uzraste; lan i konoplja uspěva izvèrstno u južnoj Škotskoj, ali još bolje lan u Irskoj. Po svuda se sadi, i to u veliko: krun, hmelj, pa ino povèrtje. — Malo ne polovina od sve plodne zemlje rabi se na izvadjanje kèrme. Voća se negoji mnogo. Šumah ima malo gdě. — Nigdě se nehrani tolikom pomnjom i brižljivostju razna stoka, kolikom u Englezkoj. Englezki konji u svakom su obziru izvèrstni, a takva su i goveda. Ovacah i svinjah i to od najbolje trage ima vèrlo mnogo. — Veliku korist zamiće ribarenje. Uz lěto ide više stotinah brodovah u sěverna mora na lov sledih, treskah (bakalarah), kitovah i drugih ribah.

Zemlja ima veliko obilje raznih rudah. Kopa se uz godinu do 60 mil. cent. željeza, preko 1 mil. cent. olova, a uz to srebra za 2 mil. for.; vele mnogo kositra, bakra, grafita, pa izvèrstna škriljevca. Neizcèrpive su rude kam. ugljena, koji je ovdě najbolje vèrsti. — Soli morske i slankamena veliko izobilje. —

Stanovnici. Englezi potiču od Anglo-Sasah; Irci pa stanovnici Valesa i sěverne Škotske celtskoga su plemena. Po věri děle se na Anglikance, kojih ima 16 miliunah; na rimo-katolike, njih 8 mil., pa presbyterijance, njih $3^1/_{10}$ mil.; izim toga ima 2 mil. razkolnikah i 24,000 Židovah.

Gospodarstvo. U Englezkoj i Škotskoj, a stranom i u Irskoj stoje sve grane narodnoga gospodarstva na velikom stupnju savèršenosti, osobito ratarstvo i stočarstvo, pa rudarstvo; Englezi su gospodari, kako malo koji narod, jer što se samo iz zemlje dobiti dade, to oni sbilja i dobivaju. Tomu izvèrstnomu gospodarenju ide mnogo u prilog morski zrak, koji je tako blag, da se mogu

poljski poslovi malo ne uz cělu zimu obavljati. Pri ratarenju rabe se različiti strojevi, koji poljske poslove veoma olakotjuju. — Obèrtnost je englezka pèrva na světu: 30 milijunah pamučnih vretenah radi neprestano; a englezka pamučnina pèrva je na svih pazarih světa. Isto tako odlikuje se Englezka tkanjem vunenine i platna, zatim makinami, brodarstvom i izradjivanjem kožah. — Tvorinam englezkim, osobito željeznim, pripada u svakom smislu pèrvenstvo. Tèrgovina je uredjena kano nigdě na světu, tu bo su za promicanje tèrgovine mnogobrojna družtva i burze, a željeznice prepliću u na križ cělu zemlju (2200 milj. dužine), tèrgovačkih brodovah imade 30,000, i tako siže tèrgovina englezka preko cěloga světa. Uvaža se uz godinu robe većom stranom sirove u vrědnosti od 2100 mil. for., a izvaža se ponajviše uradjene za 1650 mil. for. Uvoz samoga pamuka predstavlja vrědnost od 300 mil. for.

Najstariji stanovnici velike Britanije i Irske bijahu Kelti. Za dobe Isusove osvojiše Rimljani veći dio velike Britanije, ali ju moradoše već u 5. stolětju ustupiti Anglom i Sasom.

Alfred Veliki (oko godine 900 ps. Ir.) bijaše najznamenitiji medju kralji Anglosasah. God. 1066. osvoji Vilhelmo, normanski vojvoda, Englezku. Godine 1272. predobiše kralji englezki irsku kraljevinu, kojom vladahu sve do tada kralji keltskoga plemena, zatim, i to god. 1282. osvojiše i vojvodinu Vales. — Spomena su vrědni dugotrajni ratovi medju Englezi i Francuzi. Kralji englezki bijahu posědnici one pokrajine u današnjoj Francuzkoj, koja se pruža od morskoga kanala la Manche do biskajskoga zalěva. Ovu zemlju osvojiše Francuzi tek u 16. stolětju, i to veći dio nje za dobe děvice Orleanske. — Znameniti su u pověstnici englezkoj kèrvavi ratovi medju porodicom kraljevske kuće; jedna od ratujućih stranah imadjaše priděvak běle, a druga cèrvene ruže. — Kralj Heinrich VIII. odmetnu se od rimo-katoličke věre, a podiže anglikansku cèrkvu, kojoj sebe glavom učini, na što se je cěla Englezka vèrlo uzbunila. Kraljica Elisabeta, koja 45 g. vladaše (1558.—1603.) postavi temelj englezkoj sili i snagi morskoj, a njezin baštinik, škotski kralj Jakob iz kuće Stuartah, spoji Škotsku englezkom kraljevinom. Nu kraljevi iz kuće Stuartah neznadjahu načinom Elisabetinim englezki narod vladati, i to velike nemire porodi. Nakon dugotrajnih bunah i domaćih ratovah postade kraljem englezkim Juraj, vojvoda hanoveranski, koji Englezku opet proslavi. Njegova porodica kraljuje jošte dan danas u Englezkoj.

Englezi su već po naravi vele ozbiljni a poduzetni, kao što

malo koji narod; odlikuju se takodjer i velikom sveobćom i strukovnom obrazovanostju. Englezka ima 10 sveučilištah izvèrstno uredjenih; u njih se velikom pomnjom njeguju stari jezici, fizika i matematika. Ima velik broj raznih strukovnih, ali premalo pučkih učionah. Glasoviti muževi Englezke bijahu: Shakespeare, Thomas Moore, Milton, Thomson, Pope, Swift, Young, Goldsmith, Sterne, Lord Byron, Walter Scott, Bulver, svi čuveni pěsnici ili inaki spisatelji. Newton i oba Herschela (otac i sin), matematici; Watt, izumitelj parostroja; Baco Verulamski, filosof; Gibon, Hume i Macaulay, pověstnici; Pitt, Fox, Sheridan, Canning, govornici i dèržavnici; Christof Wreen kao sagraditelj londonske cèrkve sv. Pavla; Brunell, sagraditelj londonskoga podrova (tunela); Hogarth, bakrorezac; Garrick, predstavljač i dr. Glasoviti junaci bijahu vojvoda Wellington i admiral Nelson.

Velika Britanija ustavna je dèržava.

Englezki parlament sastoji se iz gornje, t. j. kuće velikašah, pa iz dolnje, t. j. kuće zastupnikah.

Kraljevina Englezka děli se po nutarnjoj upravi na 40, Vales na 12 grofovijah. Škotska, koja se inače razpada na južnu, srednju i sěvernu stran, — ona ima 32 grofovije, a Irska 4 pokrajine sa 32 grofovije.

1. Kraljevina Englezka. **London**, glavni i prěstolni, najznamenitiji i najbogatiji pa najveći grad u Europi; on je 3 milje dug, 2 milje širok, a prekriva pověršine $5^3/_4$ □miljah, ima malo ne **3 mil.** stanovnikah, ima velik broj krasnih i veličanstvenih sgradah, kano: kraljevske dvore (Sv. James palača), Tower, cèrkva sv. Pavla sagradjena po priměru cèrkve sv. Petra u Rimu, zatim cèrkvu gotičkoga sloga, Münster zvanu, burzu, sgradu banke i kovnice, mostove preko Themse, 20 kazalištah, palače velikašah itd., i mnoge tunele, najznamenitiji onaj pod Themsom; ovdě katolička nadbiskupija, sveučilište pa politeknika, u kojoj su směstjeni obrazci svih novoizumljenih strojevah; osim toga velik broj raznostručnih javnih i privatnih učionah i zavodah; mnogo raznih a prebogatih sbirkah, medju njimi muzej, koji je najveći od svih inih na světu. Velik je broj takodjer i javnih vèrtovah, perivojah, a uz Themsu sagradjenih javnih i privatnih lukah (docks). Grad ima razne a izvèrstne zavode i zadruge za tèrgovinu i pomorstvo; nebrojene tvornice, a od svih najznamenitije one za izradjivanje svile. Uz godinu dolazi preko 10,000 kèrcanih brodovah u luke londonske. London rědko kada ima sunčanih danah, već je prekrit mal ne cělo lěto gustom maglom. — **Oxford, 28** st., na Themsi, grad,

ima sveučilište od starine glasovito. — **Canterbury**, grad, u kom stolica nadbiskupa i primasa englezkoga. — **Dover, 25** st., na visokoj hridini grad, gdě je prevoz u Francuzku. — **Chatam, 36** st., primorski grad, u kom velika spravišta za ratne brodove. — **Woolwich**, grad na Themsi, brodarnice i ratna luka, arsenal. — **Greenwich, 140** st., grad na Themsi, zvězdarnica, pa učiona za pomorstvo sa bogatimi sbirkami. — **Brighton, 80** st., veoma lěp grad, ovdě morske kupelji, kraljevska palača. — **Hastings**, grad na morskom těsnu; nedaleko ratno polje (poběda Vilhelma osvojitelja god. 1066.) — **Windsor**, mali grad, u njem prekrasna kraljevska palača iz srednjega věka. — **Portsmouth, 95** st., pèrva ratna luka Englezke. — **Southampton, 47** st., vele znamenit tèrgovački grad uz luku, nasuprot leži otok Wight (9 □milj. sa 50,000 st.). — **Bath, 152** st., grad, tople kupelji. — **Exeter, 34** st., ovdě lěpa stolna cèrkva. — **Plymouth, 63** st., tvèrdjava. — **Dewonport, 50** st., tèrgovački grad. — **Norwich, 74** st., stolna cèrkva, mnogobrojne tvornice suknene i druge robe. — **Yarmouth, 31** st., grad uz luku, tèrguje mnogo, bavi se ribarstvom. — **Cambridge, 26** st., sveučilište od starine na glasu. — **Bristol, 154** st., grad, ima veliku tèrgovinu i mnogobrojne tvornice. — **Worcester, 31** st., lěp grad na Severnu, pravi najbolji porculan, pa izvèrstne rukavice. — **Volverhampton, 61** st., grad, u kom su velike tvornice za izradjivanje razne željeznine. — **Coventry**, grad, **42** st., mnoge tvornice svile i urah. — **Birmingham, 223** st., grad u sredini Englezke, za izradjivanje kovnih tvorinah medju pèrvimi gradovi světa; najviše se napravi ocalnih stvarih. — **Leicester, 68** st., grad, tkaonice platna i tvornice pleteninah. — **Nottingham**, grad okružen tvornicami za pletenine i čipke, **74** st. — **Derby, 43** st., ima mnogobrojne tvornice. — **Stockport, 55** st., grad na Merseyu, ovdě mnoge tvornice za pamučnu robu. — **Liverpool, 400** st., prekrasni i drugi tèrgovački grad Englezke; za pamuk pèrvo skladište na světu; željeznička pruga u Manchester ide izpod grada. — **Manchester, 400** st., za izradjivanje pamuka pèrvi tvornički grad na světu; u okolici važna města s predionicami: **Ashton, Oldham** (53 st.), **Bolton, Wigan, Blackburn (63** st.), **Preston (83** st.); **York** (40 st.), stari grad na Ousi; anglikanska nadbiskupija, stolna cèrkva. **Hull, 100** st., na uštju Humbere. — **Sheffield, 185** stan., za željezne i ocalne tvorine najpèrvo město u Englezkoj. Izvèrstni noži, razno orudje, matematički strojevi — **Leeds, 207** st., izvèrstne tvornice za sukneninu i platneninu, u blizini **Bradford, 52** st., **Halifax, Rochdale, Huddersfield**, gradovi s tvornicami suknene robe. — **Sunderland, 80** st., grad, odkud se razašilje neizměrno množtvo kam. ugljena.

— **Nevcastle, 89** st., lěp grad na Tyni, tvornice željezne robe; kam. ugljevje. — Otok Man (13 □milj.., 52,000 st.). — Normanski ostrovi (5 □milj., 90,000 st.), stanovnici bave se poljoděljstvom, voćarstvom i ribarstvom. — Gl. město **St. Helier**, (30,005 stan.) utvèrdjen grad uz luku.

2. Vojvodina Wales. U Walesu imade malo gradovah. **Swansea,** rudarski grad, **43** st. — **Cardiff, 32** st., izvaža neizměrnu množinu željeza i ugljevja. **Pembroke**, grad uz luku, ima brodarnice. — **Merthyr-Tydvil** (**84** st.), pravi željezničke šinje; na otoku važne mědne rude. — Otok Man vèrlo plodan. — Željezni most spaja otok Anglezeju s Walesom.

3. Kraljevina Škotska:

a) južna Škotska. **Edinburgh**, prekrasna je položaja, glavni grad Škotske, pol milje od mora udaljen sa **191** st.; pol grada spada starijoj, a druga polovica novijoj dobi. U starom su gradu pogotovo sve ulice těsne, kuće do 10 spratovah visoke; novi se pako odlikuje lěpotom svojih kućah i ulicah; sveučilište; vele znamenit koliko tèrgovinom toliko svojim obèrtom. — **Glasgov, 330** stan., po važnosti svoje tèrgovine četvèrti grad Englezke na Clydi, pèrvi tvornički grad Škotske, god. 1810. pèrvi je europejski parobrod iz luke ovoga grada iztekao; sveučilište. — **Greenok, 37** st., grad na Clydi, ima velike tvornice. — **Paysley, 48** stan., ovdě se za Parizom najfiniji šalovi prave. — **St. Andreas**, sveučilište, najstarije u Škociji;

b) srednja Škotska. **Aberdeen, 54** st., grad na uštju Dee, sveučilište, mnogobrojne tvornice i velika tèrgovina. — **Dundee, 61** st., grad uz luku na uštju Taya, ima veliku pomorsku tèrgovinu; osobito laneninom. — **Perth** (**15** st.) na Tayu, u škotskoj pověstnici vèrlo znamenit, ovdě bijaše prěstolnica škotskih kraljevah;

c) sěverna Škotska. Najvažnije je město **Inverness, 10** st., na Morayskom zalěvu, grad;

d) škotski otoci. U otočju Hebridah ima do 300 otokah, od kojih je samo 40 sa 60.000 dušah nastanjeno; najveći su otoci: Isla, Mull, Skye, Lewis, Staffa. Stanovnici prave iz morskoga bilja solajku. — Od 67 orkadičkih otokah napučenih je 40, a od 86 shetlandskih samo 17. Stanovnici ponajviše love sledi; ali siju i zob pa jačmen, a dèrže ovce. Najveći otok Mainland.

4. Kraljevina Irska:

a) Pokrajina Leinster. **Dublin, 300** st., glavni grad kraljevine, nedaleko od mora; kat. i anglik. nadbiskupija, kat. i angl. sve-

učilište; Dublinu spadajuća luka je uz Kingston. — **Drogheda,** blizu mora, ima velik obèrt i živahnu tèrgovinu.

b) P. Ulster. **Belfast, 120** st., grad na moru, ima velike tvornice platna, tèrgovina je živahna. — **Londonderry,** grad uz luku, tèrguje u veliko prirodninami i platnom.

c) P. Connaught. **Galway, 24** st., tèrgovački grad. — **Tuam,** grad; kat. i anglik. nadbiskupija, pravi se mnogo lanenine.

d) P. Munster. **Waterford, 23** st., grad uz izvèrstnu luku; ima veliku tèrgovinu. — **Limerik, 55** st., grad na Shannonu; ovdě obsežna tèrgovina i velike tvornice za platneninu i sukneninu. — **Cork, 100** st., tèrgovački grad, u njem se priredjuje slano i suho meso malo ne za sve englezke brodove. Ujedno je važno strojenje kožah i pravljenje rukavicah. **Queenstovn,** na otoku kod uštja Lee. — **Cashel** grad; kat. i anglik. nadbiskupija.

5. Ine europejske, Englezkoj spadajuće zemlje:

a) Utvèrdjeni i kèršoviti otok Helgoland pred uštjem Labe i Vezre; ovdě grad istoimeni, glasovito morsko kupalište, sa 3000 stanovnikah;

b) hridina Gibraltar; najjača tvèrdjava světa; gospoduje nad morskim těsnom gibraltarskim, ima **17** st., ratnu luku izvèrstnu;

c) otočje Maltezko od velike je važnosti za Engleze koliko s tèrgovačkoga, toliko s političkoga obzira. Malta, Gozzo i Comino imadu ukupno 8 □milj., 140,000 st., glavno město je **La Valette, 50** st., na otoku Malta; u gradu stanuje kat. nadbiskup, englezki naměstnik; sveučilište; otoci izvadjaju pamuk, pa ine južne plodine.

Jonski ostèrvi stajahu do god. 1864. pod englezkim pokroviteljstvom, sada su sasma s Gèrčkom sdruženi.

D. Iztok europejski.

§. 57. Carevina Ruska.

Carevina Ruska najveća je dèržava na světu, širi bo se po sedmini svekolikoga kopna, a po dvanaestini sěverne hemisphäre, i to preko sěvera Europe, Azije i Amerike.

Ruska se tiče u zapadu Moldavske, Austrije, Galicije, Pruske, iztočnoga mora, čudskoga i botničkoga zalěva, Švedske i Norvegije; na sěveru sěverno-ledenoga mora; nadalje englezkih zemaljah u Ameriki, sěvera velikoga oceana sa kamčatskim i ohotskim zalěvom i Behringovim těsnom; napokon medjaši Kinom, Turke-

stanom, slobodnom Tartarijom, Perzijom, a polovicom hvalinskoga (kaspičkoga) jezera i cèrnoga mora, azijatskom i europejskom Turskom. Svakolika Ruska ima po novih datcih povèršine 394,338 □milj. Broj stanovnikah u razměru toga ogromnoga prostora vele je mali, te nedopire niti do 76 mil.

a) europejska Ruska imade . .	99,261	□milj.	sa	67.241,000	st.
b) azijatska „ „ . .	270,779	„	„	8.497,000	„
c) amerikanska „ „ . .	24,298	„	„	60,000	„

Povèršje. Europejska Ruska sva je pogotovo sama nizina (sarmatska nizina), većih gorah ima samo na iztočnoj i južnoj okrajini.

Ural gorje, taj iztočni rub Europe, pruža se sa otoka Novaje zemlje južno tja do nizine medju hvalinskim i aralskim jezerom. — Sěverni je Ural kèršovita i pusta kosa; Vèrhoturje ili srědišnji Ural vèrlo je krakat, a prekrit gustimi šumami, i pun raznih kovinah; južni pako dio Urala, onizak ali krakovit, takodjer obilat šumami, preveden je dolinami, koje su vèrlo plodovite. Od Kaukaza spadaju samo sěverni obronci na Europu. — Poluotok Krim ima mnogo gorah, koje su tavanasta obličja. — Spomenut valja još i ogranke Karpatah, koji se sa jugo-zapadnoga kraja Rusije pram jugu i iztoku po ravnini granaju i na brežuljaste prediele pretvaraju. — Volhonska te valdajska višava, koja je od Vèrhoturja tja do baltičkoga mora raznizana, pretèrgava jednostavnost ruske velike ravnine.

Obale raznoga morja ruskoga imadu mnogo zalěvah i dragah, tako u sěvero-ledenom moru, zalěv Českaja, bělo more; u iztočnom moru čudski, botnički i rižki; u cèrnom moru odeski te azovski zalěv i gnjilo more. — Vajgačko těsno medju vajgačkim otokom i kopnom; karička vrata; kèrčko i jenikalsko těsno.

Rusiju protiču silne rěke, koje su sa većinom pokrajnicah sve plovne. U sěverno more iztiču koje rěke? a koje u baltičko, pa cèrno i azovsko more? napokon koje u hvalinsko jezero? U sěvero-zapadnoj Ruskoj ima velikih jezerah: Ladoga (325 □milj., najveće jezero u Europi), Onega, koje s pèrvim u savezu stoji (229 □milj.), Pajpus. Sva mora, jezera i poréčja spojena su medju sobom mnogobrojnimi prěkopi. Tako spaja prěkop medju Volgom i Ladogom iztočno more s hvalinskim; zatim drugi medju Šeksnom i Dvinom bělo more s hvalinskim; nadalje Berezina-dinajski iztočno more s cèrnim; napokon prěkop medju Donom i Okom

cèrno s hvalinskim morem, a osim ovih ima množina manjih prěkopah, koji komunikaciju znatno olakšuju.

Podnebje. Na golemoj povèršini ruske dèržave ima četvero podnebje.

a) Podnebje toplo t. j. južno siže do 50° širine; tu je zima kratka, a lěto vèrlo vruće; zato uspěva ovdě duhan, vino itd., a u južnijih krajevih takodjer i razne plodine južne.
b) Srednje ili uměreno vlada medju 50 i 57° sěverne širine. Lěto traje 5 měsecih, a skoro da neima u pojasu ovom ni prolětja, ni jeseni. Pšenica, voće, hmelj, rode osobito dobro.
c) Mèrzlo, počam od 57—67° sěverne širine, ima dugotrajnu zimu, za kojom umah vruće lěto, pa uměrena jesen slědi. Raste mnogo žita, lana i konoplje; voće nedozrěva.
d) Polarsko ili sěverno počam od 67° sěverne širine. Ovdě se i to u južnijih predělih samo jačmen sije i krumpir sadi.

Prirodnine. Može se u obće reći. da je gospodarstvo u Rusiji dobro razvito, dapače da se u někih krajevih veoma dobro te umno těra. Zemlje su s veće strane vèrlo plodovite. — Veliko izobilje žita ima južna i srědnja Ruska, tako isto i zapadni krajevi nuz iztočno more. Osobitom pomnjom radi se u južnoj i srědnjoj Ruskoj oko konoplje i lana, te se obojega prediva toliko dobiva, da se ga u veliko izvaža. Sve strane prostrane ove carevine obiluju s gustimi šumami, iz kojih se mnogostruka korist vuče. Tako se ubere za izvoz veliko množtvo smole. Vina ima malo, i to u južnih samo krajevih; mnogo pako voća, te hmelja, i duhana. Po neizměrnih stepih pasu se nebrojena stada lěpih govedah, od kojih Rusija preko 25 mil. glavah imade, a konjah pako nigděr neima toliko, koliko u Rusiji (prěko 15 mil.). Tako isto je Rusija i s ovcami prebogata; imade ih prěko 42 mil., medju kojimi mnogo od bolje trage. Na jugu ima velik broj devah. Vele važan je sob u sěveru. — Svinjah hrani se posvuda vèrlo mnogo; — pčelarstvo daje veliku množinu meda i voska. — Svilarstvo je vèrlo obsežno, i zamiće golemu korist. — Svakovèrstne lovine, osobito kèrznadi, kano: lisicah modrih i bělih, pa sěvero-europejskih medvedah, običnih i bělih vukovah, napokon lasicah, zobalah, bistrovidah nalazi se toliko u Rusiji, koliko u nikakvoj drugoj zemlji; isto tako i pitome pa divje peradi. Rěke su i ine vode pune raznih ribah. Moruna, jesetra itd.; hajvar. — Gore obiluju svakovèrstnimi kovinami, te inimi rudami; nalazi se gděšto i draguljah, ali samo od omanje vrědnosti. Rusko je rudarstvo vele usavèršeno. Dobiva se uz godinu

veliko množtvo raznih izkopinah, tako: zlata 600 cent., srebra 400 cent., mědi 130,000 cent., olova 36,000 cent., sirova željeza 9 mil. cent. Zlato, srebro i platina izkapa se samo na Uralu, željeza pako ima posvud izobilje; isto tako i tutije. Slankamena dobiva se uz godinu 6½ mil. centih, a kamenitoga ugljevja, mramora, malahita, petrolea vèrlo mnogo. — Raznih lěkovitih vodah ima u svih stranah. — Zlato, srebro i platina dovoze se iz Urala na kolih; ine kovine pako na takvih brodovih, koje u Moskvi i Petrogradu izcěpaju, te kao gorivo prodaju.

Obèrtnost je tek u razvitku. Poslenici u tvornicah većinom su sami seljaci, koji uz zimno doba tvornice napuče, i mnogo si novacah zasluže. Pamučne tvorine postaju sve to mnogobrojnije. Tvornicah za vunenu robu ima dosta; još više platnenih tkaonicah, koje toliku množinu pèrtenine priugotavljaju, da se je veliki dio izvaža. Strojenje kèrzna i kožah vèrlo je usavèršeno (jufta i kordovanska koža). Mnogo se speče razne rakije i spirita. — Od velike su izvèrstnosti někoji kovni proizvodi, tako od željeza i ocala: noži, razno orudje, stroji prosti i parostroji, od měda najizvèrstniji samovari, zatim razni nakiti od zlata, srebra i měda.

Ruska tèrgovina vele je znamenita. Valjanih cestah ima dosta, sve su rěke i prěkopi plovki; željezničke pruge spajaju glavne gradove. Uvaža se prekomorska roba, pa něke obèrtnine i luksuriozni predmeti, zatim čaj iz Kine; izvažaju se većom stranom samo sirove prirodnine i polutvorine: osobito žito, lan i konoplja, zatim vuna, kèrzno, kože, loj, željezo, bakar, i dr.; od tvorinah mnogo samovarah, te někih stvarih iz zlata, srebra, mědi, napokon mnogo sukna i platna.

Imade mnogo čuvenih tèržištah, na koja dolazi sa svih stranah světa svakovèrstna roba. Najveći i najglasovitiji ti sajmovi jesu u Nižem Novgorodu, gdě utiče Oka u Volgu. Ovdě je zastupana europejska i azijatska roba, a kupci i prodavaoci europejski i azijatski dolaze iz daleka ovamo, gdě se za vrěme sajma sabere preko 300,000 dušah. U Moskvi su i u Harkovu takodjer vele važni tèrgovi. Petrograd je najglavnije skladište za inostranu robu, kano što je petrogradska luka medju svimi najvažnija za tèrgovinu uz baltičko more, kamo još i Riga kano drugi tèrgovački grad spada; na bělom moru Arhangel, na cèrnom Odessa, na azovskom Taganrog, na hvalinskom Astrakan; to su ujedno i najglavnije luke. Rusi tèrguju ponajviše s Kinom pa Turskom, Perzijom, Englezkom i Pruskom. — Uz mnoge tèrgovačke važne su

i ratne luke Kronstadta i Nikolajeva. Pomorska tèrgovina razvita je dovoljno. Morem se izvaža vrědnote za 360, a uvaža za 340 mil. for. Živahna je tèrgovina u nutarnjoj zemlji. Od velike su znamenitosti po rusku tèrgovinu karvanski prevozi robe iz nutarnje Azije, najpače iz Kine.

Stanovnici europejske Rusije većom su stranom Slovjeni (54 mil.), medju kojimi 5 mil. Poljakah; Litavacah i Letah ima 2 mil.; Němacah ima 600,000, Tatarah do 3 mil., Čudah (Finah) 2 mil., Židovah 1½ mil., izim toga neznatni brojevi drugih narodnostih.

Po věri se děli pučanstvo europejske Ruske ovako: ima 54 mil. kèrštjanah obreda gèrčkoga, 2.800,000 rimo-katoličkoga, 1.600,000 protestantah i 1½ mil. Jermenah. Židovah biti će 1½, a Muhamedanacah 5½ mil., napokon poganah do ½ mil. dušah.

Narodi ruske carevine stoje na vele nejednakom stupnju duševnoga razvitka. Najmanje su naobraženi narodi krajnoga sěvera, koji živu malo ne samo o ribarenju i lovu. Něšto više naobraženosti nalazi se medju tatarskimi narodi. Slovjenska su plemena vèrlo darovita; izmed ovih su, gledeć na duševni razvitak, najvećma zaostali Kozaci. Oni su uredjeni poput krajičnikah na vojničku, da brane zemlju od napadanja susědnih narodah. — U obće malo se je dèržalo do naobraženosti Rusah, a to više s predsude nego li s razloga. Rusija napreduje od zadnjih 150 godinah orijaškimi koraci i to u svakom pogledu; Rusi bo se dadoše na nauke, umětnosti i obèrte, pa revno nastoje oko duševnoga i materijalnoga razvitka domovine svoje. Plemstvo prednjači, a prosti ga puk slědom slědi. — Kako je u Rusiji znanost te umětnost već uspěla, to pokazuje velik broj glasovitih muževah, koji novije dobe potekoše iz ruskoga naroda, kanoti: Dèržavin, Lomonosov, Puškin, Žukovskij, Greč, Bulgarin, Gogol i Solohub, pěsnici; Karamzin, Ševirev, Pogodin, Hilferding, pověstničari; Vostokov, Sreznjevsky i Grigorović, jezikoslovci i t. d. Velike zasluge za malo-rusku literaturu stekli su Kotljarevski i Osnovjanenjko. — Medju Poljaci: Ivan Kohanovsky, od novijih Mickievicz, Bogdan Zaleski, Malczevski, Goszczynjski, pěsnici; Nikola Kopernik, astronom; Bogumil Linde, jezikoslovac; Naruszevicz, Maciejovski i Lelevel, pověstničari; Kraszevski, grof Rzevuski i dr., spisatelji.

Ruska je absolutna monarkija. Car je samovladalac dèržavi i glava rusko-iztočnoj cèrkvi. Članovi carske obitelji zovu se veliki knezi i velike knjeginje. — Još pred několiko godinah bijahu

seljaci nevoljnici svojih vlastelah; tek za vlade sadašnjega cara Aleksandra postadoše svi slobodni i pred sudom inim stališem jednaki.

Pèrvi poznati vladar Rusah bijaše Rurik, koji je, došav godine 862 pr. I. n. iz Skandinavije, stolovao u Velikom Novgorodu. Njegova porodica kraljevaše u Rusiji sve do godine 1598. Iz Velikoga Novgoroda bi premĕstjen prĕstol u Kijev na Dnĕpru. Godine 988. pokèrsti se Vladimir Veliki (Sveti) sa cĕlim narodom. — Malo zatim razdrobiše mnogobrojne grane vladajuće kuće dèržavu na više malih dèržavicah, koje su o tom nastojale, da se učine neodvisne od kijevskoga velikoga kneza. Tako oslabi dèržava, da se nije mogla oprĕti nadošlim iz Azije Mongolom, koji cĕlu Rusku osvojiše. Dèržava stenjaše pod težkim jarmom divjih tih čoporah preko 200 god.; samo Novgorodjani uzčuvaše svoju slobodu i neodvisnost, koji tèrgujuć u veliko sa Skandinavijom, Pruskom i sĕvernom Nĕmačkom, vèrlo obogatiše te postadoše silni i mogući. Oni pako Rusi, koji su nadvladani pod surovom upravom Mongolah stajali, daleko su zaostali i u duševnom i materialnom razvitku, te jedva da su se težkoga tudjega jarma lišiti mogli. Najprije se izbaviše od mongolskoga gospodstva moskovski knezovi, medju kojimi bijaše Ivan III. najznamenitiji; on se sam prozva velikim knezom i učini Moskvu glavnim gradom novouzkrišene dèržave.

Dok je još veći dio Ruske pod mongolskom vlastju stajao, podigla se je na zapadu nova jaka dèržava, a to bijaše velika kneževina Litavska, koja sizaše od Dnĕpra do uštja Nĕmena, i spadaše joj sva Bĕla i dobar dio Male Rusije. Kašnje pripadoše zemlje ove k Poljskoj, i tako bĕ Velika Ruska vèrlo stĕšnjena. Po smèrti zadnjega velikoga kneza iz kuće Rurikove, od kojih si je bio Ivan VI. pridĕvkom Strašni, naslov cara prisvojio, zavlada u Velikoj Rusiji takva bĕda, da su ju malo ne svu podjarmili Poljaci, koji su bili već i istu Moskvu zauzeli. Nu sreća se na bèrzo promĕni. Rusi izabraše si Mihajla Romanova za cara svoga, osvojiše ne samo Moskvu, već predobiše i ine ruske zemlje. Romanovićem pripada ta slava, što se je Rusija do velikoga stupnja sile i moći popela. Najviše učini za Rusiju Petar I. Veliki, jedan izmedju najmudrijih i najglasovitijih vladalacah svĕta. Po njem stupi Rusija medju pèrve vlasti svĕta. On vladaše od god. 1689. do 1725. P. sagradi Petrograd. Još poveća Rusiju glasovita carica Katarina II., pa i Aleksandro I. i Nikola I., napokon Aleksandro II. konačnim osvojenjem Kavkaza. Ali još više učini vladalac ovaj

za Rusiju, to naime, da je nevoljničtvo ukinuo, a tako i Rusiju medju ine civilizirane dèržave uvèrstio.

U Poljskoj vladahu do god. 1370. kraljevi i knezovi iz kuće Piastovacah. Knez Mieczyslav I. oženi se Dubravkom, knjeginjom českom, i ova ga na to dovede, da je primio kèrštjansku věru, koja se je zatim bèrzo po cěloj Poljskoj razprostranila. Poslě njega vladaše u Poljskoj glasoviti kralj Bolěslav Chrobry, koji na bèrzu ruku podčini svojoj vlasti veliki dio Ruske i dobru stranu česke zemlje. Po smèrti njegovoj porazděliše članovi kraljevske porodice cělu dèržavu na mnogo malih, ali Vladislav Lokietek sjedini te dèržavice i podiže Poljsku opet do prijašnje moći, a Kazimir Veliki poveća Poljsku time, što je god. 1340. osvojio rusku kraljevinu Halič. Kazimir bijaše zadnji kralj iz kuće Piastovacah. Za to vrěme počini němački vitežki red pruski Poljakom veliku štetu i prouzroči dugotrajne ratove. Ali kad je litavski knez Vladislav Jagiello na poljsko prěstolje zasěo, ne samo da je ukrotio němačke te vitezove, oduzev im zapadnu Prusku i pridruživ ju Poljskoj, već on učini poljsku kraljevinu silnom i slavnom, spojiv jošter s njom sve zemlje bělo-ruske i malo-ruske dèržave, i time uvèrsti Poljsku u red najvećih i najsilnijih za onda dèržavah; njoj bo su medje sizale s jedne strane od Karpatah do baltičkoga, a s druge tja do cèrnoga mora. Potomci njegovi Jagelloni bijahu sretni i slavni. Po smèrti zadnjega Jagellona Sigmunda Augusta 1576 postade Poljska izbiraćom dèržavom. Time zadobi plemstvo poljsko odviše slobode, što je po dèržavu veleštetno dà pogubno bilo, jer ta prekoměrna osobna sloboda bijaše povodom neprestanomu nutèrnjemu nemiru i razdoru, i akoprem je kralj Sigmund III. još jednom pokušao moć Poljske razširiti i ruske dèržave pod svoju vlast spraviti, ništar nemanje padaše snaga Poljske, dočim se je u istoj měri moć ruske dèržave jačala. Žalostni položaj poljske kraljevine, te njezini neprestani nemiri prisiliše susědne dèržave, da razděle dèržavu Poljsku. Pèrva dioba bijaše 1772, druga 1793, a tretja 1795. Najveći dio poljskih dèržavah spade pod rusku vlast, zapadna Pruska i Poznanjska podpadne Pruskoj, a Galicija Austriji.

Rusko carstvo u Europi děli se na slědeće pokrajine:

1. Velika Ruska; ona se smatra kořěnom sve ruske dèržave, sa 42,000 □milj. i 23 mil. stan. Sěverna strana prekrita je većim dělom gustom šumom; dobar dio goleme te ravnine sam je pašnjak; ima mnogo močvarah i tundrah a neznatni su obradjeni preděli. Najvažnije su joj prirodnine: dèrva, smola i razna

lovina; izradjuju se dèrva i grade brodovi. Sěverni su krajevi vèrlo slabo napučeni; pučanstvo sastoji se iz: Čudah, Lapah, Samojedah, Siranah i Rusah. Južna polovina Velike Ruske, odděljena od sěverne volhonskimi uzvisci, nizka je ravnina, koja se odlikuje osobitom plodovitostju; ona je dobro napučena i obradjena. Ovdě raste žito i lan vèrlo bujno. — Stanovnici su veoma obèrtni.

Moskva, **390** st., starinski, drugi glavni i prěstolni grad carevine, ima mnogobrojne cèrkve (do 400), veličanstvene palače. U sredini grada tvèrdjava Kreml, u kojoj su stari dvori carski, više cèrkavah i manastirah; stolica gèrčko-orientalskoga metropolite. Moskva ima sveučilište i mnoga druga učilišta, razne zavode; pèrvi je tvornički grad Ruske, te srědište ruske nutarnje tèrgovine. (Požar god. 1812.) — Blizu Moskve **Trojickoj Sergijev**, vele bogat i glasovit samostan. — **Tver**, **25** st., na Volgi, grad vèrlo znamenit s obèrta svoga; pravi platno, ulje, terpentin, gradi brodove; tèrgovina je vele obsežna. — **Jaroslav**, **32** st., grad na Volgi s velikim obèrtom u svilenini, platnenini i dr. — **Ribinsk**, tèrgovački grad na uštju Šeksne, srědište je žitne tèrgovine; u mali ovaj grad dolazi uz lěto preko 150,000 inostranacah. — **Kostroma**, **Vladimir**, obèrtnički gradovi, u kojih mnoge tkaonice svile i platna. — **Šuja**, **30** st., izza Moskve najvažniji grad za pamučne tvornine. — **Nižnji Novgorod**, **30** st., grad na utoku Oke u Volgu, svojimi sajmovi za biser, nakit, kèrzno, šalove, čaj, svilu, vunu, loj itd. medju svimi gradovi svega světa najvažniji. — **Pavlovo**, **15** st., město na Oki, velike tvornice za željezninu pa ine rukotvorine. — **Rjazanj**, **22** st., tèrgovački grad na Oki plodovitom te dobro obradjenom okolicom. — **Tula**, **58** st., na Upi, u Rusiji najvažniji grad za tvorenje kovne robe, naime: pušakah i ina oružja, izvèrstnih samovarah. — **Kaluga**, **32** st., grad na Oki, važan s tèrgovine svoje i obsežna obèrta. — **Tambov**, **28** st. i **Kozlov**, **20** st., gradovi, u njih velike tvornice suknene robe. — **Voroneš**, **40** st., grad na istoimenoj rěki, ima živahnu tèrgovinu i brodarstvo. — **Kursk**, **40** st., važan grad strojenjem kože i priredjivanjem voska. — **Orel**, **40** st., na Oki, vèrlo znamenit grad s tèrgovinom svojom i obèrtom. U pokrajini orelskoj ima preko 6000 uljarnicah. — **Smolensk**, **18** st., vele utvèrdjen grad na Dněpru; žitna tèrgovina vèrlo je živahna. — **Pskov**, **20** st., grad od starine, u kom velike tvornice i mnogo tèrgovine. — **Novgorod Veliki**, star, u pověstnici ruskoj vele znamenit grad, sada **17** st., a něgda 40,000 st. na Volhovu, u srednjem věku vèrlo važno tèrgovačko město; sada ima něšto tvornicah za platneninu, mnoge strojnice, pa živahnu tèrgovinu i brodarenje. — **Vo-**

logda, 13 st., grad uz Suhonu, u kom skladište tèrgovačke robe; tèrguje mnogo sa Sibirijom. — **Olonec**, rudarski gradić na onegajskom jezeru. — **Ust-jug Veliki**, na uštju Juga u Suhonu; ovdě velika skladišta kèrznenine i mnoge tvornice. — **Archangelsk, 20** st., najvažniji tèrgovački grad u sěveru na utoku Drine u more; skladište sěvernih prirodninah; ima veliku pomorsku učionu, brodarnice; od ovud polaze ribari na lov kitovah i inih lovinah sěvernoga mora. Najkraći dan $3^1/_4$ ure. — Na otocih Novaja zemlja město **Vajgač**, gdě se lěti nastanjuju ribari.

2. Mala Ruska ili Ukrajina (38,000 □milj. sa $6^8/_{10}$ mil. stan.) spada jamačno medju najplodnije zemlje; južni krajevi sižu u štepe. Zemlja ova u veliko obiluje stokom, isto tako s raznovèrstnimi plodinami, medju kojimi najvažnije: žito, duhan, lan, pa izvèrstna konoplja. Svilarstvo je veoma važno. Veća je strana ruskih sladoranah u ovoj pokrajini.

Harkov, uz rěku Donec, **45** st., glavni grad Ukrajine; ovdě sveučilište, više velevažnih sajmovah. — **Poltava**, **20** st., tèrgovački grad (bitka god. 1709.). — **Čèrnigov**, grad od starine, **16** st., ima mnogo tèrgovine i obèrta; sadjenje duhana. — **Kijev** na Dněpru, **60** st., star grad vèrlo lěpa položaja; ovdě čuveni, a u Rusiji najveći samostan, Pečerska Lavra, hodočastjenje, metropolita, najstarije rusko sveučilište, tèrgovina. — **Berdičev**, **59** st., srědište južno-ruske tèrgovine. Stanovnici su većom stranom Židovi.

3. Južna Ruska ima 8260 □milj. povèršine sa $4^8/_{10}$ mil. stan.; sastoji se iz slědećih zemaljah: Besarabije, Male Tatarije i tauričkoga poluotoka (Krim), napokon iz zemaljah donskih i cèrnomorskih Kozakah. Ove su zemlje s manje česti plodne, a gdě to jesu, tu je obilje žita, voća, povèrtja, pa i vina; veći dio povèršine zauzimlju golětne stepi, koje tèrpe oskudicu šume i vode, čega radi su manje prikladne ratarstvu, nego li gojenju razne stoke, od koje se ovdě nebrojena stada pasu. — Nalazi se mnogo željeza, něšto mědi i soli, a vèrlo mnogo kam. ugljevja. Ribarija je u ovih zemljah vele važna. Pučanstvo je vèrlo měšovito, ima: Rusah, Tatarah, Kalmukah, Bugarah, Sèrbah, Rumunjah, Poljakah i Jermenah.

Odesa, 104 st., nov, lěp i velik tèrgovački grad na moru, izvaža uz godinu do 10 mil. vaganah žita, pol mil. vag. lanena sěmena, zatim kožu, vunu, loj, platno, uža, predivo i dr. prirodnine. — **Nikolajev, 45** st., velika pomorska tvèrdjava na uštju Buga; ovdě mornarski zavod i velike brodarnice. — **Cherson, 40** st., na uštju Dněpra; ima

živahnu tèrgovinu. — **Kišenev, 60** st., grad po obèrtu i tèrgovini vele znamenit. — **Chotim, Bender** i **Akjerman**, utvèrdjeni gradovi na Dněstru. — **Taganrog, 20** st., tèrgovački grad uz luku azovskoga mora. — **Jekatarinoslav**, grad na Dněpru, ima živahnu tèrgovinu. — **Simferopol, 30** st., glavni grod Krima, ima krasnih pa i veličanstvenih sgradah. -- **Sevastopol**, velika, sada većom stranom razorena ratna luka (1855). — **Bakčiseraj**, grad u Krimu, ovdě razvaline jednoč veličanstvenih sgradah iz dobe tatarskoga gospodstva. — **Novo-Čerkask, 20** st., grad u zemlji donskih Kozakah, těra veliku tèrgovinu s konji. — **Jekatarinoslav**, grad na Kubanu, ovdě hetman (poglavica) Kozakah.

4. Zapadna (Běla) Ruska (7600 □milj. sa $8^7/_{10}$ mil. st.). Pokrajina ova ima dosta šume, bujnih livadah i pašnjakah te veliko obilje razne stoke. Zemlja je vele plodna žitom, lanom, konopljom, raznim povèrtjem i voćem; ima i vinorodnih krajevah.

Kamjeniec-Podolsk, 18 st., grad, leži vèrlo lěpo. — **Žitomir, 30** st., grad, tèrguje u veliko žitom i inimi prirodninami. — **Minsk, 25** st., tvornički grad. — **Bobrujsk**, jaka tvèrdjava na Berezini. — **Grodno** i **Kovno**, gradovi od **20** st., na Němenu, imadu živahnu tèrgovinu. — **Vilna, 51** st.; nědgdašnji glavni grad Litvanske, těra živahnu tèrgovinu raznimi prirodninami. — **Mochilev, 20** st., utvèrdjen grad na Dněpru, stolica katoličkoga nadbiskupa, mnogobrojne tvornice i tèrgovina. — **Witebsk, 21** st., tèrgovački i obèrtnički grad na zap. Dvini. — **Dünaburg**, tvèrdjava na zap. Dvini.

5. Kraljevina Poljska, 2300 □milj. sa 4.800,000 st., od kojih je jedna osmina Židovah. Tlo je plodovito, ali malo obradjeno; četvèrtinu pokrajine prekriva šuma; zemlja rodi obilato žitom, lanom, konopljom, duhanom. — Pčelarstvo je vèrlo obsežno. Obèrt je od male važnosti. Sva je tèrgovina u židovskih rukuh.

Varšava, 161 st., utvèrdjen glavni grad, leži kraj Visle na brežuljku, ima mnogobrojne cèrkve i krasne palače, sveučilište i mnogo drugih učionah, velik broj raznih sbirkah, mnogo znamenitih tvornicah; tèrgovina je vèrlo živahna. — **Kališ**, grad, pravi mnogo sukna, ima veliku tèrgovinu. — **Csenstohov**, grad na Varti; hodočastje. — **Plock**, nědga stolno město vojvodah mazovskih, **13** st.; znamenita tèrgovina žitom. — **Modlin**, jaka tvèrdjava. — **Kielce**, rudokopni grad, željezo, měd, olovo. — **Sandomirsk**, ima prekrasnu stolnu cèrkvu; malen grad sa **4** st.; u njem něšto obèrta i tèrgovine — **Lublin** na Bistrici, **18** st., tèrguje u veliko suknom, žitom i drugom ruskom robom. — **Zamosć**, jaka tvèrdjava, kuće su po talijanskom ukusu

sagradjene. — **Suvalki**, **12** st., lěp grad. — **Augustov** na jezercu, ima čuvene sajmove za marhu.

6. Pokrajine baltičkoga mora (2500 □milj. sa $2^{8}/_{10}$ mil. stan.), sastoji se iz zemaljah Ingermanland, Esthland, Lifland i Kurland. Zemlja je nizka ravnina, pol povèršine prekriva šuma, jedna četvèrtina pripada oranicam, koje su izvèrstno obradjene; ostala je zemlja gnjila močvara, te gospodarstvu malo koristna.

Sv. Petrograd, **570** st., na Nevi, pèrvi glavni i prěstolni grad ruske carevine; ima prekrasnih cèrkvah, medju kojimi cèrkva sv. Izaka; mnogo lěpih palačah (najlěpša, u kojoj car zimuje), spomenik Petra Velikoga na konju; ovdě sveučilište, nautičke i vojničke akademije, mnogo inih strukovnih učionah, velike knjižnice pa znatan broj blagotvornih zavodah, velike tvornice. Petrograd je za pomorsku tèrgovinu pèrvi grad carevine. Okolica grada puna je prekrasnih sgradah (Carskoje selo, Pavlovsk). Na uštju Neve leži petrogradska luka **Kronstadt**, **40** st..; ovdě je ujedno i ratna luka, koja je vele utvèrdjena. — **Reval**, **28** st., grad na čudskom zalěvu, dobro utvèrdjen, ima živahnu tèrgovinu. — **Riga**, **72** st., utvèrdjen grad na rižkom zalěvu. Riga je odmah za Petrogradom po tèrgovini svojoj pomorskoj najvažniji grad Rusije. Glavni je grad Liflandije. — **Dorpat**, **15** st.; grad lěpa položaja, ima čuveno sveučilište, zvězdarnicu. — **Mitau**, **18** st., glavni grad Kurlandije. — **Libau**, malen grad primorski, nu ima vele obsežnu tèrgovinu; ovdě takodjer i morske kupelji.

7. Velika kneževina Čudska (Finlandija). Prostrana je 6800 □milj., ima do 1.700,000 st.; povèršina tavanasta oblika, ima mnoga jezera i mnogo šumah, a malo obradjene zemlje. Domaća stoka, naime goveda i sobi, najvažniji je dio gospodarstva. Od velike je znamenitosti ribarija. Izim primorja zemlja je slabo napučena. Oko nove godine traje noć u sěvernih stranah puna četiri tjedna.

Helsingfors, **18** st., utvèrdjen grad uz luku, ima sveučilište, morske kupelji. — **Sweaborg**, ratna luka. — **Abo**, **14** st., utvèrdjen grad, ima obsežnu tèrgovinu i mnoge tvornice. — **Tornea**, tèrgovački gradić uz luku na sěveru Finlandije (u ruskoj Laplandiji). — Alandski otoci, na njih samo 14,000 st., koji su ponajviše ribari.

8. Pokrajina Kazan, 11,300 □milj. sa 8 mil. st. Gorovita je ova pokrajina od prevelike važnosti za rusku carevinu; ovdě bo su najznamenitija ruska rudokopja. Šumah ima preobilno, ali tim manje obradjene zemlje.

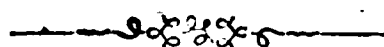
Kazan, 60 st., tèrgovački i obèrtnički grad na Volgi, ima sveučilište, takodjer kožare, tvornice sukna, pamučnine, sopuna. — **Simbirsk, 22** st., grad na Volgi, tèrguje sa Sibirijom. Požar 1864. — **Perm**, rudarski grad na Kami, kopa se mnogo mědi. — **Jekaterinovgrad, 16** st., rudarski grad; mnogo mědi, gvoždja; tvornice makinah, brušenje draguljah itd. — **Vjatka, 15** st., grad na rěki Vjatki, tèrgovina. — **Berezov** i **Tagilsk**, ovdě se izpire i kopa zlato i platina; spadaju medju najznamenitije rudarske gradove na světu; čuveni sajmovi.

9. Pokrajina Astrakan, 17,300 □milj. sa 6 i pol mil. stan. Veći je dio ove pokrajine neplodan i sastoji se iz slane goleti. Samo su neznatni preděli obradjeni. Uz brěgove rěkah raste mnogo vina. Veliku korist zamiće ribarija.

Astrakan, 45 st., velik tèrgovački grad, leži na dugu otoku kod uštja Volge; ovdě obèrtnost vele obsežna, te se pravi izvèrstna svilenina, platno, koža, sopun itd; čuveno ribarstvo, a i vinarstvo; tèrgovina se tèra u veliko, osobito s Azijom. U gradu su kèrštjanski, mohamedanski i lamaitski hramovi. — **Orenburg**, grad i tvèrdjava na Uralu, tèrgovina je vèrlo važna. Iz daleke Azije dolaze ovamo karvane s robom, osobito iz Bokare i Kokanda. U ove strane naseljeni Kozaci štite pokrajinu od navalah tartarskih. — **Saratov, 62** st., grad na Volgi, veleplodnom i dobro obradjenom okolicom; ima mnogo tèrgovine, veliko brodarenje; obèrt nije znamenit.

10. Kaukazija. Od kaukazkih zemaljah one se samo k Europi broje, koje leže na sěvernih obroncih kaukazkoga gorja. Povèršje im je vèrlo gorovito, a ravni su samo něki mali preděli hvalinskoga primorja, pa někoji zapadni krajevi. Gore su vèrlo šumate, doline i ravnice, na koliko se teže, osobito plodne. — Veliko stočarstvo. Ima i rudah, koje se vade (olovo, željezo, sumpor). — Stanovnici su stranom mohamedanci, stranom Jermeni; svih skupa do jedan i pol mil.

U Georgievsku: **Stavropol, 6** st., ima više učilištah, strojnice, sopunare. — U Dagestanu: **Derbend, 7** st., grad na hvalinskom jezeru; ima dobru luku, iz koje živahna tèrgovina teče.

Drugi dio.

Azija.

§. 58. Obći pregled.

Azija zauzimlje prostor od europejske iztočne okrajine sve do velikoga oceana (čučki ili iztočni èrt, dužinom od 1300 miljah) pa od 1° tja do 78° sěv. širine, t. j. do èrta „Sěvero-voztočni“ (1155 miljah). — Kopna ima na ukupnoj povèršini do 810,000 □milj.; od broja ovoga odpada na poluotok: Malu Aziju 10,000, Arabiju 48,000, prednju Indiju 50,000, otražnju Indiju 38,000, na Koreu 7000, napokon na Kamčatku sa čučkim poluotokom 7000 □milj. Svikoliki otoci azijatski prostrani su ukupno do 72,000 □milj.

Polovinom Azije gospoduju Europejci. Tako spada na Rusiju cěli sěver i sěverni zapad sa 270,000 □milj., na Tursku 31,482 □milj., na indo-britanske posredne i neposredne zemlje 69,330 □milj.; zatim posěd francuzki 9, portugalski 1000, nizozemski 28,000, španjolski 3950 □milj. — Azijatske domaće dèržave: Kina (China) zauzimlje prostora 218,000, Arabija malo ne 40,000, Iran (Perzija Afganistan i Beludžistan) 46,000, Butan i Tibet 4000, otražnja Indija bez englezkih posědinah 33,000, Japan 7100 □milj. Izim ovih ima u Aziji još několiko omanjih dèržavicah.

Stanovnikah cělokupne Azije može biti do 760 mil.

§. 59. More, zalěvi i otoci.

A. Sěvero-ledeno more

ima više zalěvah i dragah, od kojih su něke važnosti zalěvi: obijski, jenizajski, tajmurski i lenajski. Izim toga vrědno je spomenuti sibirsko otočje, èrt sěvero-iztočni (voztočni), beringovo těsno, koje spaja veliki ocean sa ledenim morem; u tom těsnu èrt čučki.

B. Veliki ocean, članovi mu:

1. Kamčatsko more, u njem mědni i beringovi otoci, èrt Lopatka. — Čučki i kamčatski poluotok.

2. Ohotsko more sa otokom Čoka (Ťarakaj), pa otočje Kurilah.

3. Japansko more, u njem japanski otoci. Jeso, Nipon, Sikok, Kiusiu, pa više těsnah.

4. Žuto ili sěverno kinajsko more, u njem korejski zalěv i poluotok; otočje kinajsko (Liu Kiu), otok Formoza.

5. Južno kinajsko more; ono siže sve do oceana i otočja indijskoga. Zalěvi tonkinski i sijamski uz poluotok otražnje Indije i Malake; otok Hainan i Singapur.

C. Indički ocean, članovi mu:

1. More indičkoga otočja; ovamo spadaju zalěvi: Martaban, Sunda, Banda, Celebes i mnogi drugi, koji nose isto ime otočja, što ga oblěvaju. U otočnom ovom moru slědeća otočja: Filipini, Moluki, zatim sundajsko veliko i malo otočje. Najznamenitiji otoci veliko-sundajski: Sumatra, Java, Borneo, Celebes, Mindanao, Lucon. Mnogobrojna těsna, medju kojimi osobito važno těsno Malaka.

2 Bengalsko more sa otočjem Andamanah i Nikobarah, otok Ceylon; těsno Palks, zatok Manar, èrt Comorin.

3. Perzijsko more na zapadnoj strani prednje Indije; draga Cambay; otočje Laccadivah i Maledivah.

4. Arabsko more, iz njega vodi těsno Ormus u perzijsko more. Ovamo spada još i cèrveno more, u koje se ulazi kroz zatok Adem, pa těsno Bab el-Mandeb. Sinajski poluotok, prevlaka Suez.

D. Sredozemno more

tiče se iztočnim svojim krajem Azije, gdě se zove levantinsko more; u njem otok Cipar; duž zapadne obale male Azije egejsko otočno more sa Sporadi, medju kojimi Rhodos. Těsno Dardanelah, mramorsko more, zatim těsno carigradsko děle europejsko kopno od azijatskoga. Još spadaju na Aziju južni a stranom i iztočni krajevi cèrnoga mora.

§. 60. Povèršje.

Gledeć na uzvisitost povèršja děli se Azija na dvě velike strane, naime na visoku iliti stražnju, zatim na prednju Aziju.

Pèrva, koja prekriva sredinu te iztok azijatski, pet put je veća od visočine prednje Azije. Osim toga ima u Aziji više posebnih visočinah, i to na jugu i zapadu. Nad ogromnom i neprekidnom visočinom visoke Azije pružaju se iztočno-zapadnim pravcem mnoga gorja orijaška koli visinom, toli dužinom svojom, od kojih:

Himalaja, taj pravi gorostas medju svimi gorami světa, tiče se na zapadnoj strani gorja hindu-kuškoga, odkud se iztočno u slici poluokruga 350 milj. pruža, a 33 milj. na široko grana. Slěme mu nadmašuje visinom svojom najvišu točku Montblanka (14,700′), a bèrdine, razvite mu po slěmenu, nadvisuju sve dosad poznate točke cěloga světa; tako Everest 27,212′, Kinčin-Jinga 26,419′, Dhavalagiri 25,171′, Čamalari 22,468′ i mnoge druge, koje se preko 20,000′ u vis dižu. S južne strane pada himalajsko gorje izza dva svoja predgorja u tavanaste preděle, a prestaje ravninom rěke Gangesa. Od ovud k jugu pretvara se povèršina u tavanastu visočinu dekansku poluotoka prednje Indije, koja je na iztočnoj i zapadnoj strani orubljena gorami: iztočni i zapadni Gats, a na sěvernoj od gore Vindjah.

Medju jednim i drugim himalajskim predgorjem prekrasne su i vele prostrane doline, kano dolina Nepal, Djumila, Kašmir.

Gorje Hindokuš kano sklop gorah visoke stražnje i prednje Azije, siže u sěvernom produženju svom do gorah Bolor-Daga. Do iztočne bočine Hindokuša dopire gorje Kuen-Lin, koje rubi sěvernu stranu tibetske visočine. U istom pravcu ovoga gorja Tian-Šan, kano sěverna orubina visoke Tartarije. Na iztoku obih visočinah ovih pustara Gobi. Po iztočnoj strani granaju se planine Kinajske pa planine otražnje Indije.

Altajsko gorje kano sěverna orubina goleme visočine u stražnjoj Aziji pretvara se na sěvernoj strani u neizměrnu sibirsku ravan. Slemena su i vèrsi prekriti věkovitim sněgom. Na gorje ovo spada mnogo gorah raznoga směra kano: altajske, daurske, jablenojske, udskojske, aldanske, stanovojske i kamčatske gore; zadnje dvě prestaju u iztočnih poluotocih.

Visočina prednje Azije nastaje kod Hindokuša; od ovud zapadno-iranska visočina, na kojoj pustara, prekrita pěskom i solju. Po iranskoj visočini šire se razne planine, medji kojimi onizke gore Paropanisa; od ovud dalje zapadno tavanasti preděli Korosana. Na južno-iztočnom kraju hvalinskoga mora gora Elburs, gdě vatrenjak Demavend (18,845′).

U zapadnom produženju Elbursa planine Ala-dag, a za ovim jermenska visočina, preko koje se šire jermenske planine; na njih gora Ararat (16.000').

Na zapadnom kraju jermenskih gorah nastaju duruske planine, koje se preko male Azije duž južne obale velikom stèrminom ruše. — Ove su gore kao dočetak gorskih kosah, koje se poprěk cěle Azije zapadno-iztočnim pravcem, a ovim redom pružaju: Durus, pa Ala-dag, zatim Elbrus, dalje kose Korosana, Paropanisa, još dalje Hindu-Kuš, pa Kuen-Lin, napokon Peling. — Sredina je malo-azijatskoga poluotoka znamenita visočina tavanasta oblika. Nuz obalu južnu cèrnoga mora pružaju se sěverne gore. — Sinajska visočina od levanskoga mora do arabske pustare; nuz more široke gore, koje na sěvernoj strani do duruskih planinah dopiru, a južno u razsovi cèrvenoga mora prestaju.

Sredina tih gorah zove se Libanon, a ovom na jugu goroviti preděli Palestine. — Samotna gora Sinaj 7400′ visoka.

Visočinu arabskoga poluotoka prekriva više tavanastih gorah, a sve su one onizke. Veći dio poluotoka suha je i kamenita golět, pa pustara; a plodni su samo obronci gorski i něke okrajine, kano na sěvernoj strani eufratska nizina.

Kaukaz. Gorje ovo sastoji iz više samostalnih kosah, koje se izmedju hvalinskoga i cèrnoga mora pravcem i od iztočno-južnoga iztoka pram zapadno-sěvernomu zapadu granaju. Planine ove prekrivaju malo ne toliko povèršine, koliko europejske Alpe. Na sěvernoj t. j. europejskoj strani pada Kaukaz velikom stèrminom u ravninu. Središnje su gore najviše; ovdě Elbrus (18,524′) i Kasbek (16,550′). Južni ogranci ovoga gorja granaju se s pustom tavanastim tja do jermenskih gorah.

Ural pruža se kao osamljena kosa od sěvernoga ledenoga, malo ne sve do hvalinskoga mora, dužinom od 250 milj. kao zapadna orubina sěverne Azije. Gorje ovo imade malo ovećih krakovah, do onih, koji se medju hvalinskim i aralskim jezerom na brežuljaste preděle pretvaraju.

§. 61. Pregled cělokupnega povèršja.

Sve azijatske visočine prekrivaju prostor od 525,000 □milj.; najprostranija je ona, koja siže od virja Gangesova do rěke Amura. Ovamo spada tibetska visočina, koja istimi dolinami svojimi za 14,000′ morsku pučinu nadvisuje. Mongolska visočina sa pustarom Gobi. Po kèršovih, gdě vode neima, sve je ili step ili

sama pustara. Pustara Gobi odděljena je kamenitim grebenom od stepah i plodnih predělah. Ovoj na iztoku visočina mandžurska a južno kinajska. Visočine prednje Azije ponajviše su golěti i neplodne pustare, po kojih se samo městimice, ponajviše na gorskih stèrmenih, pa gdě što u primorju nalaze bujne oaze i oveći plodoviti preděli. Takve su visočine iranska, sirijska i arabska. Malo-azijatska visočina ima bujnih pašnjakah. Dekanska visočina većom je stranom plodovita, al ima i golětih i kamenitih krajevah.

Od nizinah azijatskih najveća je sibirska, povèršinom od 250,000 □milj., koja se dèrži na zapadnoj strani turanske, a ova opet europejske nizine. U turanskoj nizini jezero Aral, a na zapadu hvalinsko more. Od tibetske visočine k jugu razvita je nizina prednje Indije, zauzimljuć dolnjo rěčište Gangesa i Brahmaputra. Izim ovih ima još nizina otražnje Indije, pa kinajska na utoku rěkah Hoangho-a i Jan-tse-Kianga, napokon vele plodna nizina mezopotamska medju rěkami Eufratom i Tigrisom, pa nizina Inda.

§. 62. Rěke i jezera azijatska.

Rěke azijatske, akoprem pravi gorostasi napram europejskim, nepružaju ni pol te koristi, koju ima Europa od svojih; sěverne bo se rěke zaledе, pa su zato samo kratko něko vrěme brodive. — Osrědinu azijatsku protiču mnoge ponornice, koje se il u jezera il inako pod zemljom gube. Jug i iztok malo ima rěkah porazměrno velikomu prostoru svomu, a někoje izmedju njih razlěvaju se u močvare. — Ima mnogo zemaljah, n. pr. Perzija i Arabija, kroz koje tako rekuć nikakove rěke neprotiču.

U sěverno se more izlěva:

Iz Sibirije: Ob (580 milj. d.), Jenizaj (700 milj. d.), Olenek (250 milj. d.), Lena (600 milj. d.), Indigirka (227 milj. d.), Kolima (143 milj. d.).

U veliki ocean:

Iz Mandžurije: Anadir, Amur (600 milj. d.). Iz Kine: Hoangho ili žuta rěka (500 milj. d.), Jan-tse-Kiang ili modra rěka (700 milj. d.).

U indički ocean:

Iz Indije: Mai-Kong (240 milj. d.), Menam (193 milj. d.), Iravadi (460 milj. d.), Brahmaputra (320 milj. d.),

Ganges (420 milj. d.), Godaveri (187 milj. d.), Kistnah (172 milj. d.), Indus (490 milj. d.). — Iz jermenskih gorah: Eufrat i Tigris (380 milj. d.), i to u perzijski zalěv.

U sredozemno more:

Orontes iz Libanona, osim ove još mnoge druge rěke primorkinje, a takvih rěkah primorkinjah i u cèrno more mnogo utiče, medju kojimi su Kisil-Irmak i Kuban najznamenitije.

U razna jezera:

U hvalinsko more izlěva se s mnogimi krakovi Volga, dolazeća iz Europe, zatim Ural i Terek, Kur pokrajnicom svojom Aras. — Aralsko jezero prima u se rěke Sihon i Gjihon (Sir-daria i Amu-daria) — U mèrtvo more u Palestini utiče Jordan, rěka poznata iz sv. pisma.

Jezera.

Osim gore spomenutih ima u Aziji mnogo manjih jezerah, medju kojimi: Bajkal u Sibiriji, Balkas, Džajsang, Lop i Kuku u Mongoliji; jezero Tiberias u Palestini, Van u maloj Aziji i još dr.

§. 63. Podnebje.

U Aziji leži jedna osmina povèršine u toplom, šest osminah u uměrenom, a zadnja osmina u studenom pojasu. Sěverni okrajak Sibirije prekrit je věkovitim sněgom, ovdě vlada žestoka studen malo ne uz cělu godinu. Visočine srědnjo-azijatske manje su tople nego gorski preděli europejski, ležeći na istom uzporedniku; — južni okrajci tih visočinah odlikuju se vele čistim zrakom, n. pr. Perzija; nizine pako kinajske i indijske imadu vèrlo topal i velevlažan zrak. Arabija vele je vruća i suha zraka.

Prirodnine.

Azija je prebogata raznimi prirodninami, kao što to nijedan drugi dio světa. — Svaki oveći preděl ima svoje osebujke, tako Mala Azija tankodlaku angorsku kozu, pamuk, manu, južne plodine i raznovèrstne milodije, koje se za kadjenje rabe; Arabija konje od takove savèršenosti, kakve kod nikakvih drugih konjih na světu neima; zatim kavu, mirhu. Perzija ima datule, pamuk, svilu, visoka stabla ružah, raznovèrstno milodišno gèrmovje, gazele; u perzijskom

zalěvu morskom nalazi se najlěpši biser; Indija iztočna, prirodninami najbogatija zemlja na světu, odlikuje se osobito prebujnom vegetacijom; ovdě ima pamuka, oriža, čivita, djumbira, sladorne i bambusne tèrske, papra, muškatnih orašacah i najboljih milodijah, a nalazi se diamantah i inih draguljah; zatim od životinjah: slonovah, lavovah, tigarah, nojevah, velikih ali i otrovnih zmijah, papigah, svilačkih bubah. — Kina, ratarstvom najpridnija zemlja azijatska, domovina je čaja, svilačke bube, gnětelah, ribah zlatobojne ljuske itd. U Tibetu ima gorskih ovácah i kozah najfinijom vunom, bivolah svilastom dlakom. Sa mongolske visočine poteklo je europejsko žito, tu su bujna pasišta za konje. Mandžurska ima mnogo žita, voća i duhana. Sibirija bogata je zlatom i srebrom, u sěveru množtvo različite kèrznadi, kano: samurah, zobalah, bělih lisicah, sivih věvericah itd.

§. 64. Pučanstvo.

Azijatsko je pučanstvo trojega pokolenja, naime 1. mongolskoga, 2. indo-europejskoga i 3. malajskoga.

Mongolskim pokolenjem napučena je veća čest Azije, ponajviše iztok i sredina, a zapad samo městimice. Narodi pokolenja ovoga jesu Japanci i Kurilci, Kinajci i Indokinajci, Siamezi, Koreanci, Tibetanci, Tunguzi, Mandžuri; nadalje Tatari ili Mongoli, po svoj stražnjoj Aziji, a mnogo ih i na zapadu ima; zatim Samojedi u poréčju Pečore, Čukci i Kamčadali na krajnom sěveroiztoku; napokon Turci po Maloj Aziji; k njim spadaju Turkomani u južnom Turanu, pa Kirkizi u sěvernoj polovici Turana. Još idu simo sěverni narodi: Ostjaci, Jakuti, Baškirci itd.

Na indo-europejsko pokolenje, koje zauzimlje zapad i veći dio juga, spadaju: Jermeni, Gèrci u primorju Male Azije, Kurdi u zapadnoj Perziji, Perzijanci, Afgani, pa Indi, zatim Semitjani sa granami: Arabah, Židovah, Sirianacah, Kaldejacah; nadalje malo ne svi narodi kaukazki, kano: Georgijci, Čerkezi, Oseti, Čečenci, napokon narodi Dekanski, kamo idu Singalezi u Ceylonu, Bengalci, Maharati, Cigani i još něki manji narodi.

Malajsko pokolenje stanuje na jugu Azije i južnih azijatskih otocih. Ukupni broj Malajacah u Aziji biti će něšto veći od 1/4 mil. Ovamo spadaju Malajci na Malaki i po okrajcih velikih otokah, zatim Sumatranci, Javanci pa na otočjih Molukah i Filipinah.

J e z i k. Jezici su u Aziji mnogobrojni. Naréčja indijskoga jezika, kojih ima velik broj, proiztekla su iz sanskrita (staro-

indijskoga jezika); govore se u Indiji prednjoj, Perziji, Afganistanu i Beludžistanu, gdě se je još poněšto sačuvao staro-perzijski zend-jezik; semitski jezik u Arabiji i Siriji (arabski, sirski i kaldejski), tatarski, turski, mongolski i tunguzski kod istoimenih narodah; malajski u otražnjoj Indiji i na otocih simo spadajućih; japanski jezik kod Japanacah; jednoslovčani jezici kinajski, birmanski, siamezki. Od europejskih jezikah najvećma se rabi ruski na sěveru, englezki na jugu, napokon holandezki na azijatskih otocih. Medju svimi je najvećma razprostranjen kinajski jezik.

Věrozakon. U veliko je po Aziji razprostranjena mohamedanska věra, koja se širi preko cěle prědnje Azije, Arabije, Perzije, slobodne Tatarske, zatim u prědnjoj Indiji i na zad-indijskih otocih. Mohamedanska věra ima dvoji obred, naime sunitski i šijitski. Od svih věrah u Aziji najviše privèrženikah ima budajizam; on vlada u otražnjoj Indiji, Kini, Tibetu, Mongolskoj. Za obavljanje věrozakonskih obredah mnogo je hramovah, a medju njimi i veličanstvenih; věrom ovom upravljaju bonci, něka vèrst kaludjerah; hodočastjenje; svetjenička vlada u Tibetu. I bramajizam ima vèrlo mnogo privèrženikah; njega se dèrže Indijanci u prednjoj Indiji; bramajski hramovi (pagode); — hodočastjenje; strašne, dà grozne pokore; svete vode. Nauk Konfucijev bez hramovah i svetjenikah, njemu su privèrženi samo odlični Kinajci. U Japanu ima něki po Sintu ustanovljeni věrozakon. Nauka Zoroastrova dèrže se samo vatroslavci (Guebri) u Perziji i prědnjoj Indiji. Ima takoděr u prědnjoj Indiji, a to medju Šeiki, slědbenikah Nanekove věre. Šamaitska věra, koja nije ništa drugo nego puko praznověrje, nalazi se medju manjimi narodi u Sibiriji. Kèrštjanska věra uspěva samo pod zaštitom europejskih vlastih, židovska pako u istoj je svojoj domovini malo da ne sasma izčezla.

§. 65. Način življenja, obèrt i tèrgovina.

Veći i znamenitiji narodi azijatski hrane se od ratarstva, obèrta i tèrgovine; ima više manjih a brojem neznatnih narodah, koji na nomadski živu, pa su po městnih svojih okolnostih ili pastiri, ili ribari ili pako lovci. Svi ti bezdomci malo su naobraženi. — Oko poljodělstva i vèrtlarstva osobitom se revnostju nastoji u Kini, Japanu, prědnjoj Indiji i na otoku Javi. Stočarstvom svojim odlikuju se osobito Arabi, Kirgizi, Mongoli i sibirski narodi. Svilarstvo je u veliko razvito u Kini, Japanu, Perziji i azijatskoj Turskoj, a poněšto i u iztočnoj Indiji. Od velike je važnosti ribarija

kod primoracah i otočanah. Pri vadjenju kovinah postupa se samo u Sibiriji i prědnjoj Indiji znanstvenim i redovitim načinom, a povèršno i neredovito u azijatskoj Turskoj, pa u Perziji, Kini i Japanu.

Obèrtnost bijaše u Aziji već onda rrzvita, kad je u Europi još ni bilo nije; mnogo toga naučiše Europejci od Azijatah. U starih su već vremenih bili glasoviti obèrtom svojim Kinajci i Japanci; oni su mnogo prije od Europejacah izumili, kako se pravi porculan, mastilo za pisanje (tuš), puščan prah; njihove pakostjene stvari, ocalno orudje i oružje, osobito mačeve i nože, pa svilne tkanine nije do sada još nitko dostigao, kamo li nadboljao. Perzija i preděli dauašnje azijatske Turske odlikuju se prastarom svojom umětnostju prekrasnoga bojadisanja, isto tako izvèrstnimi tkaninami iz kostreti, vune i svile (turski i perzijski šalovi), napokon tkanjem sagovah. Prednja Indija i Kina prave vèrlo mnogo izvèrstnih tkaninah pamučnih; kože svakovèrstne izradjuju se i stroje u veliko a izvèrstno.

Tèrgovina. Azijati neimajuć dobrih putevah, kamo li željeznicah, tèrguju nutar zemlje samo pomoćju karvanah; u sěvernih krajevih natěču se s njimi Rusi u toj vèrsti tèrgovine; nerado se upustjaju Azijati na dalji put po moru, da tèrguju. Medju njimi su najrevniji tèrgovci Perzijani, Turci, Bukarci i Kinajci. Tèrgovinu izvan Azije těraju Europejci, medju kojimi ponajviše Englezi, zatim Rusi pa Nizozemci; a s Europejci natěču se sěverni Amerikanci. Japan tèrguje još malo s inozemstvom, tek u novije vrěme dobili su Europejci i sěverni Amerikanci ovdě, kano i u Kini mnogo polakšicah za svoju tèrgovinu.

Najvažnija tèrgovačka města nutarnje Azije jesu gradovi: Haleb, Bagdad, Tiflis, Tauris, Ispahan, Kabul, Bokara, Samarkand, Benares, Kjahta, zatim primorski gradovi: Smyrna, Trapezunt, Džeda, Moka, Aden, Maskat, Basora, Abušär, Bombay, Madras, Kalkutta, Singapur, Batavija, Kanton, Manila.

Azija izvaža po kopnu i po moru razne predmete, naime: čaj (tako zvani karvanski čaj, dopremljuju Rusi po suhom), pamuk i pamučne tkanine, svilu i svilene tkanine, biser, dragulje, mirodije, kavu, bakar, kositer, razne vèrsti smoli (gumi), bojadisala i strojila, kinajski porculan, finu kostrět, šalove, pa rabarbaru i mnoge druge lěkove, sago, dèrvo tikovinu i sandelovinu, arabske konje, izvèrstno kèrzno i m. dr.

Iz Europe dobiva Azija razne tvorničke proizvode pa umětnine,

§. 66. Pověstnički pregled.

Azija je kolěvka čověčanskoga roda. U njoj i Africi, t. j. u susědnoj dolini nilskoj, postadoše pèrvi veliki gradovi kano: Palibotra na Gangesu (sadašnji Benares), Baktra blizu Gihuna, Ekbatana u Mediji (sadašnji Hamadan), Babilon na Eufratu, Ninive na Tigru, Damask medju Libanonom i Antilibanonom, Troja blizu dardanelskoga těsna, Sidon i Tir u feničkom primorju, napokon u nilskoj dolini Meroe, Theba i Memfis.

Fenički gradovi bijahu svojimi obèrti (staklom, grimizom), tèrgovinom i brodarenjem glasoviti, pa bogati. Feničko brodarstvo i njihovi pismeni znakovi. Izraelićani udomiše se kraj Feničanah u Palestini i sagradiše Jeruzalem; kašnje razděliše se na dvě kraljevine, Juda i Izrael. Obě ove dèržave běše nakon kratka obstanka nadvladane od Babilonacah i Assirijanah. Oko godine 650 pred Isukèrstom utemelji Ćiro staroperzijsku dèržavu, koja je zamalo cělu prednju Aziju i Egipat, a na iztoku sve zemlje do Inda sebi podvèrgla. Ali ni ovoj silnoj i velikoj dèržavi nebijaše duga obstanka, nju bo razori Aleksandro Veliki, kralj Macedonije pomoćju Gèrkah. — Nakon smèrti Aleksandra Velikoga (323 pred Isukèrstom) zavladaše gèrčki kralji Sirijom, malom Azijom i Egiptom, dok nedodjoše Rimljani sa zapada, koji opet sve ove zemlje osvojiše. A to baš bijaše propast dèržave rimske; Rimljani bo se upoznaše s azijatskim razkošjem, koje bèrzo po cěloj zemlji zavlada, te moć i snagu rimsku uništi. — Kad se je rimska dèržava razdvojila na zapadnu i iztočnu, pripadoše potonjoj sve azijatske zemlje.

Sve, što se je uz tisuće godinah sbivalo na zapadnoj strani azijatskoj, sve to nedirnu ni malo iztočnu Aziju.

Iztok razvijaše se samostalno, osobito Kina, koja imadjaše već od najstarijih vremenah vèrlo věšte poljodělce, a bilježenje njihovo iz prošlosti mnogo dalje siže u prastaru dobu, nego ikoja pověstnica zapadnih narodah. Uz Kinajce razviše se, takodjer sami po sebi, vele marljivi Japanci, zatim narodi Indije prednje i otražnje. Za čudo je sbilja to, da su ovi već u prastaro doba svojom obèrtnostju glasoviti narodi na istom onom stupnju kulture ostali, na kojem se već pred tisuć godinah nalažahu, dakle bez svakoga napredka i razvitka.

Jamačno bijaše ovomu nepokretu glavni uzrok taj, što božanstveni nauk Isukèrstov, akoprem u Aziji nikao, nije dopro do tih narodah, da bi bio upravljao s njihovim razvitkom duševnim.

Šest stotin godinah poslě Isukèrsta započe Mohamed u Arabiji učiti něki novi nauk věre, koga, buduć ugadjaše putenim Azijatom čudnovatom bèrzinom razširiše kalifi, naslědnici Mohamedovi, čim ovi tako osiliše, da su već za sto godinah svu južnu Aziju tja do Inda i cělu sěvernu Afriku do atlantskoga mora osvojili, podjarmili i narode k novomu tomu zakonu prisilili. U osmom věku bijaše Bagdad na Tigru stolicom Kalifah. — Nastojanje zapadnih kèrstjanah, da u prednjoj Aziji nauk Isukèrstov zavedu, ostade bezuspěšno pri svem tom, što su trajala križarska ratovanja od god. 1096. tja do konca 13. věka. Samo kratko něko vrěme uzmogoše kèrstjani gospodovati nad Jerusolimom i sirskim primorjem. — U četèrnaestom věku stupiše na pozorište Osmani (Turci) tolikim nasiljem, da su na bèrzo zauzeli ne samo cělu prědnju Aziju, već i u Europu prodèrli, i tu něke strane bizantinskoga carstva osvojili, a napokon, kad su i Carigrad zauzeli (god. 1453.), to carstvo sasma razorili, i na razvalinah njegovih današnju tursku carevinu podigli.

Al ne samo ovdě, već i u srědini Azije sbivahu se velike stvari. Tako uzruja Temudžin Mongoliju (god. 1206. poslě Isukèrsta), i nametne se njoj velikim kanom, pa zarati i nadvlada sve susědne zemlje, te ustroji tako ogromnu dèržavu Mongoliju, koja je već uz dobu njegovih naslědnikah sizala od žutoga mora preko Kine tja do rěkah Dněpra i Dněstra. U 14. věku ustade opet drugi Mongolac naime Timur (Tamerlan), koji si podjarmi sve zemlje, ležeće medju Kinom i Malom Azijom, i opustoši istu Indiju. Samarkand u slobodnoj Tartariji bijaše glavnim gradom toj Timurovoj dèržavi. Ali ni ona neimadjaše duga obstanka, te se isto tako bèrzo razpade, kako se je naglo podigla. Od potomakah Timurovih spominje se Kan-Baber, koji u prědnjoj Indiji mnoge zemlje osvoji i god. 1525. silnu dèržavn tako zvanu veliku Mongoliju uzkrisi.

Glavni grad ove velike Mongolije bijaše Delhi, i tu se nagomila svakovèrstna blaga i bogatstva toliko, da je ono lakomoga Nadira, perzijskoga Šaha, zamamilo na Delhi navaliti, koji grad on sbilja i osvoji, i sve to nečuveno blago zaplěni, grad pako cělovito razori, i neizměrnim tim blagom obogatjen kući se povrati. Ali se i Perzija malo zatim razpade; od nje se odcěpi Perzija gornja (Afganistan i Beludžistan), iz koje više malih kanatah postade. Velika Mongolija prestade, čim su na nju Englezi uticati počeli.

Odkako je Portugalac Vasco de Gama god. 1498. oplovio Afriku, i europejcem pomorski put u Indiju pokazao, počeše ju

razni narodi europejski jatomice polaziti, ne toliko da tèrguju sa Indijanci, koliko da onako, kano krajeve u Ameriki, takodjer i indijske zemlje sebi podčine. Pèrvi, koji se naseliše, bijahu Portugalci, za njimi dodjoše Holandezci, koji svoje predšastnike malo ne iz svih naselbinah na indijskih otocih izrinuše; za njimi slědjahu Francuzi, napokon Englezi. Ovi zadnji najvećma uspěše osvajanjem zemaljah, i sad već gospoduju malo ne sa svimi indijskimi zemljami.

Kao što se udomiše Englezi u prednjoj, a većom stranom i u otražnjoj Indiji, a Holandezi na sundajskih i molučkih otocih, tako postadoše i Rusi gospodarom cěloga azijatskoga sěvera (Sibiriji već od g. 1582.), pa zemaljah s obě strane Kaukaza. Visočine nutarnje Azije, s kojih su u srednjem věku strašni jurišatelji Temudžin i Timur divje svoje čopore na sve strane světa těrali, da uništuju, štogod pred sobom uznadju, sad su podčinjene caru kinajskomu, te mu danak platjaju.

Političko razděljenje.

§. 67. I. Ruska Azija.

Kano iztočno produženje europejske širi se azijatska Rusija od Urala tja do velikoga Oceana, a na jugu do Turana i Kine. Na prevelikoj ovoj povèršini od 286.000 □milj. ima samo 8 do 9 mil. stanovnikah. Ovi su raznoga kolěna, a věrom ili kèršćjani ili mohamedanci; uz Kinu su budajisti, a na krajnom sěveru šamajiti. — Isto tako razlikuju se i načinom življenja; sěvernjaci su lovci ili ribari; stanovnici u travatih predělih živu na pastirsku, drugi opet kao poljodělci. Ratarstvo uspěva do 60° sěv. širine dobro. Rudarstvo južne Sibirije vèrlo je znamenito, kopa se i izpire mnogo zlata i platine; nalazi se izobilje željeza i mědi a mnogo srebra; ima i draguljah, naime diamantah, berilah, korundah i. dr.; u krajevih ledenoga mora mnogo fosilne slonovine.

Obilatu korist zamiće lovina, ima bo veliko množtvo najfinije te najskupocěnije kèrznadi.

Ruska Azija sastoji se iz slědećih zemaljah:

1. Kaukazija, nju děli slemenje kaukazkih gorah na europejsku i azijatsku stranu. Bèrdjani něki tek su u novije vrěme svladani, a něki, nehoteć se podvèrći Rusiji, izseliše se u preděle turske carevine. — Zemlje su vèrlo plodne, ali slabo težane.

Kaukazke doline bujne su vegetacije, tako raste ovdě tèrs 1′ u proměru, pa oriž, uljika, pamuk, sladorna tèrska itd.; po stèrmenih ili su guste šume, ili dobri pašnjaci. — Jermenske su gore po slemenih puste i gole; po bočinah pako prekrite orahovimi šumami, u kojih rastu i kajsije, trešnje, smokve, mandule, tèrsovi itd. Ima velikih stadah kozah i ovacah, druge stoke malo. Ribarija na Kuru, vèrlo je važna, mnogo bo se dobiva hajvara. Južna strana Kaukazija obsiže slědeće zemlje: Rusku Jermensku (Armeniju), Gruziju, Imereciju, Mingreliju i Kaspički prediěl.

U Grusiji: glavni grad **Tiflis**, **60** st., ovdě stolica naměstnika; u Jermenskoj glavni grad **Erivan**, **15** st.; u kaspičkom prediělu glavni grad **Baku**; blizu grada vrělo Nafte, pa goreći vodik (večita vatra Parzah, kojoj mnogo hodočaste Perzijanci, da isti Indijanci).

2. Sibirija, kamo spada cěli sěver azijatski, dakle i visočinasti poluotok kamčatski, pa preděli rěke Amura, veća je nego cěla jedna tretjina sve Azije (280,000 □milj.), ali stanovnikah ima jedva do 4 mil., medju njimi do 200,000 Europejacah, koji su ovdě ili kano činovnici, ili tèrgovci ili pako prognanici ruski. Po naravi povèršja svoga děli se Sibirija na zapadnu stranu, koja je ravna, pa na iztočnu, većinom gorovitu stranu. Pram obalam ledenoga mora prelaze goleti u tundre, t. j. mašinom obrasle zemlje, a od tud u ledene pustare. — Veliko množtvo raznovèrstne kèrznadi, a obilje mnogovèrstnih kovinah i rudah. — Južne su pokrajine sibirske vèrlo plodne.

U zapadnoj Sibiriji glavni grad **Tobolsk** kraj rěkah Tobol i Irtiš, **27** st. — **Tomsk**, najbogatiji grad Sibirije sa **15** st. Ovdě je središte sibirske uprave. — **Kolivan** i **Barnaul**, gradovi na Obu znamenitimi rudami; u zadnjem gradu rudarska učiona. — **Zmijinogorsk**, **15** st., vele znamenite srebèrne rude. U iztočnoj Sibiriji **Irkutsk** sa **20** st., glavni grad na Angari. — **Nerčinsk**, grad, znamenit rudami srebra i zlata na gori Altaj. — **Kjahta**, velevažan tèrgovački grad naproti kinajskomu gradu Majmačinu. Ovdě se prodaje i kupuje uz godinu razne robe u vrědnosti od 14 mil. rubaljah; karvanski kirijaši. — **Krasnojarsk** i **Jenizajsk**, gradovi na Jenizaju. — **Jakutsk**, grad na Leni. — **Ohotsk**, tèrgovački grad dobrom lukom na ohotskom moru. **Ajan**, vele znamenit grad za tèrgovinu ruske sěverne Amerike i Kine. — **Nikolajevsk** blizu uštja Amura, ratna i tèrgovačka luka, znamenita za sibirsku tèrgovinu. — Na Kamčatki **Petropavlovsk**, glavni grad kamčatskoga prediěla, ima veoma dobru luku.

U novo stečenoj pokrajini amurskoj zavladala je velika dělofatnost. Po Amuru plove lěti parobrodi; Rusi su ovdě začeli dizati gradove, tako na Amuru grad **Blagověstčensk.** Uštje Amura čuvaju s lěva i desna sagradjene tvèrdjave.

§. 68. II. Azijatska Turska.

Ima na 24,000 □milj. povèršine do 16 mil. stanovnikah. Pruža se od těsna Dardanelah sve do uštja Šat-el-Araba. Upravu pojedinih zemaljah rukovode paše; stanovnici su: Jermeni, Turkomani, Kurdi i Turci. Poljodělstvo je neznatno, akoprem je zemlja vèrlo plodovita. Stočarstvo je vèrlo obsežno, ima mnogo devah, konjah, ovacah i kozah. Tèrguje se pomoćju karvanah, pa po moru, i to ponajviše s Austrijom i Englezkom. Děli se na slědeće glavne zemlje:

a) Mala Azija ili Natolija. Stanovnici su stranom Turci, stranom Jermeni. — Pučanstvo je na gusto. — Mala Azija spadala bi jamačno medju najbogatije zemlje světa, kada bi uprava što valjala. Izvèržena je jako raznoj pošastnoj bolesti, pa skakavcem, koji često sve plodine izjedu. — Obiluje žitom i voćem. Ima za tèrgovinu izvèrstan položaj. Izvaža mnogo svile, pamuka i smokvah, drěmka, šiške itd.

Najznamenitiji gradovi: na Bosporu, naproti Carigradu **Skutari** (Skadar), **100** st., grad vèrlo lěp, ima mnogo tvornicah i znatnu tèrgovinu. — **Brusa**, **60** st.; grad leži južno od Skutara; pravi svilne sagove i šalove; blizu grada kopa se stiva. — **Smyrna**, **130** st., najvažniji pomorski i tèrgovački grad u Levantu (tako se često zovu tursko-azijatske zemlje), napučen većom stranom s kèrstjani. U gradu mnogo tvornicah pamučne i svilne robe; velika tèrgovina. — **Kutahia**, **30** st., s tèrgovinom znamenit grad; ovdě stoluje paša anatolski. — **Trapezunt** ili Trebizonde, **52** st., pomorski i tèrgovački grad na cèrnom moru; znamenita je okolica s voćarstva svoga. — Něgdašnji gradovi ovoga poluotoka: Nicea, sada **Ismik**; Troja, sěverno od èrta Baba; Ephesus i Milet; Ikonium, sadašnja **Konija**, **50** st., na lěpom tavanku, gdě se tèrgovačke ceste križaju. — Otoci u egejskom moru: Lesbos, Skio i Samos; pram jugu leže otoci Rhodos i Cipar, ovdě izvèrstno vino. Medju stanovnici ima mnogo Gèrkah, potomakah starih Gèrkah, koji bijahu ovdě svojom kulturom glasoviti.

b) Jermenska (Armenija), gorovita zemlja, u kojoj izviru Eufrat i Tigris; jezero Van.

Erzerum, **50** st., glavni grad, u kom stoluje paša. — Grad je sredotočje tèrgovine medju Perzijom i Turskom. — Prama jugu leži na Tigrisu **Kurdistan**, u zemlji Kurdah, naroda vele surovoga.

c) Mesopotanija medj Tigrisom i Eufratom, odlikuje se osobitom plodovitostju; jedna strana duž Eufrata pustara (Cöl).

Diabekir, **60** st., tèrgovački grad, ovdě stoluje paša, pa gèrčki arcibiskup, kaldejske i jakobitske patrijarhe, obèrtnost je vele obsežna. — **Mossul** sa **70** st., obèrtom i tèrgovinom vele živahan grad. Nedaleko razvaline grada Ninive.

d) Irak-Arab, stara Babilonija i Kaldea.

Ovdě glavni grad **Bagdad**, jednoč prekrasna prěstolnica kalifah, ima **100** st., grad sasma na orientalsku sazidan; ima znamenite tvornice pamučnih i svilenih tkaninah. — **Basra**, tèrgovački grad uz luku sa **76** st. — Na Eufratu razvaline gradovah babilonskih.

e) Sirija ili Soristan napučen je dobrim dělom od kèrstjanah. Prirodnine su joj šišarke i svila.

Aleppo ili Haleb sa **160** st., vele znamenit tèrgovački grad. Ovdě je glavno skladište raznovèrstne robe, koja dolazi iz Europe i ostale Azije; stecište je karvanah, dolazećih sa svih stranah; u veliko se pravi ovdě roba pamučna i svilna. — Libanon i Anti-Libanon, domovina Maronitah i Drusah. — **Beirut**, grad uz luku. — **Damask** ili Damaskus od starine slavan grad sa vele lěpim položajem, ima **200** st. Ovdě su razvaline grada Baalbeka a u syrskoj pustari razvaline glasovitoga grada Palmire. — Gdě něgde glasoviti fönički gradovi Sydon i Tyrus stajahu, tu su sada **Saida** i **Sur**, gradovi od velike važnosti. — U Palestini sveti grad **Jerusolim**, kamenite i podosta puste okolice, ima samo **23** st. Ovdě nastaje dolina Jozafatska, koja se s potokom Kidron pruža tja do mèrtvoga mora. Četvèrt ure od grada 2350′ visoko bèrdo maslinsko, a njemu na podnoju vèrt Getsemane. Na podnožju maslinske gore selo Betanija. Grad Jerusolim leži na četiri uzviska: Akra, Morijah, Bezeta i Sion. Nad grobom Spasiteljevim sagradjena je krasna cèrkva, a tamo, gdě je stajao Salomonov hram, stoji sada turska mošeja. Grad ima mnogo samostanah i priběžištah, medju njimi jedno austrijsko. Ovdě mnoge razvaline. — Uz more leži grad **Akka** (St. Jean d'Acre).

§. 69. III. Arabija.

Ima 48,000 □milj. a 12 mil. stan. Pomorski krajevi poluotoka ovoga jesu pokrajine Hedžas, Jemen ili srećna Arabija, Hadramaut, Oman i Lahsa; nutarnja stran većim je dělom pusta, a zove se Nedšd. Arabi, koji se svojimi konji kao nomadi po pustari sele i pod šatori stanuju, zovu se Beduinci, a oni, koji ratarstvo těraju, Fellahsi. Turski dio Arabije zove se Arabistan.

Arabija neimajuć rěkah ovećih, vele je sušna, a městimice i bezkišna, te s toga samo u někih stranah plodna. Ovdě raste kava, indigo, pamuk, mendule, datule; ubire se mnogo razne smole, balsama, mane itd.

U Hedžasu sveti gradovi Mahomedanaca: **Mekka** i **Medinah**, ovdě veličanstveni hramovi i velika hodočastja. — **Džedda**, tèrgovački grad; na petrajskom poluotoku Sinai gora. — U Jemenu **Mokka** i **Aden**; u Omanu **Maskat**, sědište moćnoga imama mohamedanskoga, tèrgovački grad. — U krajevih Nedšdskih stanuju Vahabiti, vele fanatički mohamedanci. Ovdě se goje najbolji arabski konji.

§. 70. IV. Zapadni Iran ili Perzija.

Ima 22,700 □milj. a 11½ mil. st. Na tavanastih predělih nepada, izim kišne dobe, skoro nikad kiša; zrak je suh i čist, vegetacija je u sušnih krajevih slaba.

Osim rěke Aras, koja děli Perziju od Rusije, sve su druge rěke samo neznatne primorkinje. — Jezera: hvalinsko, Urumiah i Bategan.

Prirodnine perzijske: Izvèrstni konji, deve, ovce, pčele, bisernice; žito, oližje, broć, mak, pamuk, datule, sladorna tèrska, mana, gumi, žvatka, sezam, salep, ruže; měd, olovo, sumpor, razne soli (solju su cěli krajevi prekriti), nafta, kam. ugljevje, dragulji osobito türkizi.

Obèrtnost odlikuje se samo pri někih strukah, tako pri bojadisanju, svilenine i suknenine, zatim pri šalovih i sagovih, nadalje pri tkaninah, protkanih srebrom i zlatom; izradjuju se takodjer vèrlo věšto razne kovine, pa i svakovèrstna koža, fine milodije, medju kojimi se ružično ulje osobito odlikuje. Tèrgovina teče pomoćju karvanah; tèrži se biser, oližje, tamjan, sagovi i šalovi, kostrět i milodije. Zemlja ova někoč toli glasovita, propada s nutarnjih nemirah. — Perzijski jezik vèrlo je razvit. Vladalac ima naslov Šah, on vlada sasma neograničeno, a isto tako i njegovi naměstnici u pokrajinah.

Glavni i prěstolni grad Perzije: **Teheran**, najlěpši grad blizu visoke gore Elbrusa, ima lěti **20**, a zimi **120** st.; četvèrtinu grada zauzimlju šahovi dvori; vèrlo je znamenit sa svojim obèrtom. — **Ispahan**, něgdašnji glavni grad; ima do **180** st.; ovdě mnoge sjajne palače i hramovi, visoke i druge važne učione, mnogo obèrta i tèrgovine. — U južnoj strani Perzije **Širaz**, grad sa **50** st., u vèrlo plodnoj ravnini, ima velik obèrt. — **Kerman**, grad velikim obèrtom; oba ova grada znamenita su radi tèrgovine s Indijom. — **Bušir** (Abušär) uz luku na perzijskom moru, mnogo tèrgovine. — Na hvalinskoj obali leže **Astrabad** i **Rešt**, tèrgovački gradovi; luke ovih gradovah pripadaju Rusiji. — **Balfuruš**, **150** st., velik tèrgovački grad nedaleko hvalinskoga jezera. — Nedaleko od urmianskoga jezera leži **Tauris** (Tabris), najvažniji tèrgovački grad u nutarnjoj zemlji sa **160** st. — **Herat**, **45** st., u vele plodnoj prodolici. Sagovi ovdě pravljeni daleko se traže. — **Nišapur**, malen grad; blizu grada glasovite su rude dragulja türkisa.

§. 71. V. Iztočni Iran ili Afganistan i Beludžistan.

Povèršine biti će do 18,000 □milj., a stanovnikah do 12 mil.; ima mnogo pustih krajevah. Zrak, prirodnine i tvorine iste, koje su u Perziji. Stanovnici su stranom ratari, stranom pastiri; obèrtnost je i tèrgovina manje živahna nego u Perziji; oni su po věri suniti. Zemlje su ove porazděljene na više manjih, a medjusobno neodvisnih kanatah.

U Afganistanu kanati **Kabul**, **Kandahar**, **Gorat** sa istoimenimi glavnimi gradovi. — Beludžistan, kano južna polovina ovih zemaljah sastoji se iz 7 saveznih dèržavicah; najmoćniji kanat **Kelat** sa istoimenim glavnim gradom.

§. 72. VI. Slobodna Tartarija (Turan ili Turkestan).

Ima 32,000 □milj. sa 7 mil. stanovnikah. Iztočne su strane gorovite; veći dio zapada, sve do hvalinskoga mora, sama je nizina Turan zvana, koja je napučena mnogimi, medjusobno neodvisnimi plemeni tatarskoga naroda ponajviše uzbečkoga plemena; velik dio pučanstva Kalmuci, Kirkizi i Turkomani. Malo ne svi su Mohamedanci. Narodi ovi živu ponajviše kao nomadi o stoki svojoj; někoji su poljoděłci, a ti su ponajviše po dolinah, koje se dadu s rěkami naploviti, pa s toga ovdě velika plodovitost. Medju pet kanatah najznamenitiji je koli naobraženjem toli bogatstvom svojim kanat **Bokhara**. Stanovnici su ili brižljivi poljoděłci ili izvèrstni

obèrtnici, (svilene i vunene tkanine, strojenje kožah, pa ocalna roba), ili su tèrgovci, koji po cěloj Aziji tèrguju. Ovdě se nalaze dragulji: rubin i türkiz, a ima i zlata, pa mnogo soli.

Bokhara, glavni grad, stolica velikoga Kana, do **100** stanov., ima mnogo obèrta; srědištem je tèrgovini po kopnu medju Indijom i Europom. — **Samarkand**, jednoč velik i znamenit grad, bijaše prěstolnica Timurosa, ima samo **10** st. — **Balh**, grad neznatan, razvaline stare Baktrije. — Kanat **Kokand**, istoimenim glavnim gradom, u kom živahan obèrt i tèrgovina. — Kanat **Kiva**, bujan preděl usrěd pustare sa istoimenim glavnim gradom, gdě se těra tèrgovina s robovi. — Kanat **Turkomanija**, većom stranom pustara. Na sěvernih predělih stanuju Kirkizi, izvèrstni konjari; děle se na četu malu, srednju i veliku. — Kanat **Kundus**, bogat je kamenom lazura, pa olovom, osobito pako rubin-draguljem.

§. 73. VII. Prednja Indija.

Ima 65,000 □milj. povèršine, a do 180 milijunah stanovnikah; tiče se na zapadu Irana, na sěveru Tibeta, na iztoku otražnje Indije. Sěverna stran i to veći dio poluotoka zove se Hindostan, nutèrnja visočina Dekan; zapadna obala Malabar; iztočna Koromandel; na južnom kraju èrt Komorin, kraj njega otok Ceylon.

Povèršje poluotoka raznoga je lica: na sěveru su goroviti preděli himalajski; južno do njih velike dvě nizine Inda (Penčab) i Gangesa, zatim tavanaste visočine Dekana i Misore orubljene gorami (kojimi?). — Zapadna, sěverna i iztočna nizina.

Poluotok ovaj protiču mnoge rěke, něke (koje?) velike i silne, sa množinom pokrajnicah, a kraj mora mnoge rěke primorkinje; uštja (koja?) razlita na močvare.

Podnebje tropično, uz sve razlike, koje proiztiču iz položaja i mnogolikoga povèršja; močvarni preděli vèrlo nezdravi (kolera).

Prirodnine. Indija spada množtvom svojih prirodninah medju najbogatije zemlje světa. Velika plodnost, osobito u indijskih i gangezkih nizinah; ostali su preděli, iznimkom indičke pustare (Turi) dosta plodni. Glavne prirodnine: oriž, pisang, indigo, pamuk, sladorna tèrska, drěmak, papar, cimet, raznovèrstne palme, dèrvo tikovo, sandelovo, ebenovo, skupocěne smoline; goveda, konji, deve, gazele, antilope, sloni, nosorozi, lavi, risi i mnogi drugi grabežljivci; cibetka, majmuni, mnogovèrstna perad, svilci, biser; od ru-

dah: zlato, srebro, mĕd, željezo, zatim diamanti, rubini, kamenito ugljevje, razne soli, sumpor, i mn. dr.

Obèrtnost. Mnoge su tvorine izvèrstne, tako pamučnina, svilenina, pretkana zlatom i srebrom; kašmirski šalovi (najsavèršeniji od svih, što se gdĕ na svĕtu prave); zatim sagovi, razna dĕla iz bisernice, pa iz ljuskah od kornjače i slonove kosti.

Tèrgovina nutarnja i vanjska, obĕ vele znamenite, ide malo ne sva preko rukuh Englezah. — Parobrodi plove po Gangesu i Indu, a mnoge su željeznice prevedene kroz plodovite i obèrtne predĕle. U mĕstih, kamo Indi hodočaste, pa u kupalištih veliki su sajmovi.

Stanovnici. Indi, pradomci poluotoka, kojih ima za $^4/_5$ svega pučanstva, vĕrom su bramajiste, a nĕšto i budajisti. Četvere kaste. — Izim Indah ima i Afganah, Mongolah, Parsah i Arabah, a ovi su Mohamedanci. U Dekanu Dravidajci, vele surov narod. Europejacah ima do 300,000.

Prednja Indija razpada se na slĕdeće zemlje:

a) Englezke neposredne;
b) Posredne ili savezne; zatim neodvisne, te samostalne, i to:
c) Nepal (Nipal);
d) Butan;
e) Portugalski posĕd;
f) Francuzki posĕd.

§. 74. a) Englezki posĕd neposredni.

Stanovničtvo i povèršinu vidi na strani 107.

Neposredne posĕdine englezke razdĕljene su na četiri pokrajine; svaka ima predsĕdnika svoga.

1. Predstojničtvo Bengalija. Glavni grad **Kalkutta** sa **500** st.; ovdĕ podkralj i vèrhovna uprava od cĕle englezke Indije. Akoprem Kalkutta u vlažnom i nezdravom predĕlu leži, ipak je od svih inih gradovah indijskih po tèrgovini svojoj najvažniji; isto tako odlikuje se i s obèrtnostju svojom, osobito u svilenini i pamučnini. — **Muršedabad** sa **165** st. i **Patna** sa **330** st., gradovi na Gangesu; oba su s cvatuće obèrtnosti i velike tèrgovine vele važna. — **Allahabad** na utoku pokrajnice Džume u Ganges, znamenito hodočastje. — **Benares**, sveti grad Indah sa **180** st.; srĕdište je indijske učenosti, znanosti i umĕtnosti; visoka škola. — **Luknov** sa **300** st. — **Agra** sa **160** st. — **Delhi**, **300** st., nĕgda prĕstolnica velikih mogulah; veličanstvene palače.

2. Pr. Madras sa glavnim gradom **Madras, 720** st., znamenita tèrgovina i velik obèrt. — **Hiderabad** sa **200** st. — **Golkonda**, u okolici nalaze se diamanti. — **Mijsore** sa **100** st. — **Kalikut**, grad, gdě su se Europejci (Portugizi) pod Vasco de Gamom pèrvi put na azijatskoj obali izkèrcali (1498).

3. Pr. Bombay sa glavnim gradom **Bombay, 560** st., koji se u veliko obèrtom i tèrgovinom bave; ima izvèrstnu luku, čuvene brodarnice. — **Surat** sa **160** st., ovdě velik obèrt. — **Ahmedabad** sa **150** stan.

Otok Ceylon spada neposredno englezkoj kruni; glavni grad je **Kolombo**. Iz mora oko Ceylona vadi se najlěpši biser.

§. 75. b) Posredne englezke ili savezne zemlje.

1. Siky-zemlje, 2. Radšput-zemlje, 3. Maharatske zemlje, 4. Kotšin, 5. Travankor, 6. Misore, 7. Dèržava Nizam, 8. Gonda, 9. Bopal, 10. Bandela, 11. Aude, 12. Kneževina Sikim, 13. Kassai i još něke male dèržavice.

Sve ove dèržave imadu povèršine ukupno 17,000 □milj. i 45 mil. stan.

Najznamenitiji gradovi ovih zemaljah: U kraljevini Sikim ili Sind glavni grad na Indu **Halderabad**. — U Pendšabu ili posrednjoj kraljevini Šikah glavni grad **Lahore, 100** st. — **Misore**, grad sa **40** st. — **Pešavar** sa **70** st.

§. 76. c) Samostalne dèržave prednje Indije.

1. Dèržava Kašmir ili Džamu na sěvero-zapadu prednje Indije. Na podnožju i u gorah Himalaje; 3000 □milj. i 3 mil. st. Obiluje plodinami i rudami.

Glavni grad **Džamu**, ovdě prěstolnica prekrasnim dvorom. — **Kašmir**, lěp grad, čuvena tkanja šalovah.

2. Nepal (Nipal), 2500 □milj, sa 2 mil. st., uzka okrajina na južnom podnožju himalajskih gorah.

Ovdě grad **Katmandu**, stolica naboba (vladara).

3. Botan leži na sěvero-iztočnom okrajku iztočne Indije, medju Tibetom i Bengalijom; ima povèršine 1000 □milj., i 1½ mil. stan.

Knez stoluje u gradu **Tassisudon** na podnožju gore Čamalari.

4. Dèržava Tipperah leži iztočno od Bramaputra u gorah, mala dèržava, napučena od vele surovoga naroda.

5. Mala dèržavica Dholpur nedaleko od Agre.

§. 77. d) Portugalski posěd.

Sastoji se iz okrajine **Goa** na malabarskoj obali, zatim iz otoka te istoimenoga grada **Diu**, pa iz grada **Damaun**, koji leži medju Bombajem i Suratom; ukupne povèršine ima 52 □milj. sa 320,000 st — **Goa**, glavni grad portugalskoga posěda u Aziji, kamo takodjer sundajski otok **Timor**, zatim grad **Macao** (na kinajskoj obali) spada.

§. 78. e) Francuzki posěd.

Male okrajine na koromandelskoj obali sa istoimenimi gradovi: **Pondichery** i **Karikal**, zatim grad **Maché**, pa grad **Čandernagor** na Hugli, blizu Kalkutte; ukupne povèršine ima 9 □milj sa 200.000 st.

§. 79. VIII. Otražnja Indija.

Medju bengalskim i kinajskim morem, siže sěverno tja do okretnika raka, južnim pako zakliskom do blizu polutnika; povèršine ukupne biti će do 40,000 □milj., a stan. do 30 mil. Petere gore pravcem meridijana prekrivaju poluotok, medju kojimi velike rěke (koje?) protiču. Podnebje i prirodnine iste su koje u prednjoj Indiji. Nutèrnje su strane malo još poznate.

Stanovnici su stranom Indo-Kinajci, stranom Malajci, te privèrženici budajske ili bramajske věre; a ima i Mohamedanacah. Obèrt je izim něšto pamučnih i svilenih tkaninah neznatan, pučanstvo bo stoji na nizkom stupnju naobraženja.

Na poluotoku više samostalnih dèržavah despotičko vladanih. Englezi imadu i ovdě něke posěde.

§. 80. a) Carevina Barma ili Birma

(něgdašnje kraljevine Ava i Pegu), 13,000 □milj., do 8 mil. stan. zauzimlje gornje i srednje rěčište rěke Iravaddya. — Glavni i prěstolni grad **Ava** ima **110** st. — **Umerapura**, **Pegu**, **Ranguhu**, gradovi.

§. 81. b) Carevina Siam,

9000 □milj. sa 6 mil. stan., u sredini poluotoka. — Glavni i prěstolni grad **Bankok**, **100** st., na uštju Menama, tèrguje u veliko, osobito s Kinom.

§. 82. c) Carevina Anam,

13,000 □milj. sa 12 mil. stan., iztočno od Siama, sastoji se iz tri pokrajine: **Kokinkina**, **Tonking** i **Kambodža**. — Glavni i prěstolni grad **Hué**, jaka tvèrdjava, ima do **100** st. u Kokinkini. — **Kešo** sa **150** st. u Tonkingu. — **Faifan** sa **180** st., vele važan tèrgovački grad,

§. 83. d) Poluotok Malaka,

uzak zaklisak medju bengalskim i siamskim zalěvom, razděljen je na više malih neodvisnih dèržavicah, koje su s Malajci napučene. Najznamenitija je od svih dèržava Zalengore, gdě su vele izdašne rude kositra.

§. 84. e) Englezki posěd

u otražnjoj Indiji sastoji se iz zemaljah: 1. Asam (něke okrajine u sredotočju rěke Brahmaputra), 2. Arakan (gornja strana iztočnoga primorja uz bengalski zalěv), 3. něki dio zemlje Pegu (na uštju rěke Iravadi), 4. Martaban i Tenaserim (gorovite zemlje uz zalěv martabanski). Asam je sdružen sa pokrajinom bengalskom, ostale pako zemlje zovu se englezka Birmanija, na koju spada takodjer zemlja Malaka sa otokom Singapor; nadalje otoci Princ Waleski, medju kojimi Pulo Pinang. — Ukupna pověršina 4300 □milj. sa 2 mil. stan.

Najznamenitiji gradovi: **Gowahatti, Arakan, Rangun, Pegu, Amhersttown, Malaka, Georgetown.** Svi su oni radi tèrgovine vele važni.

§. 85. f) Francuzki posěd

sastoji se ovdě iz neposrednih i posrednih zemaljah; zovu se francuzka otražnja Indija ili dolnja Kambodža; došle su u posěd francuzki god. 1863. Neposredne zemlje imadu 363 □milj. sa $1^1/_2$ mil. stan.; posredne napučene su sa 1 mil. stan.

Saigun, velik grad sa **180** st., ima izvèrstnu luku i vele obsežnu tèrgovinu.

§. 86. IX. Australna Azija ili Indijska otočja.

Austral-Azija sastoji se iz nebrojenih otokah raznoga obsega, koji leže s jedne i druge strane polutnika. Otoci su ovi razgromadani na više otočnih hèrpah ili otočjah, od kojih najznamenitija: Veliki i mali sundajski otoci, pa otočje Lakadivah i Maledivah, Molukah, Amboinah i Bandah, Filipinah, Sulu, Andamanah i Nikobarah. Ukupne će im pověršine biti preko 30,000 □milj., a stanovnikah ima do 23 mil., koji su pokolěnja malajskoga, a ima i Kinajcah, Indo-Kinajcah, pa něšto Europejacah. Malajci stoje na vele nizkom stupnju naobraženja, da ima ih i takovih, koji su sasma surovi, pa bez svake věre i kulture. — Otoci su gorovita ustroja; mnogi vatrenjaci.

Sve, što je inim tropskim zemljam svojstveno, to se nalazi i ovdě, naime: vruće podnebje, bujna vegetacija, mnogovèrstne te

mnogobrojne životinje, dakle i veliko množtvo raznih prirodninah za tèrgovinu, kano: kava, sladorna tèrska, čaj, orižje, pamuk, kamfor, guta-perča, pohon-upas, razne milodije, medju kojimi muškatni orišci, muškatni cvětak, cimetne korice, papar, mnogo zlata pa i draguljah, osobito diamantah itd.

Najviše posědinah i naselbinah imadu Holandezi, i to na velikih sundajskih otocih, naime na Javi, Sumatri, Borneu i Celebesu, pa na malo-sundajskih: Sumbavi, Čindanu, Floresu, Ombaju, Timoru, zatim na Molukah, i to na otocih: Ceram, Amboina, Buru, Gilolo itd. — Java je središte holandezkoga posěda, ovdě grad **Batavija** sa **60** st., vele važan za tèrgovinu.

Španjolski posěd s naselbinami proteže se na otočje Filipinah, komu najznamenitiji otoci: Lucon (Manila), Mindoro, Samar, Panay, Leyta, Mindanao. Glavni grad i središte naselbinah **Manila**, **140** st., vele važno město za tèrgovinu.

Englezi posěduju uz zapadnu obalu Bornea otok Labuan.

Portugalci uživaju iztočnu stranu otoka Timor, ovdě grad uz luku **Dille**.

Neodvisnih dèržavah malajskih ima mnogo, nu sve su manjega obsega, a zauzimlju ponajviše nutèrnje kraje velikih otokah. Sve su ove dèržave slabo razvite, a stoje pod despotičkom vladom poglavicah svojih. — Nikobari i Andamani neimaju dèržavnoga ustroja, tu bo živu stanovnici raztreseni po selih bez kakvih poglavicah.

§. 87. X. Carevina Kina (China, Kitaj).

Vele golema dèržava ova jamačno je najstarija, pa i najnapučenija medju svimi dèržavami světa; proteže se preko visoke Azije, pa preko sve iztočne nizine; povèršinom od 250,000 □milj. sa 300 mil. stanovnikah. Ovamo spadaju sve iztočno-azijatske zemlje: Kina, Korea, Mandžurska, Tibet, mala Bokara, iztočni Turkestan, Džungarska, Mongolija i mnogobrojni otoci.

Zemlje su ove većom stranom gorovite, dižu se, prepletene visokimi i dugačkimi gorami (do sada su nam ove gore malo poznate) od primorja prama zapadu tako, da su nutèrnje strane goleme visočine, medju kojimi pusta visočina Gobi (Samo). Gore: Himalaja, Bolor-Dag, Kuen-Lin, Tian-San, Peling.

Iztočnu polovinu protiču velike rěke: Hoangho, Jan-tse-Kiang, Tiger i mnoge rěke primorkinje; rěke su ovdě kao nigděr u Aziji, spojene s mnogobrojnimi prěkopi (200 milj. dugi carski prěkop).

Mnogoliko povèršje, pa vele obsežna sěverna širina (od 20° do 53°) čine znatnu razliku zraka. Zapadne su i sěverne strane studene, a iztočne i južne tople. Na golemom prostoru ovom, te uz veliku mnogoličnost zraka nalaze se prirodnine od svih podnebjah; rudah i kovinah ima malo ne od svih vèrstih. Stoku hraneć, živu mnogi narodi na pastirsku, tako Mongoli, Kalmuci, Ujguri, Mandžuri i dr., koji nebrojena stada konjah, devah, ovacah i kozah imadu. — Gojenje svilacah u veliko se těra.

Narodi su uz malu samo iznimku svi privèrženici budajizma. — Kinajski je jezik jednoslovčan, svaka rěč ima svoj pismeni znak.

Kinajci su veoma radini, oni su izvèrstni ratari i vèrtlari, da jim kao takovim para neima. Svaki i najmanji komadić zemlje brižno je obradjen, a što više, oni goje cvětje u koševih, plivajućih na rěkah samo zato, da prištede drugim plodinam komadić zemlje. Pa i kućah ima dosta na vodi sagradjenih. Takodjer su oni i vele umni obèrtnici; a u mnogih strukah savèršeni umětnici. Pa i tèrgovinom se vèrlo odlikuju, ali samo za nutèrnji promet. — Sada je već više lukah i gradovah inim narodom pristupno. — Izvaža se: ponajviše čaj, svila, bambus; uvaža drěmak.

Car je neograničeni vladalac zemlje, visoki činovnici zovu se mandarini. Carevina razděljena je: 1. na Kinu, kamo spada takodjer i mala ili visoka Bukarija, napokon kinajska Džungarija. Uprave radi děle se zemlje ove opet na 18 pokrajinah; 2. na zemlje, koje Kini danak platjaju, a te su: Mongolija i Mandžurija; 3. na zemlje, koje pod kinajskom zaštitom stoje, kanoti: Tibet, poluotok Korea i otočje Lieu-Kieu.

Kina. Glavni i prěstolni grad **Peking** sa **1** mil. **200** st., 6 milj. u obsegu; ima mnogo veličanstvenih sgradah, kano: hramovah, manastirah, žèrtvenikah itd.; nutarnji je grad obzidan. te prostomu puku nepristupan zato, što su ovdě carski dvori; isto tako odděljena su predgradja od samoga grada visokimi zidovi; središte je inostrane tèrgovine; ovdě velika obèrtnost. — **Nanking**, drugi glavni grad sa **1** mil. st., obèrtom svojim i tèrgovinom najvažniji grad u Kini; pamučne i svilne tkanine, izvèrstni tuš, artija i druge stvari. — **Kanton**, primorski grad sa **800** st. — **Macao**, **50** st., pomorski grad portugalski, ali prava vlast nad gradom pripada kinajskomu caru; leži na uštju Si-Kianga, taj se zaton zove Bocca-Tigris; otok Hong-Kong, za sada u vlasti englezkoj, isto tako otok Tšusan. Kinajski otoci Hainan i Formosa. Kinu děli od Mandžurije i Mongolije 300 milj. dugi zid, koji se sada ruši.

Mala Bukarija, znatna je visočina, prevedena gorami: Tian-Šan, Bolor-Dag i Kuen-Lin. Pustara Gobi siže s iztoka daleko u zemlju. — Jezero Lop. Zemlja je vèrlo sušna te malo plodna. Bukarci su vĕšti karvanski kirijaši.

Žarkand (Yarkand) sa **50** st. i **Kašgar** sa **40** st., vele važni tèrgovački gradovi uz karvanski put, vodeći iz iztočne u zapadnu Aziju.

Kinajska Džungarija, planinska zemlja, prevedena gorami Tian-Šana i Altaja. Ovdĕ jezero Isikul i rĕka Ili, koja teče u balkaško jezero u Sibiriji.

Glavni grad **Ili**, **75** st., središte je tèrgovini medju srednjom i sĕvernom Azijom.

§. 88. Kini danak platjajuće zemlje.

Mandžurija ili južna amurska zemlja, vèrlo je gorovita. Mandžuri su bezdomci, koji kao narod pastirski stoku u veliko hrane, a nĕki opet ribe love. Samo Kinajci ovdĕ živući tĕraju ratarstvo, te izvadjaju mnogo duhana, pšenice, voća i povèrtja.

Mongolija, pukla po visočini nutarnje Azije, sastoji se iz više kanatah, koji svi Kini danak plaćaju. Bogdo-Lama, duhovna glava Mongolah. — Zemlja je slabo napučena, većim je dĕlom golĕtna; iztočni, t. j. najviši dio strašna je pustara, koju Mongolci Gobi, a Kinajci Samo zovu, ima do 400 milj. u dužini, a 100 milj. u širini; zrak je vele oštar, zima duga; ovdĕ bivaju strašne oluje, koje zadaju golem strah i užas putujućim karvanam.

Glavni grad **Urga** ili Kurenj; stolica Bogdo-Lame. — **Majmačin**, grad na ruskoj medji, naproti gradu Kjahti, najznamenitije skladište kinajske robe za izvoz u Rusiju.

§. 89. Zemlje od Kine štitjene.

1. Tibet, najveća azijatska visočina, medjaši s Kinom, Indijom, Afganistanom, Bukarijom i Mongolijom. Medju predĕli snĕgom prekritimi ima i takovih, koji su vèrlo plodni. — Tankodlake životinje. Vladaoci zemlje poglavice su budajske vĕre: Dalaj-Lama i Bogdo-Lama.

Lassa, glavni grad u Tibetu sa **80** st., tu stoluje Dalaj-Lama, hodočastjenje; u blizini **Potala**, ogromni manastir sa pozlatjenim krovom. Malim Tibetom i zemljom Butan gospoduju posebni vladaoci.

2. Kraljevina Korea. Poluotok je ovaj vèrlo gorovit, ali dosta plodan; stanovnici tĕraju ratarstvo i hrane stoku, a vĕšti su obèrtnici i tèrgovci. Vlada je despotična. Kralj platja danak i kinajskomu i japanskomu caru.

King-ki-tao, prěstolni i glavni grad. Na jugo-zapadnoj strani Koreje; — korejsko otočje ima do 1000 otokah razne veličine.

3. Lieu-Kieu otočje, ima 36 raznih otokah, od kojih su mnogi nenapučeni. Kralj stoluje na otoku Ukigna, a u gradu Luču.

§. 90. XI. Japanska dèržava.

Prostrana je do 7560 □milj., a ima okò 35 mil. stan. Tri velika otoka Nipon, Kiusiu i Sikok, pa mnogo omanjih sačinjavaju carevinu japansku. Zrak je prama sěveru oštar i vlažan, na južnih stranah vele blag i zdrav, nu lěti posvud vruć. Zemlje, akoprem gorovite, izvèrstno su težane, te daju izobilje žita, povèrtja i inoga sadja, od kojega najvažnije: razne plodine južne, pamuk, kokos, kamfor, čaj i mn. dr.

Od velike je važnosti ribarija; a medju ostalim: kornjače, bisernice, koralji. Domaće životinje nisu baš mnogobrojne, ali su dobre, medju kojimi: konji, goveda, svinje; mnogo ima divjači i peradi, a izobilje svile. — Japan ima mnogo zlata, mědi, kositra, žive, izvèrstna željeza, pa blědnjaka, sumpora, diamantah, jantara, najbolje zemlje porculanske, kamenitoga ugljevja, slankamena.

Japanci su isto tako věšti obèrtnici kao Kinajci, dà u někih strukah nadkriljuju oni Kinajce; izvèrstne su japanske tvorine iz kovinah, pa porculana, isto tako tokarsko i pakostjeno dělo. — Znanosti se dobro goje, učionah ima u dovoljnom broju. — Nutèrnja je tèrgovina živahna; tèrgovina sa inozemstvom bijaše sve do novijih vremenah vèrlo ograničena. — Japanci su směsa od plemena mongolskoga i malajskoga, věrom pako ponajviše budajisti, a ini se dèrže nauka Confutsova. — Dèržavna je vlada razděljena medju světskim i duhovnim poglavarom. Car kao světski poglavar ima naslov tajkun, a duhovni mikado. Dèržava je na 18 pokrajinah razděljena, kojimi upravljaju naslědni naměstnici. — Uprava je u obće dobra.

Na Niponu je **Jeddo**, **1** mil. st., glavni grad, tu stoluje tajkun; ima vèrlo znamenit obèrt i živahnu tèrgovinu. — **Miako**, **600** st., stariji glavni grad, gdě stoluje mikado. — Na Kiusiu **Nangasaki**, **30** st., pomorski grad uz dobru luku, gdě je tudjemu brodovlju dozvoljeno ulaziti i kèrcati. — Na otoku Jeso glavni grad **Matsmai** sa **50** st. — Pokrajne zemlje: južni oděl otoka Čoke (Tarakaj), (ine strane spadaju Rusom), japanski dio Kurilah, napokon mnogo manjih otokah.

Treći dio.

Afrika.

§. 91. Povèršje.

Afrika je morem oblito kopno, koje samo sujezka prevlaka (15 milj. široka) sa starim světom spaja. Medju svimi kontinenti ovaj je najjednostavnijega primorja, t. j. ima najmanje zalěvah i dragah, od kojih se samo spomenuti može zalěv: Sidra pa kabeski i guinejski. Ovo pa ine fizične osebine čine, da je Afrika vèrlo nepristupna i zato je ona, izuzmi kopno australsko, najmanje poznati dio světa, akoprem znamo, da historički spomenici někih stranah Afrike, koji medju najstarije svega světa spadaju, o něgdašnjoj velikoj kulturi svědoče; u staro bo su doba sve sěverne zemlje u těsnom savezu stajale sa izobraženimi narodi Italije, Gèrčke, male Azije i Sirije. A ni mnoge ekspedicije, što no su uz novije vrěme najvećom odvažnostju i čudnovatim požèrtvovanjem sa mnogih točkah obale poduzete, da izpitaju nutèrnjost Afrike, nemogahu uspěti; pa tako nam je ostala Afrika sve do sada neopisanom, te vele nepoznatom zemljom.

Kako je afrikansko primorje jednostavno, takvo je po svoj prilici i cělo povèršje. — Sěverna polovina, odděljena od južne sredo-afrikanskimi gorami i habešinskimi planinami, zauzimlje povèršine do 373,000 □milj.; ona je većinom ravna, a ima i nizinah. Po njoj pukla 120,000 □milj. prostrana Sahara, pustara stranom kamenita, stranom pěskovita pa bezvodna i solovita, koja se svojimi tavanastimi preděli tiče na jugu kongskih, sredo-afrikanskih i habešinskih gorah, na sěveru pako Atlasa i Horudš gorah, pa višave Barke. Zapadni kraj Sahare siže tja do atlantskoga, a iztočni do cèrvenoga mora. — Nubska i libijska pustara. — Južna polovina Afrike, trokutasta oblika, ima povèršine 171,000 milj., visoka je ravan, orubljena znatnimi gorami, i to: na

iztoku gore měsečne, Dšesa, Furu i klanac Lupata; na jugu kapske (Nieuweveld), na zapadu primorske gore duž južne Guineje (Loango, Unuma). Sve ove gore padaju tavanastim oblikom u primorje. Najviši vèrsi: Kilimandžaro iztočno od měsečne gore visok 20,000', Semen, gora u habešinskih planinah, 14,000'. Velika pustara Kalahári, pukla sěverno do jezera Ngami, južno do bitjuanske visočine, razlikuje se od Sahare time, što je, akoprem bezvodna i nenapučena, ipak većom česti obrasla gustim gèrmljem, a městimice i šumom; povèrh toga nije niti gorovita niti kamenita. — Bitjuanska visoka ravan vele je travata, a i puna bivolah, slonovah, antilopah, žirafah, ali i strašnih afrikanskih grabežljivacah.

§. 92. Vode.

a) Rěke.

Afrikanske su rěke malo ne sve ili bèrzice, ili plitnice, ili presušnice, te su s toga plovbi od male koristi.

Sa sěverne polovine:

1. U srědozemno more: Nil, 550 milj. dug, koji pod imenom běloga Nila (Bahr-el-Abiad) sa měsečnih gorah i jezera Njansa (Ukeréva) otiče, pa s iztočne strane u se prima pokrajnice: Asua, Sobat, Bahr-el-Azrek (modra rěka) i Takace, a sa zapadne strane pokrajnicu Bahr-el-Gazel.

2. U atlantsko more: Senegal, Gambija i Niger; zadnja rěka 650 milj. duga, stiče se u dolnjem toku s plovkom pokrajnicom Benue. — Ove tri rěke iztiču sa gorah Kongo; one nataplju i oplodjuju po put Nila srednje i dolnje kraje poréčjah svojih, a utiču deltajskim uštjem.

Sa južne polovine:

1. U atlantski ocean: Kongo ili Zaire, Kuenca i Gariep ili Oranje.

2. U indijski ocean: Limpopo i Zambezi; ova se rěka izlěva sa 5 trakovah u more, i natapa měseca ožujka i travnja na daleko pokrajne zemlje.

b) Jezera.

Na sěvernoj polovini: Čad u Sudanu sa dvě rěke pritočnice; Čana ili Dembea, koje protiče modri Nil. — Na južnoj polovini jezero Njansa, Tanganjika, Širva i Ngami.

§. 93. Zrak.

Od svih stranah světa najtoplija je Afrika, zato što po srědnje polutnik, dakle oba tropska pojasa sižu. Sěverna strana, buduć

bezkišna pustara, toplija je opet od južne. Uměreniji je zrak i ugodniji na sěvernih okrajcih, t. j. u gorovitih stranah Maroka, Algerije i Tunesije, a isto tako i u južnih okrajinah, naime u kapskih i kaferskih zemljah i njihovih okrajinah; na zapadu u gorovitih krajevih Madinga, t. j. u gornjem poréčju Senegala i Gambije, pa iztočno na visočinah habešinskih. Isto tako su blažega zraka i otoci: Madeira, Azori, Kanari, Mauricius, Reunion i nutarnje strane Madagaskara.

Sudeć samo po geografičnom položaju nebi u Afriki sbilja moglo biti mèrzla zraka, ali zato što su něki preděli nad morskom pučinom vele uzvišeni, naravska je stvar, da jim je zrak obladan, da městimice i oštar, kano u pojedinih stranah marokanskoga Atlasa i habešinskih pokrajinah Samen i Lasta.

U nutèrnjoj Afriki sbivaju se nagle i velike proměne zraka, tako nastaju nakon žestoke žege dana hladne, dapače i do leda studene noći; poslě nesnosne suše lije kao iz provaljenih oblakah; za dugotrajnom tišinom dižu se iznenada strašne oluje. — Srednja god. toplota sěvernoga i južnoga primorja dopire do 15° i 16°, u nutèrnjih stranah pako do 24° R. Ima stranah, gdě toplomèr u sěni 42°, a na suncu 52° R. kaže.

Gdě je toplota onizka a baš i vruća, a zrak ujedno suh, tamo prija zdravlju, kao što je opet tamo nezdravo, gdě vlada i vrućina velika i vlaga, a ovakovih je stranah vèrlo mnogo u Afriki. Vrući i nezdravi větrovi u pustarah. — Nijedan dio světa nije toli ubitačna zraka za ljudski život, osobito za Europejce, koliko je to Afrika.

§. 94. Prirodnine.

Nepazeć na velike pustare afričke, reći valja, da su zemlje vele plodne tamo, gdě dovoljne vlage ima. — U najsěvernijih stranah nalazi se isto bilje, pa iste životinje, koje u južnih krajevih Europe; to isto bilje uspěva i na krajnom jugu Afrike, ali jug afrikanski razlikuje se od sěvera u životinjah time naime, što se ovdě sve životinje vrućega podnebja tja do krajnoga juga nalaze, dočim ih na sěvernoj okrajini nigdèr neima.

Tek na južnom rubu saharskom nastaje tropski značaj bilja.

Najbujnije raste bilje u vlažnih stranah, naime oko uštja velikih rěkah, kanoti: Nila, Nigra, Gabuna i Zambzre, dočim je vegetacija sušnih predělah vèrlo siromašna, da městimice prestaje svaki trag bilju, kano to po većini pustarskih stranah.

U plodnih krajevih raste veliko množtvo raznih palmah, smolovito (gumi) i mnogovèrstno fino dèrveće, kava, razno bilje za bojadisanje, papar, razne milodije, lan, konoplja, pamuk, dura, maslina, grozdje, senesko listje, henna, papirus, čivit, sladorna tèrska, aloe, jalapa i m. dr. — Afrika ima najjače i najdivljije grabežljivce, kano: lava, hienu, leoparda i dr., pa i veličinom svojih životinjah odlikuje se ona, ima bo: slona, nosorožca, begemota (vodenoga konja), žirafu (izključivo u Afriki), zatim obě vèrsti devah, konja, magare, zebru, gnu, kvagu, divjega bivola, govedo, gazelu, kozu, ovcu, divju svinju; od peradi noja, ibisa, od papige mnogo vèrstih i dr.; — ribah veliko množtvo, krokodil, goleme zmije i dr. Spomenuti valja i skakavce, koji strašnim množtvom na plodine naliću i nje često sasma uništuju. — Od rudah zlato je najvećma spomene vrědno, njega bo mnogo ima.

§. 95. Pučanstvo.

Věrojatno je, da ima svakolika Afrika do 200 mil. stanovnikah. — Pojedine su joj strane vèrlo nejednako napučene; ima bo mnogo velikih prostorah, koji su radi suše i neplodnosti bez svakoga pučanstva, a mnogo opet takovih, koji su na rědko napučeni. Najgušće je pučanstvo u nutèrnjih plodovitih stranah, a osobito u poréčjih većih potokah i rěkah, tako oko Nigra, pak u zapadnih gorovitih stranah Senegala, Gambije i Guineje. — Tèrgovina s robovi znatno je umalila pučanstvo afrikansko.

Veća strana pučanstva spada etiopskomu pokolěnju. Ovo je nastanjeno južno od pustare saharske u Senegambiji, gornjoj i dolnjoj Guineji, Sudanu i nutarnjoj Afriki; istoga su porekla, akoprem manje cèrni, i Kafri, Hotentoti pa stanovnici iztočnih krajevah. Na otoku Madagaskar ima něko posebno pleme, po imenu Magalasi (Malajci). Svi su ovi narodi malom iznimkom sami pogani. Sěverni Afrikanci spadaju pogotovo svi na indo-europejsko pokolěnje. Ovamo se broje Arabi u Egiptu i Berberiji, pa Kopti, pradomci egiptski. Većina ovih dèrži se mohamedanske věre. Habešinci su i Kopti kèrštjani. Arabi, stalna prebivališta, zovu se Mauri, bezdomci pako Beduini. Malo ima Afrika europejskih naselbinah, najznamenitije su u stranah Kapa, zatim u Algeriji i na někih otocih. Od kèrštjanah valja još spomenuti i cèrnačku dèržavu Mandora, kraj Bornu. — Uspěšno děluju o razširenju kèrstjanstva mnogobrojna poslanstva (misionari), i to medju Hotentoti, Kafri, zatim u Liberiji i duž zanzibarskih obalah.

Mnogo zemaljah obstoji bez svakoga dèržavnoga uredjenja; tu imadu samo poglavice plemenah něku vlast nad svojimi surodnici.

Narodi afrikanski stoje na vele različitom, ali svi na nizkom stepenu naobraženja. Kraj obalah napreduje kultura, akoprém sporo, nu ipak tako, da su već mnogi pristupni boljemu načinu življenja; europejske naselbine u velikom su razvitku.

§. 96. Obèrt i tèrgovina.

Obèrt je u Afriki na mnogo nižem stepenu nego u Aziji. Važno je strojenje kožah u Berberiji, a osobito u Tunisu, gdě se i fesovi prave. U obće bave se Afrikanci ponajviše samo izvadjanjem raznih prirodninah. U nutèrnjoj Afriki tèrguje se pomoćju karvanah, a kao što je cěla nutèrnja tèrgovina u rukuh Afrikanacah, tako je izvanjska u rukuh Europejacah i sěvernih Amerikanacah; zemljami iztočnih obalah tèrguju Arabi, al i iztočni Indijanci.

Iz Afrike izvaža se zlatni prašak, slonovina, nojevo perje, gumi, kože (marokin), čivit, papar, ebovina i sandelovina, datule, oriž, pamuk, napokon — žali Bože još i sad — robovi, Cèrnci iz nutèrnjega Sudana, koje okrutni njihovi gospodari bezdušnim tèrgovcem amerikanskim za neznatne svote prodaju. Tèrgovinu s robovi prěče, što samo bolje mogu europejske vlasti. — Najznamenitiji tèrgovački gradovi jesu: Aleksandrija, Kairo, Tripoli, Algir, Tanger, grad Kap, a za nutèrnju tèrgovinu Tombuktu u Sudanu.

§. 97. Pověstnički pregled.

Pèrva kultivirana zemlja afrikanska bijaše Egipat, bolje rekuć dolnja dolina nilska, gdě narodi iz Azije mnoga města napučiše i napokon někoje dèržave utemeljiše, kano Möroe, na stečištu modroga i běloga Nila, zatim Thebu, a kašnje Memphis. Ogromni gradjevni spomenici starih Egiptjanah vrědni, da im se čověk divi, spadaju u najstariju pověstničku dobu. Ostala se Afrika nikad nepovisì do pověstničke važnosti. Perzijski kralj Kambises osvoji Egipat 525 pr. Is. i učini ga perzijskom pokrajinom. Föničani podigoše na sěvernom primorju Afrike, a Siciliji naproti dèržavu Kartago, koja postade najznamenitijom pomorskom silom u Afriki. I Gèrci imadjahu u afrikanskom primorju naselbine svoje, a i něke cvatuće gradove. — Aleksandro Veliki, ratujuć Perzijom, osvoji Egipat, kojim po smèrti Aleksandrovoj gèrčka porodica Ptolomeacah

duže vremena vladaše. Kašnje zavladaše Rimljani cělim afrikanskim sěverom, dakle i Egiptom (Kartago 146 p. I., Egipat 30 p. I.). Za dobe rimske vlade razširi se ovdě kèrštjanska věra i cěla sěverna Afrika bijaše već tada više kultivirana, nego li je to sada. Kada su sěvero-europejski narodi razorili silnu rimsku dèržavu, zavladaše oni i zemljom stare Kartage. — Něko vrěme spadaše sěverna Afrika iztočno-rimskoj ili gèrčkoj dèržavi. — U 7. stolětju pojavi se Mohamed u Arabiji. Oduševljeni njegovi čopori poplaviše za kratko vrěme sav sěver afrikanski. Njihovim nadošastjem izčeznu ovdě sva rimsko-gèrčka naobraženost, ali isto tako bude ovdě i kèrštjanstvo od divje bujice izrinuto, te město njega mohamedanstvo narinuto, a š njim ujedno i arabski običaji i arabski jezik. Samo u Habisiniji uzdèrža se kèrštjanska věra koja, buduć odcěpljena od ostaloga kèrštjanskoga světa, znatno se proměni. Mohamedanci u Afriki nebijahu na dugo arabskim kalifom pokorni; oni im se odvèrgoše i podigoše više neodvisnih svojih dèržavah, od kojih je egipatski sultan najveću moć postigao. Nakon osvojenja Carigrada podjarmiše Turci i Egipat i sěvernu Afriku. Od Turske se odmetne vojnička zadruga Mamelukah, i prisvoji si vladu nad zemljami Tripoli, Tunis i Algir. Vladaoci zemaljah ovih zvahu se beji i deji; oni se dadoše sasma na gusarstvo, što Francuzku prisili, da posědne i posvoji Algir (god. 1830.). Naproti Španiji uz atlantsko more, zametnu se samostalna mohamedanska carevina Maroko i Fez.

Ostalu Afriku započeše Europejci tek pred 400 godinah iztraživati. Diaz, rodom Portugalac, bijaše pèrvi iz Europe, koji je god. 1486. doplovio do èrta dobre nade, a Vasco di Gama takodjer pèrvi, koji je tražeć iztočnu Indiju èrt ovaj i cělu iztočnu obalu Afrike oplovio. Od toga vrěmena utemeljiše Europejci različite naselbine na afrikanskih obalah, a odvažni izpitatelji polaziše i nutarnje zemlje, na kojem je putovanju mnogi od njih i zaglavio.

Zemlje afrikanske.

Někoje su afrikanske zemlje vazalne, někoje inim dèržavam sasma podčinjene, a opet někoje samostalne dèržave.

§. 98. Turske vazalne zemlje.

Ovamo spadaju Egipat sa Nubijom, zatim Tripoli i Tunis.

1. **Egipat sa Nubijom** imat će prostora do 27,000 □milj. a stanovnikah něšto preko 3 mil.; děli se na dolnji, srednji i gornji

Egipat i Nubiju; siže južno do habišinskih krajevah, na zapadu daleko u libsku pustaru, pa do visočine Barke; na sěveru je sredozemno, a na zapadu cèrveno more i prevlaka sujezka. — Vladalac nosi naslov podkralja egiptskoga.

Zrak je suh i vruć, a u někojih krajevih veoma vruć i pun solnih česticah. — Očne bolesti, kuga, ubitačni větrovi Smum (Samum) i Kamzin.

Veći dio zemlje egiptske sastoji se iz neplodne peščare, samo je uzka dolina nilska i deltajsko uštje, a isto tako i Nubija tek okrajinom rěkah, gdě je velika plodnost, težanju prikladna. — Najvažnije su plodine: žito, orižje, povèrtje, južne plodine, lan, konoplja, pamuk, duhan, ulje, aloe, jalapa, senesko listje, čivit, papirus, sladorna tèrska itd. — Od životinjah: goveda, bivoli, mnogo peradi, svile i pčelah, zatim ribe, pa divjačina i grabežljivci, krokodil. — Dobiva se mnogo razne soli, sumpora, kam. ugljevja, ima izvèrstna mramora, porfira itd.

Stanovničtvo je měšovito, ima Turakah, Arabah, Koptah, Židovah, a po gradovih i Europejacah.

Egipat dolnji. Ovdě **Kairo, 280** st., glavni grad a i najveći u svoj Afriki. — **Aleksandrija, 60** st., znamenit tèrgovački grad; od ovud izvoz egiptskih prirodninah, osobito pamuka. — U gornjem Egiptu razvaline grada Tebe, a u srednjem mirine Menfisa i piramide. — Nubija, nju protiče běli i modri Nil, ovdě veliki slapovi nilski; strašne pustare. — **Chartum, 30** st., novo podignuti a glavni grad blizu stečišta modroga sa bělim Nilom. — **Ebsambul,** město, u kom prekrasan hram, koji spada medju najznamenitije gradjevine prastarih vremenah. — **Šendi**, tèrgovački grad; ovdě stajaše grad Möroe. — **Senar**, grad u zemlji Senar; u jugu zemlja Fazoglo, koja obiluje zlatom. — Na zapadu velike oaze Kordofan i Darfur.

2. Tripoli, ovamo spada i visočina Barka s oazami Augila i Fezan; siže južno u pustaru a sěverno do zalěva Kabes; 14,000 □milj. sa 1 mil. stan. Narod, koji je medju svimi Berberi (Berberijom zovu se zemlje: Tripoli, Tunis, Algir i Maroko) najvećma kultiviran, těra ratarstvo, voćarstvo i vèrtlarstvo, pa i tèrgovinu karvansku sa Bornu Vadai i Darfur. — Zrak i prirodnine kao u Egiptu.

Tripoli, **30** st., glavni grad uz dobru luku, prěstolnica deja. Oaza Fezan, malo ne 5000 □milj., dosta je plodna; ovdě grad Murzuk, važan s tèrgovinom pa sajmovi, gdě se prodaju robovi, prašak zlato, gumi, nojsko perje itd.

3. Tunis, tik do Tripola i sredozemnoga mora, siže južno u pustaru, 7150 □milj. sa 1 mil. stan.; zrak je veoma blag, bolje je plodan od Tripola, plodine iste, koje u Egiptu. Južna se polovina zove Belid-al-Džerid (zemlja datulah i skakavacah).

Tunis, 150 st., glavni grad uz more. — Blizu kartažkih razvalinah **Kairvan, 60** st., sveti grad mohamedanacah, kamo velika hodočastja. — Tunis i Tripoli znatno tèrguju s nutèrnjom Afrikom, nu pomorska tèrgovina u rukuh je Europejacah.

§. 99. Algir ili Algerija.

Algir pokrajina je francuzka, tiče se Tunisa i Maroka, na sěveru sredozemnoga mora, siže daleko u pustaru; ima 12,000 □milj. povèršine, od koje 7400 □milj. u Sahari. Stanovničtva ima do 3 mil. — Sěverne su strane vèrlo plodne, imadu dovoljno vode, šumah mnogo, takodjer i puno rudah. Zrak pa plodine i životinje sve one, koje u Tunisu. — Južne strane sa mnogo, nu na daleko raztrešenih oazah. Zemlja je razděljena na pokrajine: Algir, Constantine i Oran.

Algir, 41 st., grad lěpa položaja; ovdě vadjenje koraljah iz mora. — **Constantine, 26** st., grad na povisoku tavanku. Ovdě znamenito strojenje kože. — **Oran, 22** st., utvèrdjen grad, u kom ponajviše Europejci stanuju.

§. 100. Carevina Maroko.

Sastoji se iz tri glavne česti: Maroko sěverni, Fez južno-zapadni, i Tafilet južno-iztočni dio; ima povèršine 12,200 □milj. a $8\frac{1}{2}$ mil. stan. Zemlja, buduć više gorovita (Atlas) nego Algerija, blažega je od nje zraka, a vèrlo je plodna, nu ne posvud obradjena. Izvadja mnogo žita, južnih plodinah i žafrana, ima izobilje konjah, govedah i ovacah. Znamenite tvorine: sagovi, fesi, koža kordovanska i safijanska.

Fez, 100 st., glavni grad istoimene zemlje na podnožju Atlasa, ima mnogo obèrtnosti i veliku tèrgovinu. — U prostranoj ravnici leži grad **Maroko, 80** st., gdě prěstolnica i veličanstveni dvori carevi. Grad ima mnogo tèrgovine. — Uz more **Tandžer** (Tanger), tèrgovački grad i stolica europejskih konzulah.

Španjolci dèrže na marokanskoj obali četiri tvèrdjave (persidios), medju kojimi **Ceuta** naproti Gibraltaru.

§. 101. Senegambija ili visoki Sudan.

Prostire se južno do gornje Guineje, sěverno do Sahare, zapadno do atlantskoga mora; na krajnom zapadu zeleni èrt (Kap Verde). Ima prostora do 18.000 □milj. — Senegambiju prekriva gorje Konga, a protiču rěke Senegal, Gambija, Niger, ovdě Džoliba zvan; zemlje su s veće strane plodne, ima tu obilje šumah raznovèrstna dèrveća, osobito smolovita (gumi), zatim čivita, djumbira, papra, manjoke i mn. dr.; mnogo zlata, željeza, mědi i soli; takodjer slonovah, begomotah; nojevah i dr. — Izim něšto tkaninah i kovnih stvarih malo ima drugih tvorinah.

Zrak je u primorju nesnosno vruć, a Europejcem vèrlo škodljiv. — Větrovi Tornados i Harmatan.

Po masti luče se stanovnici na troje, ima naime Cèrnacah, njih najviše, zatim bělih Maurah, napokon cèrno-mèrkih, koji se Fulasi zovu. Věrom su koje mohamedanci, koje kumirci.

Senegambija razcěpkana na nebrojne dèržavice, ima posvuda domaće poglavice; kao znamenitije dèržave poznate su:

Zaninki, gdě grad **Valata**; Bagena, gdě grad **Kasambara**; Bambara, gdě grad **Sego**; Kaárta, gdě grad **Elimane**; Manding, gdě grad **Bangasi**; Bara, gdě grad **Dšilifraj** i mn. dr. — Važne su francuzke naselbine Gorée i St. Louis, osobito s tèrgovine gumija, kao najznamenitije ovdě prirodnine. — Uz Francuze imadu i Englezi ovdě něke posěde.

§. 102. Guineja.

a) Gornja Guineja.

Dugačko ovo primorje atlantskoga mora dopire sěverno do Senegambije, pa do glavne kose gorah Konga, odkud zemlja tavanasto pada u nizinu morsku i nigersku. Niger, koji se ovdě Kvora zove, utiče mnogokrako u more. — Zrak je veoma vruć, u mnogih krajevih nožna bolěst (cèrv guinejski). — Ima svih plodinah tropske Afrike. Stanovnici Cèrnci, a věrom pogani, vele su ratoborni, pa i okrutni; vladaoci, kojih mnogo ima, vladaju despotično, da i okrutno. — Tèrgovina s robovi sve uvěk još traje.

Gornja Guineja děli se na primorje: siera leonsko, paparsko, slonsko, zlatno, robsko, beninsko (na uštju Nigra), napokon na gorske zemlje.

Medju najveće i najsilnije dèržave u gornjoj Guineji spadaju: Ašantis u zlatnom primorju sa glavnim gradom **Kumassi**; kraljevina Dahomej u robskom primorju; sa glavnim gradom **Abumej**;

zemlja **Djariba** (Yariba), sěverno-iztočno od Dahomeja; ovdě prěstolnica **Ake**, pa grad **Abrokuta**, utvèrdjen sa obkopi. Cèrnci su ovdě bělkaste masti.

Republika **Liberija** na paparskoj obali, obstoji od godine 1822., kad su naime Sěvero-Amerikanci kupili oveće zemljište, i na njem naselili oslobodjene Cèrnce. Ove se naselbine znatno povećaše tako, da je god. 1847. Liberija slobodnom te samostalnom proglašena. Ima 900 □milj. i 300,000 stan.; ona dobro uspěva, ima bo několiko valjano uredjenih učionah, tiskarnu, pa i něšto obèrta. Dèržavi na čelu predsědnik; glavni grad **Monrovija**.

Nad deltajskim uštjem Nigra zemlja **Boni** s glavnim gradom **Benin**; ovdě bijahu veliki sajmovi za robove; kod biafrajskoga zalěva dèržava **Biafra** istoimenim glavnim gradom — Europejci posěduju ovdě mnoge naselbine, tako Englezi zemlju **Sierra Leona**, naselbinu podignutu za Cèrnce one, koji su od robstva ili sa robskih brodovah oslobodjeni; glavni grad **Freetown**. Na zlatnoj obali èrt **Coast Castle**; na njem istoimeni glavni grad svih englezkih posědinah u Guineji. Još spada ovdě Englezom otok **Fernando Po**. — Holandezi imadu na zlatnoj obali naselbinu **Elmira**, Danci opet naselbinu jednu sa glavnim gradom **Kristiansborg**. Napokon posěduju na obali ovoj Francuzi i Portugalci někoja pristaništa; ovi dèrže otok principski, pa i otok sv. Tome; Španjolci otok Anabon.

b) Dolnja Guineja.

Ovako se zove zapad visoke Afrike duž atlantskoga mora, počam od gornje Guineje do izpod èrta **Negro**. Portugalci prisvojiše si uz ovo primorje komad zemlje, naime kraljevine Angola i Benguela. U dol. Guineji ima mnogo despotičkih dèržavah, někoje njih dèrže poglavice svoje za Boga. Posvud vlada gadno kumirstvo; česte su ljudske žèrtve i obožavanja zmijah. Zemlje su slabo napučene, čemu je uzrok prodaja robovah i věkovito ratovanje.

U takozvanih kraljevinah Angola i Benguela gradovi **St. Paolo de Loanda** i **St. Felipe de Benguela**. Na jugu rěke Zaire zemlja Kongo vèrlo plodna. — Zemlja Loango takodjer je plodna. — Zemlju Kabinda zovu radi bujne plodnosti paradizom.

§. 103. Ravni Sudan ili Nigricija.

Ovamo spadaju zemlje Cèrnacah nutèrnje Afrike, koje su tek u novije doba poněšto izpitane i opisane; leže na jugu Sahare,

izmedju Senegambije, gornje Guineje i Nubije; imadu povèršine do 50,000 □milj. Sěverne strane ravne su pěščare, južne pako gorovite, šumate, dosta vodne i vele plodne. Na zapadu teče Niger, ovdě Kvora zvan; u sredini leži jezero Čad, koje u se prima rěke Komadugu i Šuru. Dalje na iztoku jezero Titri. Zrak je vruć, ali ga ublažuje to, što su noć i dan jednako dugi. — Pučanstvo je u mnogih stranah dosta nagusto; ima mohamedanacah i kumiracah. Nigricija sastoji se iz mnogo malih dèržavah; na čelu jim domaće poglavice. Najpoznatije dèržave:

Masina, ona se tiče vis. Sudana; simo spada i Timbuktu. Gradovi: **Hamda-Alahi**, prěstolnica, pa **Kabara** i **Timbuktu**, tèrgovački gradovi. — **Gando** na srednjem i dolnjem toku Nigra, jugo-iztočno od Masine, vèrlo plodna zemlja. Ovdě gl. grad **Gando**. — **Bornu** na čadskom jezeru, vèrlo plodna dèržava Felatasah, gdě glavno město **Kuka**. — Dèržava **Sokoto** s plodovitimi preděli, ovdě prěstolnica i glavni grad **Sokoto**. — Zemlja **Bagirmi** uz Čad jezero, glavni grad **Masenja**. — Dèržava **Vadaj**, iztočno od Bagirmije. Stanovnici stranom Cèrnci, stranom Arabi; ovi su nomadi; glavni grad **Vara**, a **Beše** prěstolnica.

§. 104. Južno-afrikanska visočina.

Od Sudana pa do kapske zemlje pruža se neprekidno golema ova visočina, prostrana 2 do 300,000 □milj. — O njoj se do sada samo toliko znade, da je pradomovinom Cèrnacah, koji se ovdě na mnogobrojna plemena děle, zatim da je, buduć sasma pod tropskim pojasom leži, od inih afrikanskih krajevah mnogo različna koliko biljem svojim, toliko i životinjami; bilje bo se odlikuje veličinom svojom i bujnostju; od životinjah ima: slonovah, lavovah, begemotah, nosorožacah, žirafah, gnuah, antilopah, gazelah, nojevah itd. Tèrgovina se těra sa slonovinom, s kožami i s robovi, kojih se je ovud uz godinu prodavalo do pol milijuna.

Od svih zemaljah slědeće su poněšto poznate: a) Zemlja plemenah Galla, južno od Habeša; b) zemlja Adamauah, južno od Bornu; c) zemlje na jezeru Ukereve, baš na polutniku; d) zemlja Muene-Muesi, iztočno od jezera Taganjike; e) zemlja Kacemba sa tèrgovačkim gradom Lunda; f) zemlja Alua na vrělištu rěke Zaire; dalje južno g) zemlja Lobal; h) zemlja Kalahari, plodni dio istoimene pustare; i) zemlja Bitjuanah, sižuć do Hotentotske, a ova do kapskih zemaljah, ovim opet na iztoku zemlje Kafrah.

§. 105. Kapska zemlja.

Najjužnija zemlja Afrike (domovina Hotentotah) sa 7200 □milj. povèršine i 170,000 stan., bijaše s početka holandezka naselbina, a isto tako i naselbina Viktorija ili Natal sa 900 □milj. i 120,000 stanovnikah; sada su obě zemlje posědine englezke, kojoj veliku korist zamiću. Pučanstvo sastoji se iz Europejacah (Englezah i Holandezah), Hotentotah, Bušmanacah i Kafrah. Ova afrikanska plemena valjano napreduju u ovdašnjih stranah; kèrštjanstvo bo se medju njimi znatno širi, a s njim i bolji način življenja; oni stanuju u kućah, těraju ratarstvo, a imadu i cèrkve i učione. — Zemlja je osobito plodna, ima veliko množtvo razne marhe.

Grad **Cap**, kano glavno město kapske naselbine ima **25** st., vèrlo je znamenit koliko tèrgovinom, toliko tim, što se putnici, prolazeći u iztočnu Indiju i natrag, ovdě kano na sredini puta odmaraju; zato je grad uvěk pun stranacah. Od ovud se izvaža slonovina, vuna, razne životinjske kože, izvèrstno vino i druge prirodnine bližnjih zemaljah. Na sěveru kapskih naselbinah:

§. 106. Zemlje Kafrah i Hotentotah.

1. Kafarska je tavanasta oblika, ona siže sěverno do drage Deldago; napučena je od ratobornih Kafrah, naroda lěpa uzrasta, koji se što stokom, što lovom, što ratarstvom hrani. — Kafri su stranom pogani, stranom kèrštjani. Primorci, t. j. oni, koji stanuju medju indijskim oceanom i primorskimi gorami Kvatlambe, zovu se na prosto Kafri, a suplemenici njihovi u kvatlambskom zagorju Bitjuani. Oba ova plemena svakoj su civilizaciji pristupna.

U zemljah bitjuanskih znamenite su dvě tako zvane boerske republike; jedna po imenu prekovalska, a druga oranjska. Dèržavice ove podigoše Holandezi i Francuzi, bivši naseljenici kapskih zemaljah, koji radi nesnosnosti Englezah svoja kultivirana zemljišta zapustiše, pa ove bitjuanske zemlje posědoše i nje na dèržavno središe. — Republike ove dobro napreduju; zemlje su jim vodne, pa bujne vegetacije. Ima već i znatnijih městah, medju kojimi Potchefsstrom, Rustenburg, Bloemfontein, Winburg itd.

2. Hotentoti živu na jugo-zapadu Afrike od jezera Ngami do rěke Gariep; razlikuju se od inih afrikanskih narodah, koje žutomèrkastom mastju, koje gèrdobom oblikah svojih. Děle se na Hotentote i na Bušmane, a svako ovih plemenah opet na više malih narodah, koji su svi vele surovi i divji, osobito Bušmani, koji živu po sěveru pustare Kalahari; Hotentoti pako nastanjeni su od zapada iste pustare — sve do mora.

§. 107. Iztočno primorje.

Dužinom iztočnoga primorja ima više omanjih dèržavah, stranom neodvisnih i samostalnih, stranom odvisnih od imama maskatskoga. Obale su ponajviše nizke, nu čim se zemlja dalje od mora odmiče, tim se više diže, a napokon se u visočine pretvara. — Rěkah primorkinjah ima mnogo; prirodninah obilje. Stanovnici su stranom Cèrnci, stranom Arabi, a ima i Portugalacah, koji su ovdě na obali Sofali i Mozambiku mnoge naselbine podigli; portugalski naměstnik stoluje u gradu Mozambiku. Ostalo primorje zove se Zanguebar ili Zanzibar, pa Adžan i Adel, koji se tja do èrta Gardafui pruža. — Od èrta ovoga pa zapadno do Habeša širi se zemlja Somal, napučena od više samostalnih narodah mohamedanskih, koji su kao věšti tèrgovci s mnogimi zemljami u savezu.

§. 108. Abesinija ili Habeš.

Tiče se na iztoku cèrvenoga mora, na jugu Galla zemaljah, na sěveru Nubije. — Protiču ju dvě pokrajnice Nila; jezero Dembea (Čana). Zemlja je tavanasta visočina, koju mnogostrano prepliću habešinske planine. — Zrak je zdrav, a radi gorovita povèršja omanje vruć. — Prirodnine: konji, magarad, bivoli, antilope, razne zvěrine, mnogostruka perad; žito, povèrtje, vino, sladorna tèrska, kava, duhan, milodije, pamuk, velike šume; ima mnogo zlata, željeza, kam. ugljevja, soli.

Stanovci su Habešinci, Arabi i Židovi, svih skupa do 4 mil., věrom su što kèrstjani, što mohamedanci, a ima i poganah. — Obèrtnost i tèrgovina male su važnosti. Dèržavi na čelu stoji kralj, a osim njega ima u raznih krajevih několiko neodvisnih poglavicah.

Najznamenitiji gradovi: **Gondar**, prěstolnica kraljeva; **Ankobar**, tvèrdjava; **Adova** i **Masana**, tèrgavački gradovi.

§. 109. Sahara.

Pustara ova najveća, što jih na světu ima, nije kano što se je mislilo, horizontalna ravan, već izměnice visočina i ravan, iz koje se dižu gole hridine i ovisoke gore, rědko gdě obrasle gèrmljem, papratju ili palmami. Rěkah neima, a vodah napitnicah malo gdě se nadje. Větrovi navijavaju od mulj pěska goleme bèrdine, koje lasno mogu zamesti cěle karvane. Samo pomoćju devah moći je po Sahari putovati; nu uvěk su u velikoj pogibelji putnici saharski, što radi pustajinskih napadanjah divjih plemenah, koji po oazah stanuju, što zato, jer jim vode uzmanjka, ili radi strašne žege obdan, a znatne studeni obnoć; napokon radi vrućih, pěsak nose-

ćih větarah. — Ovećih oazah, koje su napučene, ima samo 17. — Prirodninah ima malo, i to samo devah, konjah i još někih domaćih životinjah, pa datulah, zvěradi, nojevah, mnogo soli.

§. 110. Afrikanski otoci.

I. U indijskom moru: a) otok Madagaskar, 11,000 □milj. sa 4 i pol mil. stanovnikah. Kanal Mozambik děli ga od Afrike. Otok ovaj znatno je gorovit, nu vèrlo plodan, te obiluje sa svimi prirodninami, koje se nalaze u Afriki i južnoj Aziji. — Stanovnici Madagasi živu u više, nu zlo uredjenih dèržavah. Ovdě velik grad **Tananariva** do **80** st., u kom veliki dvori poglavice, a grad **Tamatave** uz glavnu luku na iztočnom primorju. — b) Otoci Maskarenah i otok Mauricius spadaju pod englezku, a Bourbon pod francuzku upravu. — c) Komorski otoci (4 velika i 14 malih) na očelju kanala mozambičkoga, imadu arabske sultane. — d) Sečeli, otočje ovo, pak e) Sokotora, otok uz èrt Gardafui; napokon otok f) Rodriguez u englezkom su posědu. — g) Amirante, 17 malih otokah, dèrže Portugalci.

II. U atlantskom moru: a) otočje kanarsko, pošěd španjolski; glavni mu otoci Tenerifa i Fero. — b) Madeirsko, i c) Kapverdičko otočje, posěduju Portugalci. — d) Tristan da Cunha i e) otok St. Ascension u englezkom su posědu. — f) Otok St. Helena (car Napoleon I.) bijaše sve do nedavna svojinom Englezah, sada ga posěduju Francuzi. — g) Otočje Azorah, odlikuje se plodovitostju kao i blagim zrakom.

Četvèrti dio.

Amerika.

§. 111. Obći pregled.

Ovaj, Kristofom Kolumbom god. 1492. obreten dio světa, odasvud je oblit morem; pruža se od 53° južne širine (èrt Forward i Horn) do preko 70° sěverne širine (èrt Barrov), dakle s iznimkom južno-polarnoga, kroz sve druge pojase zapadne hemisphäre. — Ima povèršine 773,000 milj. (kolikokrat veća od Europe?) — Po svom obličju děli se Amerika na tri česti, naime na dvě kopne: sěvernu i južnu Ameriku, obě spojene sa 6 milj. uzkom prevlakom Panama, zatim na otočnu čest, t. j. zapadnu Indiju, koja je razvita duž amerikanske sredine. Izim krajna sěvera opisana je Amerika dovoljno, a i sěver je po najnovijih iztraživanjih poněšto izpitan; pri čem si mnogo zaslugah stekoše: Davis, Hudson, Baffin, Makenzie, Franklin, Parri i Kane. Ovaj zadnji je, brodeć iz bafinskoga zalěva, kroz ogromne sante leda sretno dopro tja do Humboldovih ledenikah 82° sěv. šir.

§. 112. More, zalěvi i otoci.

1. Sěverno-ledeno more obliva svu sěvernu obalu amerikansku; česti mu:

Beringovo těsno, èrt Barrov, otočje Parri, těsno Barrov, bafinski zalěv i zauzina Davis, bafinska zemlja; poluotok Grönlandija i grönlandsko more; povèrh toga na sěveru mnogo drugih zalěvah, dragah, těsnah, otokah i poluotokah.

2. Atlantsko more oblěva sav iztok Amerike; njegove su slědeće česti znamenite:

Hudsonski zalěv sa istoimenom zauzinom, pa sa mnogimi dragami i zatoni, medju kojimi draga James, dalje otok Southampton, poluotok Labrador i Melville, napokon Fox-

kanal; zalěv sv. Lovrenca, pak istoimena morska prudina, těsno Belle-Isle, otok Nova Foundlandija, poluotok Nova Škocia, kraj koga draga Fundi. — Na jugu sěverne Amerike zapadna Indija, t. j. otočje: Bahama, veliki i mali Antilli; od velikih Antillah otoci: Kuba, Haiti, Jamaika, Portoriko; mehikansko more, u koje se ulazi sa atlantskoga mora s jedne strane kroz floridsko, a s druge kroz djukatansko těsno; poluotoci Florida i Djukatan; karajbsko more, ovdě drage Honduras i Guatemala, zaton Maracaibo i druge omanje drage. — Uz atlantsko primorje južne Amerike ima mnogo manjih dragah i zatonah. — Na krajnom jugu falklandski otoci pa těsno Magalhaens, kojim se prolazi mimo èrta Forward i feuerlandskoga otočja.

3. Veliki ocean.

Na sěvernom očelju velikoga oceana ima otočje Aleutah, poluotok i zalěv čučki, poluotok Aljaška pa několiko većih i manjih otokah, medju kojimi su najznamenitiji Sitka, otoci kraljevića Valesa i kraljice Charlotte, napokon južno od ovih otočje vankuversko. — Uz obale velikoga oceana zalěv kalifornski i draga panamajska. — Poluotok Kalifornija. Uz južnu polovinu otočje Galopagos i otoci patagonski. — Osim toga ima u primorju velikoga oceana još mnogo manjih dragah i otokah.

§. 113. Povèršje amerikansko.

Amerikansko povèršje, u prispodobi s azijatskim, znatno se razlikuje, pèrvo time, što su mu dvě trećine nizinaste i ravne, dočim je Azija pretežitijom stranom visočinasta, drugo opet time, što gore amerikanske prekrivaju zemlju oblikom dugačkih te pruženih planinah; azijatske pako gore i visočine hèrpovita su obličja; a još i to valja na pamet uzeti, da su rědka prigorja uz amerikanske gore, te se ove osobito prama moru stèrmo ruše.

§. 114. Gore.

Najviše gore sěverne Amerike steru se trojim nazivom od ledenoga mora (od uštja rěke Makencije) tja do panamajske prevlake: 1. oregonske gore (Rocky Mountains) tja do Mehika; 2. Anahuac kao visočina u Mehiki, gdě je vatrenjak Popoca-Tepetel, najviša gora sěverne Amerike (16,000'); 3. Kordileri

u središnjoj Ameriki. S Oregonom uzporedno pružaju se od Ilijinske gore (Elias-gore) kao visoki a stèrmi tavanci morske planine (Siera Nevada) tja do Kalifornije. Pod 50° sěv. širine razvite su iztočnim směrom sve do iztočnoga kraja labradorskoga onizke gore, tako zvane cèrna vèrhovina; one luče sěverna porěčja od južnih. Posebne omanje visoke gore prekrivaju južno od Ohija iztočnu stranu sěverne Amerike; one se zovu: Apallachy ili Alleghany. — Najviše gore južne Amerike Andi ili Cordilleras de los Andes povlače se uz veliki ocean počam od karajbskoga zalěva tja do èrta Horn (900 milj. duljine). U planinah ovih mnogobrojni vatrenjaci, a i tri najviše gore amerikanske: Aconcagua u Čilu 22,400′, Sahama u Boliviji 20,900′ i Čimboraco u zemlji Ecuador 20,100′. Na sěvernoj okrajini južne Amerike hèrpasta planina Siera Nevada de Santa Marta sa gorom Horquita 19,000′, duž rěke Magdalenke. — Ostale su gore omanje prostorom, što ga zauzimlju, a tako i visinom; medju ovimi: brasilske gore po imenu Serra do Mar i Serra da Mantiquera, Serra do Espinaso. — Visočina Gujana prepletena je s několiko ovisokih kosah; napokon primorske gore zemlje Venecuele sastoje se iz dvě uzporedne kose.

§. 115. Nizine.

Medju rědkimi gorami šire se uz goleme rěke vele prostrane ravnine i nizine, koje su sve bujnom travom ili gustimi šumami porasle, a kao osobito svojstvo tih ravninah i nizinah valja to znati, da tu neima sušnih pustarah, kano u Aziji ili Afriki, već da vlada po svih tih nizinah takova bujnost vegetacije, kakve nigděr na světu neima.

Nizine južne Amerike:

1. Nizina na Rio (rěka) de la Plati i patagonska; ogromne ove nizine tolike su povèršine, koliko trećina kopne Europe. Južni su krajevi ove nizine studeni, da i ledeni, zapadni pako, do kojih ogranci patagonskih Kordilerah dopiru, vapnasti pa i neplodni, dočim su sredina i sěver od najveće bujnosti; ovdě nebrojena stada divjih konjah i govedah.

2. Ljanos u porěčju amazonskom, 145,000 □milj. prostrane nizine, prekrite su gustimi te neprohodnimi prašumami, koje su većom stranom jezovite, gděšto probite jarugami, a jedino po ovih može se u nutèrnje krajeve močvarah dospěti.

Tropska vrućina pa velika vlaga čine, da su ove nizine u někih krajevih vele nezdrave.

3. Ljanos u porěčju Orinoka. Ova je nizina uz něku dobu godine sasma suha i pusta, ali nakon kišna vremena pretvori se sva čudnovatom bèrzinom u tako bujne travnike, da se čověka iz trave nevidi.

Nizine sěverne Amerike.

1. Savani na rěki Mississippi. Nizina je ova vele plodovita, i dobro napučena, neizměrni travnici nizine ove pašištem su nebrojenih kèrdah bivolskih. Proteže se od mehikanskoga zalěva do sěverno cèrne vèrhovine medju oregonskimi i alegannskimi gorami.

2. Sěverna nizina, pruža se tja do atlantskoga mora, hudsonskoga zalěva i do ledenoga mora.

§. 116. Rěke i jezera.

Nijedan dio světa neprotiču tolike silne rěke kano Ameriku; rěke su vèrlo duga toka, te vodom preobilne.

U južnoj Ameriki:

Rěka Magdalenka, sěvernoga toka, utiče u karajbsko more. — Orinoko i Amazonka ili Maranjon rěka; obě teku prama iztoku u atlantsko more; ova je u svom toku 730 miljah duga, pa je i inače najveća rěka světa; njezine su pokrajnice veće od europejskoga Dunava i Dněpra, a to su: Ukajala, Rio-Negro, Madeira i mn. dr. — Araguaj teče sěvernim pravcem. — Sv. Francisko teče iz brazilske visočine. — Rěka La Plata ovako tek na uštju svom nazvana, postaje iz rěkah Parana i Uraguaj.

U sěvernoj Ameriki:

U veliki ocean: Oregon, takodjer Kolumbija zvana; Colorado u zalěv kalifornski. — U ledeno more: Makencie. — U atlantsko more: Sv. Lovrenac, na uštju svom do 5 miljah širok, protiče 5 velikih kanadskih jezerah, naime: gornje jezero, Mičigan, Huron, Erie i Ontario; izmedju poslědnja dva glasoviti niagarski slap. — Mississippi, 650 milj. dug, sa pokrajnicami: Ohio, Missuri, Arkansas itd., izlěva se u mehikanski zalěv, kamo utiče i Rio grande del Norte. Rěkah omanjih i okratka toka ima Amerika mnogo, medju ovimi

najznamenitije: Conecticut, Hudson, Susquehana, Potomak, Savana. Osim 5 kanadskih jezerah imade sěverna Amerika mnogo drugih, medju kojimi jezero medvedje i robsko, Hopala u Mehiki, napokon gorsko jezero Titicaca u južnoj Ameriki. — Velike močvare i jezi po raznih nizinah.

§. 117. Zrak i prirodnine.

Akoprem Amerika kroz sva podnebja siže, ipak je u obće manje topla nego druge strane světa; tomu su razni uzroci, a medju ostalimi i taj, što neima tako položenih gorah, koje bi ju štitile što od sěvernih studenih, što od iztočnih vlažnih vĕtarah, ali to još valja na pamet uzeti, da je Amerika prepuna rĕkah, jezerah i močvarah.

Umĕreni pojas nesiže nigdĕr preko 50° sĕverne i južne širine. Medju okretnici samo su nizine i primorski krajevi vrući, ali radi prevelike vlage manje zdrava, mĕstimice ubitačna zraka. Žuta groznica. — Goroviti krajevi i visočine odlikuju se blagim zrakom i velikom bujnostju bilja. U obće pako valja reći da, ako se odbiju studene strane sĕvera i južni okrajak Feuerlandije, zatim nĕšto malo stepih, napokon nĕke gnjile močvare, to neima zemlje na svĕtu, koja bi bila po svom tlu i zraku vegetaciji toliko pogodna, koliko je to Amerika. — Dèrvetja orijaška, a krasota cvĕtja i mnogostručnost bilinah, to su velika preimućtva Amerike. — Prirodnine, koje izključivo na Ameriku spadaju, najvažnije su: krumpir, duhan, mahagonovina, kèrvovina, kinovina, vanila, gorkuma i mnogo ino lĕkovito bilje. Od životinjah: ptice prekrasna perja, kano mĕdosasi, papige i dr., zatim kondori; od četveronožacah: lama, vikunja, kaguar; ima takodjer veliko množtvo raznih gušterah, aligatorah, zmijah, medju kojimi boa i klopotača; — razni kukci i leptiri takve su krasote, kako nigdĕr drugdĕ. Medju ostalimi prirodninami, koje se takodjer po drugih stranah svĕta nalaze, ovdĕ pako izvèrstno uspĕvaju, jesu: čivit, pamuk, palme, kukuruz; kèrznato zvĕrje, svinje, bivoli pa goveda i konji domaći i divji; mnogo zlata i srebra, platine i diamantah, ovi u Brasiliji; smaragdi, topasi u Peru; napokon na sĕveru kameno ugljevje i kameno ulje. — Mnogo je toga prenešeno i presadjeno u Ameriku iz Europe, Azije i Afrike, kano: domaća životinja, žito, vino, azijatske milodije, kava, sladorna tèrska, kinajski čaj. Što se po svĕtu potroši čivita, pamuka, cèrvičine i još nĕkih prirodninah, to s veće česti izvadja Amerika, zato su ovdašnje naselbine vèrlo važne.

§. 118. Pučanstvo.

Cělokupna Amerika ima do 70 mil. dušah, a dèrži se, da je prije Europejacah mnogo bolje napučena bila. Polarski narodi pokolěnja su mongolskoga; Indijani i Eskimozi posebno su pleme amerikansko, masti su mědne; ovamo spadaju i tako zvani cèrvenokožci, Mohavki, Aurokanci, Patagonci i Pešeresi. Pradomci-ovi ginu vidimice. — U zapadnoj su Indiji malo ne sasma izčezli. Ovi narodi živn razcěpkani na nebrojena mala plemena u někih ovećih zemljah sěverne i južne Amerike. Ostalo je pučanstvo prava směs svih plemenah světa; ima Kreolah, Mulatah, Mesticah, Cholosah itd. mnogo Cèrnacah, koji su ovamo kao robovi dovedeni (Kulis iz Azije). Naseljenici iz raznih europejskih zemljah, medju kojimi i Slovenah ima, gospoduju duševno i fizično nad cělom Amerikom, zato im se veli, da su aktivno pučanstvo; u poslovnom i družtvenom životu rabe se samo europejski jezici, ponajviše španjolski i englezki, a govori se i francuzki, portugalski, holandezki, němački, pa i ruski u naselbinah sěvernih. Kèrštjanah ima do 60 mil.; katolikah 28 mil., i to tamo, gdě se španjolski, portugalski i francuzki govori; protestantah ima do 20 mil., osobito u stranah, gdě englezki jezik vlada. Medju Indijanci i Cèrnci znatno se kèrštjanstvo širi. — Gdě su dèržave uredjene, vlada isti život, koji u zemljah europejskih, iz kojih je većina pučanstva potekla. Južnjaci sěverne Amerike dèržali su za težanje zemaljah sve do najnovije dobe robove, a još i sada dèrže robove něki zapadno-indijski otoci, pa Gujana i Brasilija.

Obèrt i tèrgovina cvatu najvećma u sdruženih dèržavah sěvero-amerikanskih i na englezkih posědinah, malo u Brasiliji, něšto u Mehiki, Čili i Kubi, i na još někih otocih zapadne Indije. U mnogih strukah obèrta prednjače sěverni Amerikanci istim Europejcem.

Za tèrgovinu je Amerika položajem svojim veoma prikladna time, što je sa svih stranah glavnim morem okružena, i sve dèržave i narodi europejski, napose Englezi, Francuzi, Holandezi, Španjolci i Němci tèrguju neposredno s pojedinimi zemljami. — Sěverni Amerikanci spadaju u red pèrvih tèrgovacah světa.

Iz Amerike izvažaju se slědeći tèrgovački predmeti, i to iz englezkih naselbinah sěverne Amerike: razno gradivo dèrveno, kèrznina, suha i slana riba i ribja mast; iz sdruženih dèržavah sěverno-amerikanskih: duhan, pamuk i riža; iz Kalifornije zlato; iz

Mehike srebro, vanila i cèrvičina; iz zapadne Indije i Gujane: kava, slador, čivit i razna druga tako zvana prękomorska roba, pa mahagovina; iz englezkih naselbinah na hondurskom zatonu, pa iz nove Granade i Venezuele: kakao i duhan; iz Brasilije: slador, mastivo, dèrvo i diamanti; iz laplatskih dèržavah govedske kože; iz Perua: kinovina, vikunjska vuna, zlato i drago kamenje; iz Čile mėd.

Nasuprot se uvaža iz Europe platno i mnoga tvornička roba, akoprem sada već i u Ameriki mnogo velikih tvornicah imade; ali ne toliko, da mogu amerikanske potrebe pokriti. Najvažnija mėsta u Americi za pomorsku tèrgovinu jesu: Quebek, Novi Jork, Boston, Baltimore, Novi Orlean, Havana, Bahia, Rio Janeiro, Buenos-Aires, Kalao (Lima) i Sv. Francisko.

§. 119. Povėstnički pregled.

Ameriku obrete god. 1492. Kristof Kolumbus. Kad su Europejci u Ameriku došli, našli su ovdė mnogobrojno, nu malo naobraženo pučanstvo; akoprem Mehiko i Peru već od vajkada na dèržavnu uredjene, a stanovnici ovih zemaljah tad već na dosta visokom stupnju nėke vèrsti naobraženja bijahu. Bèrzo osvojiše Europejci nėšto silnom rukom, nėšto pomoćju naselbinah malo ne cėlo kopno. Neizmėrne zemlje srednje i južne Amerike prisvojiše si Španjolci (Mehiku, Guatemalu, Kolumbiju, Peru, Čili i laplatske zemlje na Parani, Paraguaju, Uruguaju), Portugalci zadobiše Brasiliju. Sėverne obale atlantskoga mora prisvojiše si Englezi; Holandezi i Francuzi posėdoše omanje krajeve. Uz cėla tri stolėtja bijaše vèrhovna vlast nad timi zemljami u rukuh europejskih vladah. God. 1783. odcėpi se velik dio englezkih naselbinah sėvero-amerikanskih od matere zemlje, i prozva se neodvisnom savęznom dèržavom sėvero-amerikanskom; isto tako oslobodiše se (od god. 1810. do 1822.) sva španjolska i portugalska kopna posėdovanja, i proglasiše se samostalnimi dèržavami (španjolske zemlje postadoše republikom pod pokroviteljstvom englezkim; portugalska Brasilija carevinom). Europejske vlasti posėduju sada samo sėverne okrajine amerikanske, pa Kanadu, zatim Gujanu i nėke zapadno-indijske i druge omanje otoke. Haiti i južna okrajina Amerike (Patagonija) neimadu za sad još pravoga gospodara, niti valjano uredjene dèržave.

§. 120. Političko razděljenje.

Zemlje su amerikanske većom stranom neodvisne dèržave, něka mala čest čini europejske naselbine.

I. Neodvisne dèržave.

a) Na sěveru.

1.	Sěvero-amerikanska zadruga dèržavah	150,000	□milj.	sa	32.000,000	st.
2.	Mehiko	40,000	„	„	8.500,000	„
3.	Zadruga centralnih dèržavah	8200	„	„	2 500,000	„
4.	Republika Haiti	558	„	„	500,000	„

b) Nă jugu.

	Novo-granadska konfederacija:					
5.	Kolumbija	24,500	„	„	2.500,000	„
6.	Venezuela	20,100	„	„	1.500,000	„
7.	Ecuador	13,400	„	„	1.000,000	„
8.	Peru	24,000	„	„	2.500,000	„
9.	Bolivija	24,000	„	„	2.000,000	„
10.	Čili	6000	„	„	1.500,000	„
11.	Zadruge dèržavah na La Plati	33,000	„	„	1.500,000	„
12.	Uraguaj	3800	„	„	350,000	„
13.	Paraguaj	5000	„	„	1.300,000	„
14.	Brasilija	147,600	„	„	7.600,000	„
15.	Patagonija	18,000	neznatan broj stan.			

II. Europejske naselbine.

1.	Ruski posěd	24,298	□milj.	sa	60,000	st.
2.	Britanski posěd: a) u sěvernoj Ameriki, b) u zapadnoj Indiji, c) u sredini i jugu Amerike	65,000	„	„	4.300,000	„
3.	Španjolski posěd	2152	„	„	7.800,000	„
4.	Francuzki posěd	176	„	„	288,000	„
5.	Danski posěd, t. j. obale Grönlandije i 3 otoka mal. Antilah	192	„	„	46,900	„
6.	Švedski posěd, t. j. otok Barthlemi	$^7/_{10}$	„	„	5000	„
7.	Nizozemski posěd	2830	„	„	87,000	„

I. Sěverna Amerika.

Razpada na 4 hèrpe raznih zemaljah: Polarni otoci, ruska Amerika, britanski posěd, sěvero-amerikanska zadruga.

§. 121. A. Polarni otoci

leže u ledenom moru, imadu malo prirodninah, a napučeni su slabo; stanovnici Eskimosi, i několičina useljenih Europejacah. — Bafinski zalěv děli otoke one na iztočne i zapadne. Na one spadaju Špicbergi i Grönlandija; na ove Bafinsland, Viktorialand i Bankland.

1. Iztočni polarni otoci.

Špicbergi, ova, koliko do sada znamo, najsěvernija zemlja, sastoji se iz tri poveća otoka, koja su puna oštèrljastih gorah, prekritih věkovitim sněgom i ledom, najduži dan ovdě 4 měseca, a isto tako i noć. — Od bilja ima ovdě něšto mahovine i kèršljave vèrbe, 4—6 palacah visoke i to samo u okrajinah primorskih; od životinjah na kopnu bělih medvedah, polarskih lisicah, sobovah i pticah ledovicah, u moru kitovah, tulanjah i morskih lavovah.

Grönlandija posebno je kopno, od nje nam je poznata samo zapadna strana; iztok je radi silnih ledenih santah i bèrdinah nepristupan. Lěti okopne samo uzki okrajci primorja, gdě do 10,000 Danacah boravi, ribareć pa loveć kite i tulanje, napokon tèrgujuć kèrznom. Do 66° studen je zimska snosna, dalje k sěveru vele žestoka; lěto kratko nu ugodno, a u dolinah i nizkih krajevih velika vrućina. Iste prirodnine, koje na Špicbergah, a još k tomu hranive bobulje, pa amiant, mramor, sumpor i kameno ugljevje, mnogo mědi.

Grönlandiju posěduju Danci. Pradomci su Eskimosi, što kèrštjani što pogani; ima i naseljenih Danacah. — Města: Gothaab i Julianeshaab.

2. Zapadni polarni otoci.

Ove su otoke obrodili i izpitali englezki plovci: Parri, Franklin, Ross i M. Clure, tražeć sěvero-zapadni prolaz u Aziju; s toga je dèrže Englezi svojinom. Svi su oni sněgom i ledom malo ne uz cělo lěto prekriti, s toga su od male važnosti.

§. 122. B. Ruska Amerika.

Ovamo spada sav sěvero-zapadni poluotok, počam od gore ilijinske, pa 7 milj. široko primorje od iste gore tja do 55° sěv. širine, zatim otočje aleutsko i georgsko. — Primorje ravno, a za-

morje brežuljasto. — Zemlje ove, ležeće sve u studenom pojasu, zamiću jedinu korist, koju obilata lovina i ribarija pružiti može; ima bo mnogo fine kèrznadi, kitovah itd. — Stanovnici su Čukci i Eskimosi, napokon Rusi, a u nutèrnjih stranah Indijani.

Novi Arhangelsk na otoku Sitki, glavno město amerikanskoga posěda i uprave rusko-amerikanske tèrgovačke zadruge.

§. 123. C. Britanska sěverna Amerika.

Južne su joj medje rěka Sv. Lovrenac, pa kanadska jezera, a zapadno od ovuda cèrta ravna duž 49⁰ step. sěverne širine; siže dakle od atlantskoga mora do velikoga oceana. Englezi si prisvojiše vlastničtvo nada svimi ovimi zemljami tja do krajnoga sěvera, nu nisu gospodari nutèrnjoj strani, gdě mnoga indijska plemena pod svojimi kaciki sasma neodvisno živu, nepriznajuć gospodstva Englezah.

Ovi děle golemi taj prostor na 5 stranah: Labrador, novi Vales, novu Britaniju, zapadni Oregon i stare britanske naselbine. — Osim zadnje ove česti sve su druge slabo napučene i dèržavno neuredjene. — Pradomci, koji živu po nutèrnjih zapadnih i sěvernih krajevih, jesu što Eskimosi, što Indijani; Europejci i čeljad poměšane trage napučuju većim dělom staro-britanske naselbine; ovi su věrom kèrštjani, oni pako pogani, a malim samo brojem kèrštjani.

Eskimosi i Indijani hrane se lovom, ribarijom, ili kao nomadi stočarstvom, malo njih těra ratarstvo.

Velika jezera razlita su medju hudsonskim zalěvom i oregonskimi gorami; sěverne su strane prekrite sněgom i ledom, s toga je zrak vèrlo oštar, dà i studen, te prija ratarstvu samo u najjužnijih stranah. Sredina i jug zemaljah ovih prekriti su gustimi šumami, u kojih raste izvèrstno dèrveće: hrast, bor, smrěka, sladorni javor, cedar, balsam-smrěka i dr.; ine prirodnine jesu: žito, povèrtje, lan, konoplja, kèrznad, domaće životinje, kit, ribe, zlato, měd, željezo, kameno ugljevje.

Stare britanske naselbine. Zemlja Kanada bijaše prije naselbinom francuzkom, odtud mnoga francuzka imena gradovah. Zemlja je sasma na europejsku uredjena. — Děli se na gornju i dolnju Kanadu. U dolnjoj Kanadi **Quebek**, **65** st., utvèrdjen glavni grad svih britanskih posědinah u Ameriki, leži na Sv. Lovrencu. — **Montreal**, **60** st., tvèrdjava na utoku rěke Ottawey u Sv. Lovrenac u dolnjoj Kanadi; ovdě najvažnija tèrgovina s kèrznom. — **Toronto**, **44** st., glavni grad gornje

Kanade na jezeru Ontario; ima dobru luku i živahnu tèrgovinu. — **Kingston**, utvèrdjen grad na ontarskom jezeru. — U novoj Braunšvigiji: **Frederiktown**, lěp a glavni grad nove Braunšvigije. — Na poluotoku nove Škotske: **Halifaks**, grad, pri kom veliko ribolovje. — Otok nova Fundlandija sada je posebna englezka naselbina, kojoj glavni grad **Sv. John**, vèrlo važan radi lova tresakah (bakalara), u obsegu novo-fundlandske prudine. (Pravo lova na prudini ovoj pripada Englezom, sèverno-amerikanskoj zadrugi i Francuzkoj.

U ostalih zemljah neima nigdě gradovah, već na rěkah po gděkoja tvèrdjavica i radionica medju rědkimi selišti Indijanacah. Važno je porěčje frazersko, u kom su najnovije doba našli obilate rude zlata. — Na zapadnoj obali gornjega jezera tvèrdjavica **Wiliam**, tu je najveće skladište kèrzna. U amerikansko sěvero-polarnih zemljah stanuju samo Eskimosi, a za dobe ribolovja dodje na obale ove odasvud mnogo ribarah raznih narodah. Poveći oděli tih zemaljah zovu se: Bafinske zemlje, sěverni Devon, Albertova zemlja, Bankska zemlja, sěverni Somerset sa zemljom Boothia Felix, zatim zemlja Viktorija i poluotok Melville.

§. 124. D. Zadruga sěvero-amerikanskih dèržavah.

Zemlje ove, vele ubava položaja, prostèrte su od atlantskoga do velikoga oceana, a sěvernom širinom od mehikanskoga mora i istoimene dèržave do kanadskih jezerah i britanskih zemaljah. Svekolike povèršine ima 150,000 □milj.

Iztočnu stranu prekrivaju onizke nu granate apalahske gore, iz kojih krakovi i u sredinu sižu. — Razni nazivi pojedinih kosah, tako: modre, běle, Kumberlandske gore itd. Na zapadu visoke oregonske gore i morske planine. Medju oregonskimi i apalahskimi gorami velike ravnine, Savani zvane, a medju oregonskimi gorami i morskimi planinami pusta dolina, u njoj slano jezero.

Mnogobrojne ovdašnje rěke izlěvaju se što u atlantsko, što u mehikansko more, a samo něke omanje u veliki ocean. Glavne rěke: Sv. Lovrenac na medji, Connecticut, Hudson, Delavare, Susquehánna, Potomak, James i Savannah iztiču u atlantsko more; Mississippi, 650 milj. dug, utiče u meksikansko more, ima silne a daleko plovke pokrajnice: Ohio, Missuri, Arkansas i cèrvenu rěku; još se izlěvaju u isto more: Brazos, Rio Colorado, Texas i Rio grande del Norte. U veliki

ocean: Columbia ili Oregon, Sacramento i Rio Colerado del Occidente. Rěke su spojene mnogobrojnimi velikimi prěkopi, medju njimi 4 najznamenitija: Erie-, Ohio-, Chesapeak- i Pensylvania-prěkop. — Klima je na iztočnoj strani trojaka: sěvěrno od Hudson-rěke studena, južno do Potomak rěke uměrena, a od ovud vruća. — U zapadnih je stranah mnogo blaži zrak. — U obće valja reći, da su ove zemlje zdrava zraka; strašna žuta groznica zavlada kadšto u novom Orleanu, a drugdě malo gdě.

Prirodnine. Zemlja je vèrlo plodna, ali mnogo je još ima neobradjene; sve plodine, koje su prema podnebju, izvèrstno uspěvaju; izvadja se mnogo žita, krumpira, konoplje, voća, a i něšto vina, mnogo duhana, u južnih stranah množina pamuka pa južnih plodinah, sladorne tèrske, čivita, razna bojadisna bilja; ima neizměrnih šumah mnogostrukim dèrvećem, medju kojimi: sladorni javor i raznovèrstne smolovice; obilje domaće životinje, nebrojena stada divjih govedah (bisoni) i divjih konjah; mnogo kèrznadi pa ine divljači i pticah, želvah, svilobubah, cèrvičine, mnogo kitovah i tulanjah, pa i raznih ribah; puno zlata i žive osobito u Kaliforniji, obilje izvèrstna željeza i olova, kobalta, tutije, kam. ugljevja, soli, něke vèrsti draguljah, neizcèrpiva vrěla petrolea, mramora, soli itd.

Obèrtnost je i tvornička radinost u veliko razvita: prave se razni strojevi, osobito parni, izvadja se mnogo pamučnine, suknenine, že'jeznine i koženine; ima mnogo sladoranah pa tvornice za priredjivanje duhana i nebrojenih drugih umětninah. — Brodarnice su izvèrstne. — Parostroji rabe se ne samo u tvornicah, već i pri ratarstvu, pa i svagděr, gdě se samo uporaviti dadu.

Tèrgovina izvanjska sěvero-amerikanskih dèržavah siže preko svega světa, i takmi se s englezkom, a tako je razvita i nutèrnja, radi koje su uz mnogobrojne plovke rěke sve zemlje izpremrěžane željeznimi prugami (180), pa izvèrstnimi prěkopi (90). — Dèržave ove imadu preko 15,000 prostih, što većih, što manjih brodovah, pa i više stotinah dobro ustrojenih parobrodah.

Stanovničtvo znatno se umnožava; broji se ga sada do 32 mil.; najviše ima Europejacah, i to od svih narodnostih (20 mil.), medju njimi najviše Englezah, zato je englezki jezik vladajući. Za Englezi najjači su brojem Němci, pa Irci, onda Francuzi, Španjolci, Holandezi, pa još manji brojevi drugih narodah. — Cèrnacah i mulatah biti će preko 4 mil.; njih je više od 3 mil. do nedavno robovalo u južnih dèržavah, nu to je robovanje nakon žestoka ratovanja sěvernih sa južnimi dèržavami po svih zemljah sasma pre-

stalo. — Ima i pradomacah, ali porazměrno malo; oni živu po zemljah sredine i zapada, razcěpkani na mnogobrojna plemena, a hrane se manje ratarstvom, nego lovom i ribarijom. — Veći dio pučanstva spada k protestantskoj věri; ali ima više děržavah, u kojih su katolici u većini. Medju Indijani ima i poganah.

Obraženostju i načinom življenja naliče samo iztočne děržave europejskim; zapadne se pako prema tomu razvijaju, kako su bliže iztoka. — Svakim se danom to više šumah kěrči, i nova se gospodarstva, a i novi gradovi zamiću. — Sěvero-Amerikani ljube domovinu pa i slobodu svoju, kojom se kao i ustavom, pa pověstnicom svojom vele ponose. Oni su neutrudivo radini i vele prometni, a u svem se děrže samo onoga, što je praktično, da oni měre i iste znanosti i umětnosti po koristi, koju će jim ova ili ona zavěrći. — Ali čestokrat se izopači ta nezasitiva težnja za dobitkom do krajne, da surove bezobzirnosti. — Ovdě, u zemljah neograničene slobode, a uz pučanstvo toli nejednako naobraženo, česti su užasni izgredi (Lynch).

Ustrojstvo. Zadruga sěv.-amer. děržavah razvila se je iz englezkih naselbinah, koje se, Washingtonom predvodjene, nakon desetgodišnjega ratovanja odcěpiše od matere zemlje. — Sva zadruga sastoji se sada iz 36 medjusobno sasma neodvisnih děržavah, pak iz 9 kotarah i 1 okružja. Děržave se sve uvěk umnožavaju, tako naime, čim postigne koji kotar broj od 60,000 doraslih stanovnikah, umah može stupiti u zadrugu kao posebna děržava; zemlje pako nedovoljnim brojem dušah, smatraju se samo kotarom, kojim centralna vlada neposredno upravlja. Glavni kongres, koji ima i zakonodavnu i věrhovnu vlast, spaja sve sile pojedinih děržavah u jednu, t. j. zadružnu, a predsědnik, koji se na 4 godine izbira, obavlja izvěršujuću vlast. — Glavni kongres sastoji se iz dva odděla, naime iz senata sa 72 starešine, pa iz zastupničtva, t. j. iz 241 poslanika. — Svaka děržava opet ima za se svoj kongres, pa i svoga predsědnika.

§. 125. Děržave.

I. 6 sěvero-iztočnih děržavah, ili nova Englezka:

1. **Maine**, ovdě glavni grad **Portland**, 26 st., važan s těrgovine, ima izvěrstnu luku. — 2. **New-Hampshire**, glavni grad **Concord** na Merimaku; ini gradovi **Portsmouth** i **Hanover**. — 3. **Vermont**, glavni grad **Montpellier** i grad **Burlington**. — 4. **Massachusetts**, središte sěvero-amerikanske učenosti i znanosti, glavni grad

Boston, **177** st., rodno město Franklinovo (začetak rata g. 1773.); ini gradovi: **Cambridge**, **Charlestown**, **Salem**, **Springfield**, **Lowell**, **40** st.; ovaj grad ide medju najvećma obèrtne. — 5. **Connecticut**, glavni grad **Hartford**, **19** st.; **Newhaven**, **39** st., u ovom gradu sveučilište. — 6. **Rhode-Island**, najmanja dèržava u zadrugi, glavni grad **Providence**, **50** st., s velikom tèrgovinom, sveučilištem; **Newport**, grad na otoku Rhode.

II. **5** središnjih dèržavah na iztočnoj strani:

1. **New-York**, po broju stanovnikah, pa tèrgovini i blagostanju najpèrva dèržava zadruge. Glavni grad **New-York**, u sěveroamerikanskoj zadrugi najveći i najvažniji tèrgovački grad, a poslě Londona najvažnije tèrgovačko město světa, ima **805** st.; pravilno je sagradjen, ima sveučilište i mnogobrojne druge zavode, luku izvèrstnu. Ini važni gradovi: **Bróoklyn** sa **273** st., i **Williamsburg** tik New-Yorka na otoku Long-Island; **Albany**, **60** st.; **Bufalo**, **84** st. — 2. **New-Jersey**, glavni grad **Trénton** na rěki Delaware; ini gradovi **Patterson** i **Newark**, znameniti tèrgovački gradovi, zadnji sa **40** st. — 3. **Pennsylvania**, ovdě lěp glavni grad **Philadelphia**, **568** st., ima sveučilište, muzej, kovnicu za sěv.-amer. novce, krasne palače, velike tvornice, književne i ine zavode, — zatim **Pittsburg**, **50** st., i **Alleghanytown** pa **Birmingham**, veliki gradovi. — 4. **Delavare**, ovdě **Vilmington**, u zemlji najveći grad sa **30** st. — 5. **Maryland**, ovdě **Baltimore**, **215** st., lěp grad uz luku sa velikom tèrgovinom i sveučilištem, ima mnogobrojne tvornice; krasan spomenik Washingtonov.

III. Zadružno okružje **Columbija**.

Ovdě **Washington**, **61** st., glavni grad dèržavne zadruge, město kongresa i sělo predsědnika, ima ravne, široke ulice i krasne sgrade, medju njimi kaptol; — grad **Georgetown**, važan s tèrgovine svoje.

IV. **10** južno-iztočnih i južnih dèržavah:

1. **Iztočna Virginija**, ovdě glavni grad **Richmond**, **38** st., ima čuveni most, živahnu tèrgovinu, velike tvornice. — 2. **Zapadna Virginija**, glavni grad **Wheeling**, ima obilne rude kam. ugljevja, znamenite tvornice. — 3. **Sěverna Karolina**, ovdě gradovi **Raleigh** i **Wilmington**. — 4. **Južna Karolina**, gdě lěp grad **Charleston**, **40** st., ovdě je glavno tèržište za pamuk; gl. grad **Columbija** sveučilištem. — 5. **Georgia**, ovdě glavni grad **Milledgeville**, pa ini gradovi **Savanah** i **Athens**. — 6. **Florida**, sa glavnim gradom **Talahassee**. — 7. **Alabama**, ovdě glavni grad **Montgomery**; ini gradovi **Tuscaloosa**, sa sveučilištem; zatim grad **Mobile**, gdě velika tèrgovina s pamukom i sladorom. — 8. **Mississippi**, glavni grad **Jackson**. — 9. **Louisiana** na

uštju Mississippa, ovdě **New-Orleans, 170** st., za New-Yorkom najvažniji tèrgovački grad zadruge, glavno skladište pamuka. — 10. **Texas,** glavni grad **Austin**; najveći je grad u zemlji **Galveston.** — U ovih dèržavah nebrojeni nasadi pamuka, sladorne tèrske i duhana.

V. 15 zapadnih dèržavah, odlikuju se osobitom plodnostju.

1. **Arkansas,** ovdě mnogo rudah; glavni grad **Little-Rock.** — 2. **Tennensee,** ovdě glavni grad **Nashville** sa sveučilištem i živahnom tèrgovinom; gr. **Memphis** na Mississippu, u veliko se razvija. — 3. **Kentúcky,** ovdě **Lexington,** grad sveučilištem; pa **Louisville,** grad znamenit s tvornicami i tèrgovinom. — 4. **Ohio,** ovdě glavni grad **Cincinati, 161** st., sveučilište; za svinjetinu najveće tèržište na světu. — 5. **Michigan**; leži medju jezeri, ovdě glavni grad **Lansing,** pa grad **Detroit,** veleznamenit s tèrgovinom. — 6. **Indiana** sa gradovi **Indianopolis, Vevay, New-Albani.** — 7. **Illinois,** ovdě grad **Chicago, 120** st., vele važan s tèrgovinom; ini gradovi **Springfield** i **Vandalia.** — 8. **Wisconsin,** ovdě obilje rudah, glavni grad **Madison, 30** st.; zatim grad **Milwankie, 45** st., s vele živahnim obèrtom. — 9. **Jowa,** ovdě grad **Jowacity.** — 10. **Missúri,** ovdě grad **St. Lois, 162** st., središte rudnih i šumskih prirodninah, ima sveučilište. — 11. **Minesota,** glavni grad **St. Pauls.** — 12. **Kansas,** glavni grad **Lecompton.** — 13. **Kalifornia,** ovdě grad **St. Francisco, 70** st., na zapadnoj strani Amerike najznamenitiji grad. — 14. **Oregon,** glavni grad **Oregon.** — 15. **Nevada,** tek godine 1864. dèržavom proglašena.

VI. 9 kotarah, leže na zapadu rěke Missuri i s obě strane oregonskih gorah; ponajviše su napučeni od Indijanah. Kotari ovi po imenu:

1. Indijski kotar. — 2. Nebrasca. — 3. Colorado. — 4. Novi Meksiko. — 5. Utah. — 6. Dakota. — 7. Washington. — 8. Arizona. — 9. Idaho. — Na zadrugu sěv.-amer. dèržavah spada još i otočje Galopagos, pa mnogi drugi omanji otoci.

II. Amerikanska sredina.

Ovamo spada Mehiko, 5 srednjo-amerikanskih republikah, britanski posěd Balize, primorje Mosquito i zapadna Indija.

§. 126. a) Carevina Mehiko (Mexiko).

Zemlje mehičke carevine zauzimlju povèršinu od 40,000 □milj. i to medju velikim oceanom, mehičkim morem, zemljami sěvero-

amerikanske zadruge i Guatemalom. — Mehiko od F. Corteza nadvladan, postade g. 1535. podkraljevinom španjolskom, g. 1821. odcěpi se Mehiko sasma od Španjolske i učini se carevinom, koja se g. 1824. pretvori na dèržavnu zadrugu, ova opet deset godinah kašnje na republiku; a ova napokon g. 1864. na carevinu, kojom vlada car Maksimilian, član prejasne kuće habsburžke.

Ovećih rěkah neima mnogo, najznamenitije su: Rio del Norte na sěverno-amerikanskoj medji, i Rio Colorado del Occidente, kojoj je samo uštje u Mehiki. Jezero Chapala.

Mehiko je vele gorovita zemlja: Oregonske gore, dopiruće ovamo sa sěvera, zovu se ovdě Siera Madre; na jugu je visočina Anáhuak, koja se bez znatnijih dolinah na daleko pruža. Něki gorski vèrsi věkovitim su sněgom prekriti. — Vatrenjak (koji?). Iztočno je primorje nizko a nezdravo (žuta groznica). Zrak je prema položaju i uzvišenosti krajevah stranom vruć, stranom uměren, stranom oštar. Zemlja je u obće dosta plodna; osobitom se plodnostju odlikuju gorski obronci i ponizki tavanci.

Najvažnije prirodnine: obilje domaće životinje, mnogo pitome i divje peradi, svilobubah, pčelah, cèrvičine, bisernice; bujno raste: žito, povèrtje, agava, banani, europejsko voće, vino, slador, kava, pamuk, kakao, vanila, čivit, duhan, jalapa, izvèrstno dèrvo za gradju, kampeševina; ima obilje rudah, naime: mnogo srebra, zlata i olova, mramora, kocelja, galice i soli.

Obèrtnost je tako neznatna, da se uvažaju malo ne sve umětnine iz Europe. Najveća radinost razvita je pri kopanju rudah.

Stanovnikah ima do 8 mil. što běle što měšovite masti, što napokon Indijanah. Polovica stanovnikah potiče od prastarih Mehikanacah, oni su s veće strane ili ratari ili obèrtnici, a katoličke věre; ostali živu još kao bezdomci od lova ili grabeži, ima 2½ mil. Kreolah španjolskoga plemena, a 1½ mil. od poměšane kèrvi, najviše Mesticah. Cèrnacah ima do 16,000. Uz malu iznimku svi su katolici. — Neprestani nemiri nutèrnji mnogo su prěčili duševni i materialni razvitak dèržave.

Carevina je ustavna monarkija, koja se sastoji iz 21 dèržave, 3 kotara i 1 okružja. — Jezik španjolski službenim je i sveobćim.

Glavni prěstolni grad **Mehiko, 230** st., leži u sredini visočine Anahuak uz dva jezera, ide medj najlěpše gradove amerikanske. Grad resi stotina cèrkavah, medju njimi je pèrvostolna najlěpša a i najbogatija u svoj Ameriki. — **Puebla**, pa **Guanajuato**, **Zacatecas** s obilnimi sreb. rudami; **Guadalaxara** i **San Luis Potosi**, veliki i vèrlo važni gradovi.

— Uz mehikansko primorje gradovi: **Vera-Cruz,** ima dobru luku, mnogo tèrgovine; **Uloa i Tampico.** — Na zapadnoj obali grad **Acapulco**, ima izvèrstnu luku. — Na poluotoku Djucatan, koji oskudjava vodom, a obiluje šumom najboljega dèrveća, grad **Merida** i **Campeche** (kampeševina). — U prašumi veliko selo **Palenque**, zamenito s prastarih razvalinah, koje o nĕgdašnjoj velikoj umĕtnosti svĕdoče. — Na poluotoku Kalifornije grad **Loretto.**

§. 127. b) Sredo-amerikanske republike.

Ove dèržave leže medju karajbskim morem i velikim oceanom, pa Mehikom i novom Granadom; povèršja su ponajviše gorovita i puna vulkanah. — Zemlje akoprem vrućega podnebja, ipak su blaga i vele ugodna zraka; u primorskih nizinah pako zrak je vruć i nezdrav. Zemlje su izvanredno plodne; ovdĕ ima svih plodinah, koje tropska Amerika izvadja, a od inih prirodninah veliko obilje, tako: dosta domaće životinje, mnogo zlata, srebra i olova, mĕdi, željeza. — Obèrtnost je kao u Mehiki neznatna, nu tèrgovina velika. — Mĕšovito stanovničtvo dĕli se na bĕloputne i na ljudstvo pomĕšane kèrvi, kano: Kreole, Mulate, Mestice; ima i Indijanah, a i Cèrnacah; po vĕri su većinom katolici.

1. **Guatemala**, 1918 □milj. sa 1 mil. stan. Grad **Guatemala, 60** st.; ovdĕ je središte dèržavne uprave, nĕšto tvornicah a velika tèrgovina.

2. **San Salvador**, 345 □milj. sa 600,000 stan. Glavni grad **San Salvador, 40** st.; u dèržavi ovoj znameniti nasadi čivita, duhana itd.

3. **Honduras**, 2215 □milj. sa 350,000 stan. Glavni grad **Comayagua**, vèrlo važan; zatim tèrgovački grad uz more **Realejo.**

4. **Nicaragua**, 2736 □milj. sa 400,000 stan. Glavni grad **Leon**, važan s tèrgovine svoje — **Granada, Nicaragua** i **Managua,** znameniti tèrgovački gradovi.

5. **Costa-Rica**, 1011 □milj. sa 126,000 stan.; odlikuje se položajem, klimom i kulturom. Glavni grad **San Jose,** zatim **Cartago.**

6. **Balize**, ili britanski Honduras, 800 □milj. sa 155,000 stan. Glavni grad **Balize**, ovdĕ velevažna tèrgovina sa raznim amerikanskim dèrvećem.

§. 128. c) Primorje Mosquito.

Kraljevina Mosquito stoji pod pokroviteljstvom englezkim, leži republikam Nicaragua i Honduras na iztoku. Ima povèršine

2000 □milj., koja je izměnice ili savana, ili šumom prekrita. Pučanstvo je orědko, hrani se manje ratarstvom, nego lovom i ribarijom. Najznamenitije město **Blowfield.**

§. 129. d) Zapadna Indija.

Ovamo spadaju otoci antilski (veliki: Cuba, Jamaika, Hajti i Portoriko; a mali, kojih ima velik broj, poděljeni su na otoke iznad vĕtra i na otoke pod vĕtrom) napokon bahamajski (lukajski) u moru mehičkom i karajbskom, obliti na iztočnoj strani od atlantskoga oceana. Ima svim otokom cělokupne povèršine 4648 □milj., a pučanstva do 3 i pol mil. dušah raznovèrstnoga plemena; na španjolskih otocih Cubi i Portoriko dèrže još i sada robove. Nutèrnje strane otokah znatno su gorovite, a gděšto i hridovite, pa neplodne. Inače vlada posvuda divna plodovitost. — Zrak je vruć, ali ga hlade morski vĕtrovi. — Česti potresi i strahoviti orkani mnogo čine štete. — Iz zapadne Indije potekla je u Europu pèrva tako zvana kolonijalna roba, koja se izvaža svedilj u velikoj množini, najviše pako: kava, slador, duhan i pamuk; zatim kakao, orlean, čivit, aloe, mahagovina i druga fina dèrveća. Osim polovine otoka Haiti, koja je samostalnom republikom, svu ostalu zapadnu Indiju posěduju europejske něke dèržave, tako dèrže:

1. Španjolci: Cubu s obližnjimi otoci, zatim iztočnu stran otoka Hajti, po imenu San Domingo, napokon otok Portoriko. Znamenitiji gradovi: **Havanja, 200** st., na otoku Cubi, najveći grad iztočne Indije, ide medju najvažnija tèrgovišta světa; ovdě Columbov grob, velike tvornice duhana. Zatim **San Domingo** na Hajti i **Portoriko** na istoimenom otoku.

2. Englezi: Jamaiku, bahamajske otoke; veću stranu malih Antilah, napokon i otočje Bermudas. Gradovi: na Jamaiki **San Jago de la Vega i Kingston**, pa gradovi inih otokah: **St. Johnstown, Scarborough, Bridgetown** itd.

3. Francuzi: někoje od malih Antilah, kano: Guadeloupe, St. Martin, Martinique i još něke manje. Gradovi **Basse Terre, St. Pierre** i **Fort-Royal.**

4. Holandezi několiko manjih otokah; na otoku Curasao grad **Wilhelmstadt.**

5. Danci tri mala virginska otoka.

6. Švedi virginski otok Barthelemy, na kom grad **Gustavia.**

7. **Na** otoku **Hajti ima dèržava Cèrnacah** republikanskim ustavom. Oni su prilično naobraženi a svi su katolici. Glavni grad republike zove se **Port au Prince** (sada **Port republicain**), lěpo sagradjen, ima izvèrstnu luku i živahnu tèrgovinu, **30** st.; **Cap Hajti**.

III. Južna Amerika.

Ovdě slědeće zemlje: 3 kolumbske republike, zatim Gujana, Peru, Bolivia, Čile (Chile), La Plata, Paraguaj i Uraguaj, carevina Brasilija, Patagonija i Feuerlandija.

§. 130. 1. Kolumbija.

Ovako se zovu tri republičke dèržave: Venezuela, nova Granada i Ecuador sa ukupnom povèršinom od 58,700 □milj., a preko 5 mil. stan. — Zemlje leže medju karajbskim morem i velikim oceanom. Ovdě gore Andah, stèrme i visoke, prekrivaju zapad dvěmi kosami, medju njimi dolina Cauca; dalje na jugu tri goleme višave; na iztoku duž porěčja Magdalene i Orinoka pukle su velike nizine, prekrite što prašumami, što ljanosi; zrak je u nizinah omanje vruć, jer ga hlade morski větrovi, a u gorovitih stranah ugodan. Ovdě imade svih plodinah, koje rastu u zapadnoj Indiji; pa lamah, vikunjah, konjah, bivolah, razne divjači, zatim peradi, kondorah, želvah, ribah, bisernicah i m. dr.; a ima i zlata, platine, srebra, mědi, draguljah, sumpora. — Velika směsa stanovničtva, ima bo Kreolah, pa poměšane kèrvi, a i Cèrnacah.

a) Republika Venezuela uz karajbsko more. **Caracas**, glavni i vele živahni tèrgovački grad uz luku sa **50** st.; grad se odlikuje bogatstvom i civilizacijom svojom. Otok Margarita i zaton Marakaibo.

b) Republika nova Granada sa zemljom panamajskom, tiče se obih morah; u sredini leži na visočini Andah glavni grad **Santa Fé de Bogota**, **50** st.; ovdě sveučilište i drugi učevni zavodi, velika tèrgovina. — **Cartagena**, utvèrdjen grad uz more, važno tèrgovište. — **Panama**, grad na prevlaki panamskoj, ima do **60** st.

c) Republika Ecuador. Dèržava ta nosi ime od položaja svoga, jer baš na polutniku leži. Ovdě silna visočina Quito, na kojoj bèrdine i vulkani: Chimborazo, Cotopahi, Antisana i mn. dr. — Glavni grad **Quito**, 9000′ nad morem, **80** st., ima sveučilište, biskupsku stolicu, tvornice, tkaonice vune i pamuka, tèrgovinu; věkovito prolětje. — **Guajaquil**, tèrgovački grad uz luku na velikom oceanu. — **Cuenca**, na iztočnom podgorju Andah, ovdě stolica biskupska, sveučilište, tvornice.

§. 131. 2. Gujana.

Jedina je zemlja južne Amerike, kojom Europejci vladaju. Povèršje je raznoliko: na izměn nizine, sa gorovitimi prediěli, koji se na jugu stiču u znatnu visočinu. Zrak je vruć i vlažan, zato u pojedinih prediělih vèrlo nezdrav. Rěkah ima mnogo. Gujana odlikuje se osobitom plodovitostju, ima sve prirodnine tropske Amerike. — Veliku korist zamiću Europejcem ovdašnji nasadi: sladorne tèrske, kave, pamuka, čivita, duhana i drugih tèrgovačkih rastlinah, a isto tako i ovdašnje šume, pune na izbor dèrveća.

Pučanstvo je malo ne sve tamne masti. — Nutèrnji gorski krajevi naseljeni su od Cèrnacah, preběglih ovamo robovah, koji to priběžište dèrže za neodvisnu svoju dèržavu.

Gujana se děli na:

1. Englezku Gujanu, koja razpada na 3 naselbine, naime: Berbice, Essequebo i Demerary; 4000 □milj. i 150,000 stan. što běloputnoga, što cèrnoga naroda. Cèrnci su slobodni poslenici.

2. Nizozemska Gujana, ili Surinam, 2000 □milj. sa 100,000 st. razne masti. Ovdě glavni grad **Paramaribo**.

3. Francuzka Gujana (Cayenne), prognanište francuzko, 1800 □milj. sa 20,000 st. Glavni grad **Cayenne**.

§. 132. 3. Republike Peru i Bolivija

na istoimenih visočinah, ukupnom povèršinom od 48,000 □milj. sa 4$^1/_2$ mil. stan., koji su što potomci Španjolacah (Kreoli), što Indijani, ili pako Cèrnci, a ima ih od poměšane kèrvi; malom samo iznimkom svi su katolici. — Zemlje ove spadaju medju najviše prediěle Andah; u Boliviji vèrsi Ilimani i Sorato, u Peru Sahama, svi preko 20,000′ visoki.—Ima mnogo rěkah, medju njimi Maranjon, jezero Titikaka; duž velikoga oceana puklo je ravno a pěskovito primorje; na iztočnom pako podnožju ovdašnjih Andah nastaju neizměrne nizine (pampasi). — Zrak je prema golemoj uzvisitosti zemlje dosta topao. Prirodnine bilinske sve su one, koje tropska Amerika ima, a osim toga peruanski balsam; od rudah: zlato, srebro, měd, olovo, kositar itd.; smaragdi, topasi; od životinjah: ovca, lama, pako, vikunja pa jaguar, kondor itd.; na primorskih otocih gnoj guano. — U obih zemljah govori se španjolskim jezikom.

a) Peru, ima 24,000 □milj. sa 2.500,000 stan. Glavni grad **Lima**, **80** st., sa najstarijim sveučilištem u Ameriki; ima vele obsežnu obèrtnost i tèrgovinu; grad je spojen željeznicom sa primorskim

gradom **Callao**, pri kom izvèrstna luka. — U nutèrnjoj zemlji na visočini Andah grad od starine **Cuzco**, **50** st.; ovdě stolica biskupa sveučilište, prekrasna cèrkva, mnoge obèrtnosti i tèrgovinc.

b) Bolivija (gornji Peru), 24,015 □milj. i 2 mil. stan., pruža se jugo-iztočno od dèržave Peru, na sěveru mu i iztoku Brasilija, na jugu Čile, a samo mali komad tiče se mora. **Chuquisaca**, glavni grad sa **27** st., ovdě stoluje vlada pa i nadbiskup; ima sveučilište, mnogo obèrta i tèrgovine. — **Potosi**, čuveni grad radi nĕgdašnjega obilja srebèrnih rudah. — Grad **La Paz**, **43** st., blizu gore Ilimani, ovdě vèrlo razvit obèrt.

§. 133. 4. Republika Čile (Chile).

Uzka ova okrajina morska pruža se na zapadnoj strani Andah od Bolivije tja do Patagonije, povèršinom od 6600 □milj., ima 1½ mil. stan., medju njimi samo 150,000 bělopùtnih i 250,000 Cèrnacah, a ostali su ili poměšane kèrvi ili pako Indijani. Na jugu više indijskih dèržavah slobodnoga plemena Araukanacah. Ovi su Indijani medju svimi drugimi plemeni najvećma radini i najbolje hrabri. — Planine južnih Andah prekrite su večitim sněgom, u njih 14 vulkanah, medju kojimi Aconcagua 21,000′. Ovo primorje velikoga oceana leži pod uměrenim pojasom; vèrlo je plodovito i zove se vèrtom južne Amerike; klas pšenični radja sa 50 da i sa 100 zèrnah; ima sve one plodinė, koje uspěvaju u južnoj Europi, a od životinjah: lěpa goveda, konje, ovce, lame, vikunje; zatim flaminga, kondora itd.; u gorah ima obilje rudah zlatnih, srebèrnih, mědenih, olovnih, željeznih, kositernih, pa sumpora i kamena ugljevja itd. Uz more su izvèrstne luke, odkud ide živahna tèrgovina sa Englezkom i Hamburgom. Dèržavna je uprava bolja, nego u ikojoj od svih južno-amerikanskih zemaljah.

Sant-Jago, **80** st., lěp glavni grad, ovdě stolica vlade i biskupa; ima sveučilište i mnoge druge učevne zavode, pa i vèrlo živahnu obèrtnost a obsežnu tèrgovinu, leži u lěpoj ravnini. — **Valparajso**, **60** st., tèrgovački grad uz dobru luku. — Otočje Čiloe napram jugu zemaljah araukanskih; gl. otok Čiloe gorovit a plodan. — Otok Juan Ferdinandec (Robinson).

§. 134. 5. La platske dèržave.

La platske dèržave ili argentska zadruga sastoji se iz 14 samostalnih republikah. Svekolike povèršine ima 34,500 □milj. i do 1¼ mil. stan., koji su kao u Peru směsa od istih plemenah. Zadruga se ova tiče na zapadu Čile, na sěveru Bolivije, na iztoku

Brasilije, zatim Paraguaja, Uraguaja i atlantskoga oceana, a na jugu Patagonije. Zapadnu stranu prekriva podgorje Andah, iztok je sve sama ravnina, koju protiču mnoge rěke, medju ostalimi: Paraguaj, Parana, Uraguaj; sve se stiču u rěku La Plata. Sěverna je strana tropskoga, a južna uměrena zraka. Plodovitost je velika. — Stokom je zemlja prebogata. Rudarstvo i obèrtnost od male su važnosti.

Po bezkrajnih ravninah pampe pasu se nebrojena konjska i govedska čreda. Najvažniji tèrgovački predmeti jesu: govedske i konjske kože, rogovi, dlaka, loj i sušeno meso.

Najznamenitiji gradovi ovdě jesu: **Parana**, 15 st., glavni grad zadruge. — **Cordova**, 14 st., grad sa sveučilištem, ima něšto obèrta a živahnu tèrgovinu. — Na sěveru grad **Salta**, gdě su veliki sajmovi za marhu. — Na podnožju Andah potresom porušeni grad **Mendoza**.

§. 135. 6. Republika Buenos-Ayres.

Leži jugo-iztočno od La platskih dèržavah, medju rěkami La Platom pa Rio Coloradom i atlantskim morem; ima povèršine 5000 □milj. a pol miljiuna stanovnikah. — Ovdě zrak, plodnost, prirodnine i pučanstvo sve isto kao u la platskoj zadrugi.

Glavni grad **Buenos-Ayres**, 122 st., najvažniji tèrgovački grad južne Amerike, lěpo izveden; ima sveučilište, akademiju i druge učevne zavode; dobar zrak. — **Fort Argentino**.

§. 136. 7. Republika Paraguaj.

Prostorom od 5000 □milj. medju rěkami Paraguajem doljnim i Paranom, sěverno se tiče Brasilije; povèršja je stranom ravna, stranom gorovita, zraka pako vele ugodna, koji uz druga odlična svojstva zemlje čini, da je plodovitost velika.

Dobiva se mnogo sladora, pamuka, duhana i paraguajskoga čaja (maté); ima raznoga dèrveća za tèrgovinu i obilje domaće životinje; obèrtnost je dosta obsežna.

Svih stanovnikah ima preko 1 milijun; oni su stranom španjolskoga porěkla, stranom Indijani, a svi su katolici.

Glavni grad **Asumpcion**, 20 st., na Parani, vele važan s izvanjske tèrgovine. — **Vila Rica**, grad, ima vele obsežnu tèrgovinu.

§. 137. 8. Republika Uraguaj.

Takodjer Banda ili Montevideo zvana, leži na uštju rěke La Plate, a kraj atlantskoga mora, ima 3735 □milj. povèršine i

350,000 stan.; zemlja je s veće strane ravna i plodna a zraka umĕrena; narod se bavi ponajviše stočarstvom, zato se od ovud izvaža samo koža, loj, vuna, rogovi i suho meso. Stanovnici od istih su plemenah i iste vĕre, kao što Paraguajci.

Glavni grad **Montevideo** na uštju La Plate; ima dobru luka, u kojoj se mnogo sa inostranci tèrguje. — Drugi primorski grad **Maldonado**.

§. 138. 9. Carevina Brasilija.

Ima 147,000 □milj. sa 8 mil. stan., pruža se uz obale atlantskoga mora 900 milj. daleko, a širi se od istoga mora tja do podgorja Andah (500 milj.)

Brasilija je povèršjem svojim što ovisoka ravan, što nizina, pukla po sĕvernoj i zapadnoj strani tja do gujanajske visočine pa do mora. Gorovita je samo iztočno-južna strana, a po nĕšto i sredina, kud se mnogokrake kose brasiljskoga gorja granaju. — Neima zemlje na svĕtu, koju bi toliko rĕkah proticalo, kano Brasiliju; ovdĕ rĕka Maranjon sa mnogobrojnimi pokrajnicami, na iztoku velika sila rĕkah primorkinjah, medju kojimi Paranahyba i San Francisco, na jugu Parana, Paraguaj i mnoge druge rĕke, štono se stiču u Rio La Plata. Ima i mnogo močvarah. Zrak je radi ovisoka povèršja umĕren, pa tamo, gdĕ močvarah neima, većom stranom zdrav; vegetacija je bujna kao nigdĕ; veći dio ogromne sĕverne nizine prekrivaju prašume tako guste, da sa kroz nje samo duž rĕkah prolaziti može. — Travnici južnih i zapadnih stranah, po kojih nebrojena stada podivljalih konjah i govedah pasu, tako uzbuje, da jim trava čovĕka nadvisuje. Do sada se teže samo krajevi primorja i nĕkoji gorski predĕli.

Prirodnine: Neizmĕrne šume pune su izvèrstna dèrveća za mastilo i gradju, kano: fernambukovine, kampeševine, mahagovine i dr.; ubere se velika množ kaučuka, gumija, raznih milodijah, balsama, lĕkovita bilja; u rastilih goji se sladorna tèrska, kava, pamuk, duhan, čivit; u gorah ima rudah zlata, platine, žive, kositra, željeza, kamena ugljevja, a diamantah nalazi se više nego igdĕ; ima još i drugih draguljah. Isto tako obiluje zemlja i raznovèrstnimi životinjami, osobito s konji i govedi, a nalaze se mnogi tapiri, pa raznovèrstni plazavci, medju kojimi boa. Divne su lĕpote ovdašnje ptice, pa leptiri i bube.

Stanovnici su stranom bĕle masti Kreoli, stranom Mestici i Mulati, pa cèrni robovi; svi su oni katolici. Indijanah ima do

pol milijuna, oni su bezdomci, živući od lova i ribarije; vĕrom su pogani; o njih se govori, da su gadni ljudožderi.

Obèrtnost se tek razvija, tèrgovina pako vele je važna i obsĕžna. — Brasilija, na 20 pokrajinah razdĕljena, bijaše u portugalskom posĕdu sve do godine 1822., kad se od matere zemlje odcĕpi i napokon carevinom proglasi, kojom vlada car, potekao iz portugalske vladajuće kuće Braganca.

Rio Janeiro, glavni i prĕstolni grad sa **300** st., ima sveučilište i mnoge druge učevne zavode; grad je vèrlo važan s tèrgovine svoje. Ovdĕ se više kave prodaje, nego ukupno na svih mĕstih svĕta. — **Bahia**, **200** st., grad važan tèrgovinom. — **Pernambuco** takodjer tèrgovački grad. — Ini gradovi brasilski: **Luis de Maranhao**, **33** st., **Belem**, **31** st., **Cincora**; u okružju ovoga grada nalazi se sada vèrlo mnogo dijamantah; **Villa Ricca**, glavni grad pokrajine Geráes (sĕverozapadno od Rio Janeira), gdĕ se mnogo zlata pa i dijamantah nalazi.

§. 139. 10. Patagonija i Feuerlandija.

Južni kraj Amerike sastoji se iz zemaljah mèrzla i nepogodna zraka. Zemlja je ozvana po plemenu Patagonacah, koje je jaka i visoka uzrasta. Gledeć na povèršje, to se malo razlikuje sĕverna strana od susĕdnih zemaljah; na iztoku su prostrani pampasi, po kojih se konji i goveda pasu, zapadne su strane šumate. — Poljodĕlstvu neima traga. Na južnom otočju stanuje pleme Pešeres, mali kèržljavi ljudi. — Feuerlandija, kèrševita zemlja, puna je vatrenjakah. — Sve su ove zemlje od male važnosti radi nepogode zraka. Lov morskih pticah i vidrah, pa gnoj guano čine ovamo doći po gdĕ koju europejsku ladju. — Susĕdno falklandsko otočje posĕduju Englezi. — Prevlaka Magelhaens.

Peti dio.

Australija.

§. 140. Obći pregled.

Australija (Polinesija, Oceanija) sastoji se iz kopna Nove Holandije od 139,000 □milj. pak iz mnogobrojnoga otočja sa 22,000 □milj. Holandezi bijahu pèrvi, koji su na australsko kopno naišli, i to početkom 17. věka, zato ga ozvaše Novom Holandijom; pojedine česti obalah mnogo su kašnje oplovljene, a razna otočja nadjena uz 17. i 18. věk, pri čem si je stekao velikih zaslugah englezki kapitan Jakob Cook (Ovaihi 1779).

Povèršje. Cělo nam je kopno do sad malo poznato, a što o njem znamo, jest to, da izim obalah, koje su dosta članate, posvud velika jednoličnost vlada. Nutèrnji su prediěli ponajviše ravni i nizki tako, da neznatno nadvisuju morsku pučinu, a te su ravnine, što puste pěščare, što slane močvare, ili sušni preděli, po kojih samo nakon kišah trava uzbuja. — Iztočne i jugo-iztočne strane obsežne su visočine, orubljene na iztoku modrimi, a na jugu cèrnimi gorami; goroviti preděli vèrlo su plodni.

Zrakom naliči Australija južnoj Italiji. U obće valja reći, da je zrak na kopnu vèrlo jednoličan, ponajviše suh i sparan, na otocih blag, čist i zdrav. Rěkah ima malo, a većina ih se razlěva u močvare i jezera, kojih ovdě mnogo ima; něke se opet rěke gube u zemlju kao ponornice. Najveća je rěka Muray.

Prirodnine. Velika jednostavnost vlada i u prirodninah; bilja, koje bi ljudem za hranu služilo, ima malo, osim onoga, štono su ga Europejci ovdě razplodili. Australija ima čudne osebujke, kano: něke ptice bezkrile, kojim su město perja dlake po tělu, zatim četveronožce ptičjim kljunom, cèrne labude, pčele bez žalca, kukavače, koje kukaju noćju, a sove opet, koje kriče danju, trěšnje mesom u koštici; nadalje dèrveće, komu neodpada lištje, nego kora, paprat hranivom osèrčinom i j. dr. Ovdě nejma niti velikih sisarah,

niti zvěradi, najveća je životinja klokan i australski pas; ima i drugih vèrstih tobolčarah. Domaće su životinje Europejci ovamo prenesli; ovčarstvo i govedarstvo u veliko napreduje. Ptice su i mnogovèrstne i mnogobrojne, od njih se odlikuju: kazuar, paunasti gnetelj, razne papige, ptice rajčice; ribah ima izobilje, isto tako bubah i lušturah. Šume su pune raznovèrstna dèrveća, osobito palmah; izvèrstno uspěva po rastilih citrona, naranža, smokva, pamuk pa i drugo iz tropskih stranah ovamo prenešeno bilje. — Od rudah nalazi se sila zlata, mědi, željeza, srebra, kositra i olova pa i kamenita ugljevja; soli, sadra, granatah itd.

Što je ovdě rečeno od prirodninah kopna, to valja i za australske otoke. Ima jih na broju svih skupa 675; otoci su što visoki, što nizki. Visokih je ponajviše; u red ovih spada otočje: Nove Britanije, Salomonsko, zatim Novih Hebridah, pa otoci Nova Caledonija, Nova Selandije; nadalje otočje Marijanah, Sandvihsko, Markesasko, napokon otoci družtveni. Nizki su pako něki otoci od prijateljskog i Fidšiskog otočja, zatim svi Carolini, pa mulgravski arkipel i Cookovi otoci.

Australija je prema veličini svojoj slabo napučena, ima bo samo 2 i pol mil. stanovnikah; medju njimi jedna petina europejskih useljenikah. Domaće stanovničtvo dvojakoga je pokolěnja, jedno po imenu Papuas (australski Cèrnci), cèrne je masti, a vunastih vlasih, debelih, nabitih ustnicah, velikih te izbuljenih čeljustih, tankih rukuh i noguh; oni su pradomci australski, a stanuju na Novoj Holandiji, pa po svih otocih, koji leže jugo-iztočno od Nove Guineje. Věrom su pogani, ali su i podpuno divjaci, kojim je kultura malo pristupna, zato se to više povlače od obalah u nutèrnje strane. Na někih samo otocih ima od plemena ovoga i kèrštjanah. — Drugo je pleme malajsko, tako zvani australski Indijani; oni stanuju po inih australskih otocih, pa uz primorje velikih azijatskih otokah, napokon i na Madagaskaru. Stasa su visoka, mišicah jedrih, kosah dugih, masti tamno-bakraste; kožu si šaraju tetovanjem. Oni su vèrlo daroviti, a u boju vele odvažni.

§. 141. 1. Kopno australsko.

Velika Britanija prisvaja si pravo na sve kopno Australije; ona ima ovdě pet velikih naselbinah, i u svakoj svoga naměstnika. Naselbine ove uspěvaju vèrlo dobro; one těraju poljarstvo, stočarstvo, osobito ovčarstvo, pa i rudarstvo, a obèrtnost postaje svakim danom što važnija. Tèrgovina znatno raste; izvaža se vuna,

pamuk i pamučnina, zatim zlato, měd, srebro i brašno. Englezka šalje ovamo svoje kaznjenike, da u kolonijah rade.

§. 142. Naselbine englezke.

1. Južno-Valeska bavi, se ponajviše ratarstvom i stočarstvom. Ovdě glavni grad **Sidney** sa 70 st.; središte je australske tèrgovine i obèrtnosti; u njem sveučilište i mnogi drugi zavodi. Grad je lěp i sasma na europejsku sazidan.

2. Viktoria na južnoj strani kopna; ovdě su zemlje vèrlo plodne, a ima i krajevah, gdě se mnogo zlata nalazi. Glavni grad **Melbourne**, 100 st., ima sveučilište; od ovud ide željeznička pruga na sěver.

3. Južna Australija, ova se naselbina odlikuje obiljem rudah mědenih i olovnih. Glavni grad **Adelaide**, gdě su mnogi učevni zavodi.

4. Zapadna Australija, od naselbinah najmanje važna, ovamo se samo šalju kaznjenici. Glavni grad **Perth**.

5. Queenska naselbina na sěvero-iztočnoj strani Australije; ovdě glavni grad **Brisbane** na istoimenoj rěci.

§. 143. 2. Veliki australski otoci.

Povèrh izbrojenih naselbinah australskoga kopna posěduje Englezka još i otoke: 1. Vandiemensku zemlju (Tasmaniju), gdě glavni grad **Hobart-Town**. — 2. Novu Selandiju dva vele gorovita otoka, gdě gradovi **Auckland** i **Wellington**. — Novu Guineu na sěvernoj strani kopna naproti karpentarskoj dragi.

§. 144. 3. Otočja australska.

A. Nutèrnji věnac australskih otokah povlači se od Nove Guineje do Nove Selandije, i to:

1. Otočje Nova Britanija na iztoku Nove Guineje s istoimenim glavnim otokom, uz koga mnogo drugih manjih. Otočje ovo dobro je napučeno, odlikuje se bujnom vegetacijom.

2. Otočje Salomonsko ili Nova Georgija, leži jugo-iztočno od Nove Britanije; stanovnici vèrlo su věšti i radini, živu u redovitih selih.

4. Novi Hebridi, južno od prijašnih; stanovnici su veliki divjaci, da ljudožderi.

4. Otok Novu Caledoniju, jugo-zapadno od Novih Hebridah, zauzeše Francuzi (god. 1854.); na otok ovaj, koji je težko pristupnim radi velikih koraljskih hridinah, šalju Francuzi kaznjenike svoje.

B. Vanjska australska otočja pukla su od Filipinah jugo-iztočno preko polutnika tja do južne Amerike. Najvažnija otočja:

1. Marijáni ili Ladroni, hèrpa je vulkanskih otokah, koji se izpod sěvernoga okretnika od juga prama sěveru pružaju.

2. Carolini medju Marijani i Novom Guinejom, šire se pravcem od zapada pram iztoku; stanovnici su krupni, jaki ljudi, pa izvèrstni mornari, hrane se većom stranom ribami.

3. Družtveni otoci, vèrlo su goroviti; odlikuju se mnogovèrstnimi te lěpimi plodinami; stanovnici su bujni i krěpki ljudi, oni su primili kèrštjanstvo, a latjaju se i europejske civilizacije. U toj hèrpi na jugo-iztoku Tahiti, otok krasan u svakom smislu.

4. Otočje Marquesas prirediše si Francuzi za prognanište kaznjenikah svojih. Stanovnici otočja ovoga vele su divji i opaki ljudi, pak i gadni ljudožderi.

5. Otočje Sandwich, razsuto posrěd sěvernoga okretnika; otoci su vèrlo goroviti, što čini, da jim je zrak uměren i vlažan, a zemlja plodna. Medju stanovnici znatno napreduje civilizacija: svi su kèrštjani i živu u dobro uredjenoj dèržavi, kojoj je na čelu kralj u prěstolnom svom gradu **Honolulu** na glavnom otoku Ovaihi ili Havaji. Na ovih otocih staju i odmaraju se putnici, brodeći medju Amerikom i Kinom; pa i kitolovci prolazeći ovud u sěverne strane i natrag.

Viktorija.

Ovako ozivlju zemljopisci otoke i sve kopno, koje se počam od 55° j. šir. prama južnomu polu prostire, da, oni ozivlju ove věčitim sněgom i ledom prekrite zemlje šestim dělom světa. A buduć da ovdě niti na kopnu niti na otocih pučanstva, a ni vegetacije neima, od male je važnosti taj novo obretjeni dio světa (od god. 1772. do god. 1842), a jedino je time znamenit, što mu je more, na koliko nije oledjeno, puno kitovah, tulanjah i drugih raznih životinjah, koje živu u ledenom moru.

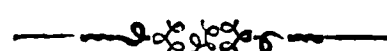
Kako se čitaju něke strane rěči.

Aalborg, č. Ôlborg.
Aarhuus, č. Ôrhûs.
Aberdeen, č. Aberdîn.
Adour, č. Adur.
Aix, č. E.
Ajaccio, č. Ajačjo.
Alabama, č. Elebeme.
Alleghani, č. Eligêni.
Amiens, č. Amien.
Anglesea, č. Engelsij
Anjou, č. Anžu.
Apalachy, č. Apalači.
Aranjuez, č. Aranhuec.
Artois, č. Artoá.
Auvergne, č. Overnj.
Avignon, č. Avinjon.
Badajoz, č. Vadahoc.
Bagneres, č. Banjér.
Balize, č. Belijš.
Basseterre, č. Bastér.
Bath, č. Bâs.
Beaucaire, č. Boker.
Beira, č. Béra.
Berbice, č. Berbis.
Besançon, č. Bezansón.
Birmingham, č. Berminghem.
Bologna, č. Bolonja.
Bordeaux, č. Bordó.
Bouillon, č. Buljon.
Boulogne, č. Bulonj.
Bourbon, č. Burbon.
Bourbonnais, č. Burbone.
Bourges, č. Burž.
Bourgogne, č. Burgonj.
Braganza, č. Braganca.
Brazos, č. Bracos.
Brege, č. Brež.
Bretagne, č. Bretanj.
Bridgetown, č. Bridštaun.
Bridgewater, č. Bridšwoater.
Brighton, č. Breitn.
Bristol, č. Bristl.
Bugia, č. Budjía.
Cadix, č. Kadis.
Caen, č. Kan.
Cagliari, č. Kaljari.
Calais, č. Kalé.
Caltanisetta, č. Kaltanizeta.
Cambray, č. Kambré.
Cambridge, č. Kembridš.
Campagna, č. Kampanja.
Canterbury, č. Kenterberi.
Cap Coast, č. Kêp Kôst.
Cap Farewell, č. K. Fêrvel.
Cayenne. č. Kajen.
Celano, č. Čelano.
Cerigo, č. Čerigo.
Cette, č. Set.
Cevenne, č. Sevenne.
Chambéry, č. Šamberi.
Chamouny, č. Šamuni.
Champagne, č. Šampanj.
Champlain jezero, č. Šamplen j.
Charleston, č. Čárlstn.
Chartres, č. Šartr.
Cher, č. Šer.
Cherbourg, č. Šerbur.
Chesapeak zalěv, č. Čezepijk z.
Chester, č. Čestr.
Cheviotske gore, č. Čeviotske g.
Chiavenna, č. Kiavena.
Chicago, č. Čikago.
Chile, č. Čile.
Chiloe, č. Čiloe.

Chuquisaca, č. Čukizaka.
Ciudad, č. Čiudad.
Civita Vecchia, č. Čivita Vekia.
Clermont, č Klermon.
Clyde zalěv, č. Kleid.
Cochinchina, č. Kočinčina.
Compiègne, č. Kompienj.
Connaught, č. Konât.
Cook, č. Kûk.
Cordilleras, č. Kordiljeras.
Cornwall, č. Kornuâl.
Correggio, č. Koredjo.
Corunna, č. Korunja.
Côte d' or, č. Kot dor.
Cotopaxi, č. Kotopahi.
Cumberland, č. Komberlend.
Curaçao, č. Kurasao.
Custozza, č. Kustoca.
Dauphin, č. Dofén.
Dauphiné, č. Dofiné.
Dawis, č. Dévis.
Delaware, č. Delawér.
Demerary, č. Demerêre.
Devonport, č. Devenpôrt.
Dijon, č. Dižón.
Dordogne, č. Dordonj.
Doubs, č. Dub.
Douro e Minho, č. Doiro e Minjo.
Dundee, č. Dundij.
Dünkerque, č. Dinkerk.
Durance, č. Dirans.
Echelles, č. Ešeles.
Epernay, č. Eperné.
Essequebo, č. Esekebo.
Falmouth, č. Falmaus.
Foccia, č. Fočia.
Foggia, č. Fodja.
Foix, č. Foá.
Fontainebleau, č. Fontenbló.
Fort William, č. Fort Ujljem.
Frascati, č. Fraskati.
Fraser, č. Frezer.
Freetown, č. Frijtaun.
Funchal, č. Funčal.
Galveston, č. Galvsten.
Garigliano, č. Gariljano.
Gascogne, č. Gaskonj.
Genova, č. Djenova.
Georgetown, č. Žôržtaun.
Girgenti, č. Djirdjenti
Gironde, č. Žirond.
Glasgow, č. Glâsgo.
Gosport, č. Gospert.
Grampian, č. Grempjen.
Greenok, č. Grijnok.
Greenwich, č. Grinič.
Grenoble, č. Grenobl.
Guadalaxara, č Guadalahara.
Guadeloupe, č. Gadlúp.
Guadiana, č. Uadiana.
Guinea, č. Ginéa.
Harwich, č. Herič.
Havre de Grace, č. Havr d' Gras.
Hudson, č. Hödsen.
Humber, č. Hembr.
Hyderabad, č. Heidrabad.
Jamaica, č. Žamaika.
Jamestown, č. Žemstaun.
Japan, č. Žapan.
Java, č. Žava.
Jeddo, č. Žedo.
Jersey, č. Žersij.
Illinois, č. Ilineus.
Jova, č. Ejóva.
Ischia, č. Iskia.
Isle de France, č. Il d' Frans.
Kingston, č. Kingstn.
La Manche, č. La Manš.
Languedoc, č. Langdok.
Laon, č. Lân.
La Rochelle, č. La Rošél.
Lausanne, č. Lozán.
Lecce, č. Leče.
Leeds, č. Lijds.
Leinster, č. Lenstr.
Leith, č. Lijs.
Le Sage, č. Le Saž.
Lewis, č. Luis.
Ligny, č. Linjí.
Lille, č. Lil.
Limousin, č. Limusen.
Liverpool, č. Liverpûl.
Locle, č. Lokl.
Loire, č. Loar.
L' Orient, č. Lorian.
Lorraine, č. Loren.

Louvre, č. Luver.
Luneville, č. Linvil.
Lyonnais, č. Lioné.
Magalhaens, č. Mahaljans.
Maine, č. Men.
Malacca, č. Maláka.
Man, č. Men.
Manchester, č. Menč'str.
Marquesas, č. Markesas.
Marseille, č. Marselj.
Martinique, č. Martinik.
Massachusetts, č. Mesáčusec.
Mersey, č. Mersij.
Michigan, č. Mičigen.
Mincio, č. Minčo.
Minho, č. Minjo.
Mont Blanc, č. Mon Blan.
Mont Cenis, č. Mon Sní.
Monte Cimone, č. Monté Cimone.
Monte Gibello, č. M. Djibélo.
Montpellier, č. Monpelié.
Mulahacen, č. Mulahačen.
Munster, č. Monstr.
Murcia, č. Murča.
Murray, č. Morê.
Nancy, č. Nansí.
Nantes, č. Nant.
Naseby, č. Nésbi.
Neufchatel, č. Nefšatel.
Neuilly, č. Neljí.
Newcastle, č. Njukastl.
New-Foundland, č. Nju-Faundlend.
New-Hampshire, č. Nju-Hempšr.
New-Orleans, č. Nju-Orlins.
New-Providence, č. Nju-Providens.
New-York, č. Nju-Djork.
Nimes, č. Nim.
Nivernais, č. Niverné.
Nizza, č. Nica.
Northumberland, č. Norsombrlend.
Norwich, č. Norič.
Ohio, č. Ohejo.
Oise, č. Oas.
Orange, č. Oranž.
Orient, č. Orian.
Orleanais, č. Orleané.
Orleans, č. Orleán.
Ouse, č. Aûs.
Oxford, č. Oxfrd.
Paisley, č. Pâslê.
Pas de Calais, č. Pa d' Kalé.
Peak gore, č. Pijk gore.
Peel, č. Pijl.
Pelew, č. Pelju.
Perpignan, č. Perpinján.
Perth, č. Pers.
Piacenza, č. Piaćenca.
Picardie, č. Pikardí.
Plymouth, č. Plimaus
Poitiers, č. Poatié.
Poitou, č. Poatú.
Pondichery, č. Pondišeri.
Port au Prince, č. Porto Prens.
Port Jackson, č. Port Djeksn.
Portici, č. Portiči.
Portsmouth, č. Portsmus.
Procida, č. Pročida.
Provence, č. Provans.
Providence, č. Providans.
Quebeck, č. Kebek.
Quito, č. Kito.
Reggio, č. Redjo.
Rennes, č. Ren.
Rhône, č. Ron.
Richmond, č. Ričmend.
Rio de Janeiro, č. Rio de Djaneru.
Rochefort, č. Rošfor.
Rocky-Mountains, č. Roki-Mauntens.
Roer, č. Rur.
Rouen, č. Ruan.
Roussillon, č. Rusiljon.
Saarlouis, č. Sârluí.
St. Cloud, č. Sen Clu.
St. Denis, č. Sen Dní.
St. Germain, č. Sen Žermen.
St. Jean, č. Sen Žan.
St. Jean d' Acre, č. Sen Žan Dakr.
St. Johns, č. Sent Djons.
St. Louis, č. Sen Lui.
St. Vincent, č. Sen Vensán.
Salonichi, č. Saloniki.
Sandwich, č. Sentwič.
San Juan, č. San Žuan.
Sans-Souci, č. San-Susi.
Saône, č. Sôn.
Sechelles otoci, č. Sešeles otoci.

Seine, č. Sen.
Shannon, č. Šenon.
Sheffield, č. Šefijld.
Shetlandski otoci, č Šetlendski.
Sinigaglia, č. Sinigalja.
Soisons, č. Soason.
Somme, č. Som.
Southampton, č. Sausempt'n.
Spanish Town, č. Speniš Taun.
Spithead, č. Spithed.
Sussex, č. Soseks.
Susquehanna, č. Suskhana.
Sydney, č. Sidnê.
Tajo, č. Taho; i Tedjo.
Tay, č. Tej.
Tenessee, č. Tenesi.
Terre Neuve, č Ter Nev.
Texas, č. Tehas.
Themse, č. Têms.
Ticino, č. Tičino.
Toulon, č. Tulon.
Toulouse, č. Tulús
Tourraine, č. Turen.
Tours, č. Tur.
Tower, č. Taur.
Township, č. Taunšip.
Traz os Montes, č. Trasusmontis.
Troyes, č. Troa.
Tweed, č. Twijd.
Tullerien, č. Tuljerín.
Tyne, č. Tein.
Ulster, č Aolst'r.
Utrecht, č. Uetreht.
Valenciennes, č. Valansien.
Vaud, č. Vo.
Valladolid, č. Valjadolid.
Vaucluse, č. Voklis.
Venaissin, č. Vnesen.
Vendée, č. Vande.
Venezuela, č. Venecuela.
Vercelli, č. Verčeli.
Verden, č. Ferden.
Verdun, č. Verdin.
Versailles, č. Versalj.
Verviers, č. Vervié.
Vevay, č. Vevé.
Vienne, č. Vién.
Vincennes, č. Vènsén.
Wales, č. Uêls.
Wasch, č. Ueš.
Washigton, č. Uešingt'n.
Waterford, č. Uatrford.
Wellington, č. Velingtn.
Vestmoreland, č. Uestmorlend.
Wight, č. Uajt
William, č. Ujlíjem.
Windsor, č. Ujnds'r.
Woolwich, č. Vulič.
Worcester, č. Uerster.
Wreen, č. Rijn.
Xukar, č. Hukar.
Xeres de la Frontera, č. Herec de la F.
Y, č. Ai.
Yankees, č. Jenkis.
Yantse-Kiang, č. Djance itd.
York, č. Djork.
Yssel, č. Ajsel.
Young, č. Jong.
Zanguebar, č. Zanghebar.
Zuidersko jezero, č. Zejdersko j.

Kazalo.

Drugi dio.

Azija.

Treći dio.

Afrika.

Četvèrti dio.

Amerika.

Peti dio.

Australija.

Izpravci.

Strana 11. redak 19. odozdol město Kor, čitaj Golovac.
„ 13. „ 2. odozgor „ visinaste gore, čit. visinasta gora.
„ 13. „ 11., 16. i 17. odozgor město Koruškoj, čitaj Goričkoj.
„ 13. „ 9. odozdol město Žlèb, čitaj Glèb.
„ 23. „ 2. odozgor „ Vaalom, čitaj Waalom.
„ 25. u sredini: Aspropotamos izlěva se u jonsko, a ne u egejsko more.
„ 26. redak 13. odozgor město Drine, čitaj Dvine.
„ 26. ,, 16. odozdol ,, suružko, čitaj surožko.
,, 27. ,, 15. odozgor izostavi rěč: gmundsko.
,, 27. ,, 8. odozdol město mexikanskoga, čitaj mehikanskoga.
,, 33. ,, 7. odozgor izza rěči Sv. Marino pridodaj: pa i Andora.
,, 33. ,, 15. ,, město verugast, čitaj verugaste.
,, 34. ,, 18. odozdol ,, Aetium, čitaj Actium.
,, 41. ,, 13. ,, ,, sami, čitaj većinom.
,, 42. ,, 12. ,, ,, Dembenici, čitaj Dimbovici.
,, 42. ,, 14. odozgor ,, 2.400,000, čitaj 2.555.000.
,, 43. ,, 4. ,, ,, 120,000, čitaj 196,000.
,, 43. ,, 7. ,, ,, rapgranjenimi, čitaj razgranjenimi.
,, 53. ,, 11. odozdol izostavi izza rèči se: za.
„ 92. ,, 18. odozgor město Savczni, čitaj Savezno.
,, 92. ,, 9. odozdol ,, glanerske, čitaj glarnerske.
,, 96. ,, 9. ,, ,, Masa, čitaj Maasa.
,, 100. ,, 3. odozgor izostavi izza Lyonnais rèč: Auvergue — ih.
,, 122. ,, 5. ,, město grod, čitaj grad.
,, 168. ,, 11. ,, ,, alegannskimi, čitaj aleghanskimi.
„ 179. „ 10. odozdol ,, Meksiko, čitaj Mehiko.
„ 187. ,, 17. ,, ,, sa, čitaj se.

